ВЕРШНИКИ В ЖИТАХ

Валерій Останенко

ВЕРШНИКИ В ЖИТАХ

Валерій Останенко

Valerij Ostapenko

VERSHNYKY V ZHYTAKH

novel

cover by Gregory '75

Library of Congress Catalog Card Number
74-23763

All rights reserved

Published by ZOLOTI LITAVRY

Ця повість про війну і людей. Більше про людей, про їх різну вдачу, яка найліпше виявляється на війні. Це окремий клаптик життя, висмикнутий з великих подій Другої світової війни...

Описане тут - не вигадка. І персонажі правдиві, хоч читач напевно не чув про них. Хібащо, хтось у комусь пізнає самого себе...

Повість може комусь не подобатись. За це даруйте. Як було - така і повість.

Її присвячую боєвим побратимам-землякам. Живим і Мертвим. Тим, колись ще безвусим хлопцям з-над Дніпра, Кубані, з широких сальських степів, які на конях пройшли - чи не дойшли - довгий і тяжкий шлях Другої світової війни...

автор

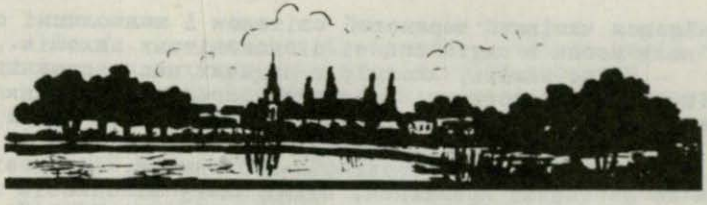

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

Наближається світанок. Темне нічне небо на сході починає світліти. Це сходить багряниця-зоря. Вона віщує гарний літній день.

Містечко ще спить. Поринули у передранковій тиші містечкові вулички з типовими для Західньої України будинками, жидівськими крамничками, майстернями місцевих кустарів. Ще не пробудилося життя на гомінливій вдень базарній площі. Лише проїхала там якась рання фіра, гримнула залізна штаба біля жидівської крамнички і знову тиша... Завмерли вкриті світанковими росами сади й поля і ще сплять міцним армійським сном казарми на вигоні, де колись стояла школа польської кінної жандармерії, а тепер тут розташувався совєтський кавалерійський полк.

Біля штабу самітньо стоїть вартовий. Постать його хитається, хилиться голова на бік, слабне рука з коротким кавалерійським карабіном. І тоді здається, що вартовий ось-ось упаде... Але у якусь останню мить він випростовується, починає голосно кашляти і дзенькати острогами - мабуть бажаючи показати цим, що він не спить.

Бо через вулицю, на веранді полкового клубу, все ще жевріють вогники цигарок і чути розмову.

"І чому це вони ще й досі не сплять?" - вже котрий раз думає крізь тяжку дрімоту вартовий. Йому здається, що якби він міг, якби не отой суворий армійський закон, то заснув би навіть тут на порозі штабу...

Але ті, про кого так думав вартовий, видно мали зовсім іншу думку - і про сон і про яву, взагалі про все, з чого складається життя. Для них, недавніх випускників кавалерійської школи, саме тепер відкривалися усі приємності життя. І вони не розходилися спати, бо ж надворі

займався чарівний червневий світанок і навколишні сади і поля несли в життя тисячі різноманітних пахощів...

- Як не кажіть, хлопці, а загнали нас у справжню діру... - заговорив після деякої загальної мовчанки лейтенант Калинович. - Подумати тільки, вже два тижні тут і жодних закордонних вражень...

- І не дивно, бо провінція-провінцією, - відозвався на це лейтенант Новицький, відмінник у військовій школі, а тепер полковий адютант. - Якби ж стояли у Львові або при штабі дивізії у Москві, були б і враження...

- І хто придумав для такого закутку на землі, як це містечко, таку гучну назву - Великі Мости!.. Та ж тут немає навіть порядної річки, - промовив міцно збудований лейтенант з емблемами сапера, і потягнувся так, що аж десь у нього хруснуло.

- А я, наприклад, тут вже звик. Взяти тутешнє пиво, хіба ж нашому рівня! Та й панєнки, що його подають, також нічого собі...

Це - Сергій Яценко. Його заувага викликає дружній сміх, бо всі добре знають, що "Серьога" нічого такого не п"є. А щодо дівчат, то, нема де правди діти, завжди тікає від них. І справді, подивишся на нього - хоч і міцний, як дубок, а все ще хлопчисько. Очі світяться дитячою безжурістю, на ніжно-рожевих щоках ямочки, і вже зовсім по хлоп"ячому виглядає ота його русява чолка, що все вибивається з-під дашка кавалерійського, з блакитною околичкою кашкета.

- Перестань, Серьога, людей смішити, - зауважив тоном "старшого" Калинович. - Панєнки, кажеш... Та ж тобі, дитино, про таке щось живе грішно думати... Ось зберемося до Львова і купимо тобі лялю. Таку, знаєш, що сама ходить і очима заводить, ніби цариця Тамара...

Знов вибухнув сміх. А коли замовк, хтось запропонував:

- І справді, хлопці, гайда до Львова!.. Сьогодні ж неділя і вихідний день.

- Машини в штабі не дадуть.

- Попросимо Новицького, щоб постарався для нас.

- Постаратися можна, - відповів полковий адютант і тут же додав: - Але поїдете без мене, бо збираюся з полковником на полювання.

- У панські манери починаєш бавитись, - іронічно посміхнувся лейтенант Шмельов, який рідко втручався в розмову.

Яценко засовався на східцях веранди і, подивившись з-під лоба на Шмельова, сказав:

- Мабуть хлопці і я не поїду з вами до Львова...

- Що?.. І ти, дитино, збираєшся на полювання? Чи може до якоїсь полячки на досвідки?..

- Та ні... - почервонів Яценко. - обіцяв своїй господині, де квартирую, грядку під квіти скопати.

- Знайшов розвагу на неділю, - позіхнув Калинович. - Якби ж ота твоя господиня на чверть століття молодша.

А Ємельов повернувся до Яценка і вигукнув:

- Нехай сама копає, польська буржуйка!

- Вона не полька і не буржуйка, - знову засовався на східцях веранди Яценко. - Вона наша, западничка.

- Усі вони тут на-а-аші!.. - не вгамовувався Ємельов. - А хто майорові із штабу дивізії кинув гранату під ноги... Я б їх тут усіх під один кулемет!..

Настала мовчанка. Десь на околиці стукали відрами ранні господарі. На полковій конюшні заіржав кінь. Вартовий біля штабу знов кашлянув і дзенькнув острогами.

Саме сходило сонце і всім було видно, як з глибини веранди вийшов Журба. Він тримав у руці гілочку бузка і бавився нею - то покрутить у руці, то вдарить по халяві свого новенького хромового чобота.

Яценко подивився на свого друга і, мабуть, подумав: "Зараз щось втне". І Новицький, також Журбин дружок, посміхнувся, мовляв, "Ану давай, Журба, провчи цього пихатого москвича"...

А Журба вже йшов східцями вниз, кривим кавалерійським кроком. І кожний той крок супроводжував тихенький дзвін франтуватих острог, що їх кіннотники усього світу називають - "жіночий шепіт".

Ось Журба порівнявся з Ємельовим і став.

- Кажеш, усіх тутешніх поставив би під один кулемет. Ну й герой з тебе!.. Чому ж ти таким героєм у школі не був?.. Пригадуєш, як на маневрах боявся навіть з конем плисти через річку...

- Я тепер такий самий лейтенант, як і усі ви. І ти не маєш права...

- Це правда , що з тебе вийшов горе-лейтенант, - говорив спокійно Журба. - А щодо усіх, то також не рівняйся, бо вони люди, а ти - гнида!..

- Ну й цирк!.. - реготав лейтенант-сапер, виблискуючи білими здоровими зубами.

Журба, тимчасом, вийшов на середину вулиці, потягнувся усім своїм молодим, добре виспортованим тілом і сказав:

- Мабуть пора вже нам, хлопці, розходитись по домах.

І саме тоді, в напрямі Жовкви, небо замерехкотіло білим світлом і ним пройшов розкотистий гул...

- Ого! Видно збирається на грозу!.. - зауважив хтось.

- Пропало, Новицький, твоє полювання.

- І наша поїздка до Львова...

А небо в напрямі Жовкви вже займалося загравою і там

знов пройшов розкотистий гул.

Усі мовчки дивилися туди. Потім хтось тихо сказав:

- Війна...

Із штабу вибіг полковий сурмач. Він приклав до уст блискучу сурму і над ще сплячим містечком полинула мелодія кавалерійського сигналу:

- Шви-и-идко сідла-а-айте коне-е-ей!..

2

У вестибюлі штабу, біля столика з комутатором, дежурний по штабу капітан нервово говорив у телефон:

- Нічого точно не відомо, товаришу полковник... Дивізія?.. Там також нічого не знають... Вибачте, не чую, хтось сидить на дроті... Зрозуміло... Буде виконано...

Кинувши телефонну трубку на апарат, капітан побіг до вихідних дверей і там зустрівся з Журбою.

- Ви що, з новоприбулих? Резерв?.. Тоді чекайте начальника штабу, - і капітан вибіг на вулицю.

З вестибюля тягнувся коридор з кількома відчиненими дверима у світлі просторі кімнати. Скрізь стояли столи з різним канцелярським приладдям. На стінах висіли завішані полотном мапи. І скрізь стояла дивна гнітюча тиша...

Потім почали прибувати штабні командири, зв"язківці від ескадронів, батарей та тилових служб. Почулися накази, розпорядження, зауваги. Хтось-когось "розпікав" за халатність. Хтось-комусь кричав у телефон: "Машину! Негайно машину за начальником штабу!"...

Прибігли кіннотники комендантської чоти. Кряхтячи і сперечаючись потягнули до дверей оковану залізом скриню з полковими грішми. Їх сержант схопив полковий прапор у брезентовому чохлі і вибіг з ним на вулицю.

В останній кімнаті замкнувся комісар з двома політруками.За якийсь час з-під дверей тої кімнати почав виповзати дим. Журба здивовано подивився на телефоніста біля комутатора, а той лише здвигнув плечима.

- Шось, видно, палять...

Журба вийшов на вулицю. Скрізь біготня. Кудись проносяться окремі вершники. Біля складу боєвого постачання швидко вантажили на військові фургони цинкові скриньки з патронами, диски до "діхтярів", ще якісь скриньки, пакунки, мішки...

Раптом з-за рогу винеслася на повному алюрі полкова

батарея. На скруті гармати так заносило, що їх колеса ледве торкалися землі. Остання гавбиця зачепила стовп веранди полкового клубу - аж затріщала збруя на конях. Але баські артилерійські коні рвонули ще раз і, звваливши стовп, понеслися навздогін батареї.

Потім прибув на старенькому "фордику" начальник штабу. Його відразу оточили командири. А капітан, який раніше говорив з кимсь телефоном у вестибюлі штабу, розгорнув на капоті мотору мапу і щось на ній показав.

Начальник штабу заперечливо похитав головою і начальницьким голосом сказав:

- Ви, капітан, свою думку затримайте при собі. Полк піде ось цією дорогою. Ясно?.. - і тут побачив Журбу. - - А ти що тут робиш?

- Чекаю на призначення, товаришу підполковник!

- Знайшов час чекати... Відправляйся, покищо, у перший ескадрон, в розпорядження капітана Савицького. А там буде видно...

Коли "фордик" з начальним штабу від"їхав, Журба ще трохи постояв, слухаючи, як десь на заході гула канонада, і побіг через вигон до конюшень першого ескадрону.

3

Начальник штабу, підполковник Гордієнко, рідко коли звертався до своїх підлеглих через "ти". І те, що він так робив у відношенні до Журби, мало свої причини...

Прибувши у полк два тижні тому, Журба, як це й належалось у таких випадках, пішов з рапортом до начальника штабу.

У просторій світлій кімнаті, за великим писемним столом, сидів огрядний підполковник. У кімнаті, як і надворі, стояла спека. Час-від-часу підполковник виймав з кишені білосніжну, підкреслено чисту хустинку і витирав нею спітнілу, зовсім лису голову.

Поки підполковник розглядав атестат про закінчення кавалерійської школи, Журба оглядав кімнату. На столі було два телефонних апарати, зрізана гільза від протитанкового снаряда, з якої тирчали різнокольорові олівці, а поруч лежала акуратна купка якихось паперів. Майже усю кімнату застилав бордовий пухнастий килим. На глухій стіні висіла, закрита полотном, велика військова мапа. Біля протилежної стіни - поличка з книжками і кількома примірниками "Красної Звізди". І тут же - старомодній

столик з маленьким самоваром і тарілкою з тісточками.

Журба дивувався, як можна у таку спеку пити гарячий чай. Бо саме тоді підполковник, тримаючи в одній руці атестат, другою попивав із склянки чай. Журбу допікала спека, а може не так спека від сонця, як присутність суворого підполковника і, взагалі, незнайомі обставини, в яких він опинився. Крім того, начальник штабу почав переглядати оцінки державних екзаменів...

Піт заливав очі і Журба потягнувся рукою до кишені за хустинкою, як раптом почув десь у темному куті кімнати дивні звуки, що нагадували собою клекотіння киплячої води. Він кинув погляд у той кут і побачив там величезну вівчарку... Собака поклав на передні лапи голову і не зводив з Журби очей. Ось вовкодав показав великі жовтуваті ікла і підтягнув під себе задні лапи, явно збираючись зробити блискавичний стрибок... Тоді Журба швидко забрав руку від кишені.

А підполковник, ніби нічого не сталося, далі переглядав папери. Нарешті він заговорив:

- Чому ви, лейтенант, не стоїте спокійно?

- Винуватий, товаришу підполковник.

- Найлегше виправдання... Як вас тут? Журба... Андрій Григорович... Рік народження - двадцять перший... Полтава... Це ж, із самого міста Полтави?

- Так, товаришу підполковник.

- Виходить, що городський... Звідки ж у вас взялася така любов до коней, що в кавалерію пішли?

- Предки козакували...

- О-о!.. Історію свого роду ви, видно, знаєте. А от щодо успіхів у школі, то тут трапляються прогалини... Тактику та інші примудрості воєнної науки засвоїли добре. А от французьку мову - ледве витягнули. Цікаво чому?

- Зам"яка вимова, товаришу підполковник.

- Полтавці, здається, також мають м"яку вимову...

Ось у руці начальника штабу опинився проїздний літер і Журба подумав: "Пропав"... А підполковник уважно вивчав жовтуватий папірець і раптом Його густі чорні брови полізли вгору. Ще раз уважно переглянув проїздний літер, поклав Його на стіл і запалив цигарку.

- Дивні речі бувають на світі. Ось хочби взяти вас, лейтенант. З проїздного літера видно, що ви виїхали з Тамбова четвертого червня, а сьогодні вже восьмого. Припустімо, що на дорогу, разом з пересадками у Києві та Львові, пішло два дні. Де ж поділися решта два?

- Затримався у Києві...

- Інакше кажучи, прогуляв?

- Ніби, так...

- Ось за це твоє "ніби" даю тобі добу домашнього аре-

шту. Повтори! - вже звертався через "ти" підполковник.

Журба повторив, а потім... Кожна людина має свого "чортика". У одних він злий і збитошний, у других дещо лагідніший. Журбинин "чортик" був не дуже злий, але й не дуже лагідний. Тому цим разом він заговорив з таким собі непомітним єхидством:

- Дозвольте запитати, товаришу підполковник, де мені відсидіти цей домашній арешт, коли я ще й дому, тобто, квартири не маю?

На велике здивування Журби і його "чортика", обидва вони почули у відповідь:

- Чортика у собі носиш? Любиш багато говорити?.. Так ось що я тобі, голубе, скажу. Шукай негайно квартиру і сідай під арешт!.. До речі, раджу шукати серед місцевих. Вони тут добре і дешево харчують...

Вже біля дверей Журба почув:

- А все ж, Журба, ти дурний. Я б на твоєму місці погуляв у Києві не два дні, чотири. Чудове місто!

- Але ж дозвольте, товаришу підполковник...

- Ну що, дав би тобі ще одну добу арешту, хіба ж це не варто?..

- Іншим разом так і зроблю...

- Іди вже, ради Бога, з моїх очей. Надоїв ти мені тут із своїми вибриками...

4

Переспавши ніч у полковому клубі, на широкому і досить вигідному дивані, Журба ранком пішов у містечко шукати квартири.

Був гарний червневий ранок. Вже зійшло сонце, але ще ховалося за синюватим туманом. Сади вже скинули свій весняний цвіт і тепер блищали рясним соковитим листям і росою. В обличчя віяв приємний холодок і на душі було - - хоч співай!..

Відійшла у минуле військова школа з її суворою дисципліною, наполегливим навчанням і тяжким, спартанським укладом життя. Мало хто з випускників школи бажав їхати служити на Далекий Схід, у Середню Азію чи у інші віддалені місця Совєтського Союзу. Багатьох тягнуло у великі міста. Дехто таїв надію опинитися у рідних місцях. Але більшість мріяла про "закордон"...

На залізничній станції Тамбову касир здивовано подивився на проїздний літер:

- Жовква?.. Ніколи такої не чув. Мабуть це десь на звільненій території. Зараз подивимось...

Касир взяв залізничний довідник і почав шукати:

- Жа... Же... Жи... Жовква. Є така. Це в Західній Україні. Недалеко від Львова. Але ж і повезло вам, лейтенант, їдете служити "закордон"...

У Жовкві стояв штаб дивізії, а далі, у Великих Мостах, його полк...

Перед тим як шукати квартири, вирішив поснідати. У невеликій чайній було затишно і чисто. І дівчата, що подавали чай із свіжими булочками, мали на собі білі фартушки з такою ж квітчастою оторочкою, як і скатертини на столах та фірантки на вікнах. Говорили вони українською мовою, правда, дещо не такою, як на його батьківщині. Але від цього було навіть веселіше. Бо ж це був - "закордон".

На вулиці пригадав, що треба шукати квартири. Дивний цей підполковник, начальник штабу. З першого дня дав домашній арешт. Ніби служба у полку обов"язково мусить початися домашнім арештом...

А назустріч вже йшли дві дівчини, у туфельках на високих каблучках і модних закордонних зачісках. Уступив дорогу і приклав руку до дашка на знак привітання. А вони - хочби хни... Пройшли, навіть не подивилися, ніби мимо придорожнього стовпа, пустого місця, торічеллієвої порожнечі... Ну й грець з вами, гордими польками!.. Але, коли завертав за ріг, оглянувся. Дівчата також дивилися йому у слід, про щось тихо говорили, посміхалися... Ага! Видно і ви не такі горді, як вдаєте. І махнув їм рукою, мовляв, бувайте здорові дівчата, ми ще зустрінемось...

Почав питати у прохожих, де можна винайняти кімнату. Але у відповідь чув: або коротке "немає", або - "Тут усі квартири ваші ж позаймали. Хібащо на околиці знайдете".

Так вийшов на околицю. А там простягався широкий зелений вигон, із ставом посередині і явором над водою. А під одним явором - хлопчаки з вудками.

- Рибу ловите?

- Угу...

- Не клює?

- Угу...

- Бо ж вудки у вас нікудишні... Саморобки?

- Угу...

- Ви що, нічого іншого не заняте, тільки оце "угу"? Ось як почую від вас людське слово, дам гроші на нові вудки. Чи вони у вас тут десь продаються?

- У містечку жид має, - відповів найменший.

- Та не жид, - покосився на нього середній. - Тобі ж їх вчителька не раз казала, що не жид, а єврей...

- Скільки ж одна вудка коштує? - посміхнувся Журба.

- Ось я збігаю довідаюсь!.. - зірвався на босі ноги найменший. - Ви тут почекаєте, пане офіцер?

- Який він тобі пан! - замахнувся на нього старший. - Це за Польщі пани були... Все ще не навчишся.

- Ну й смішні ж ви хлопці!.. Ось тримайте двадцять карбованців. Якщо на три вудки не вистачить, двома помиритесь... А тепер скажіть, де тут можна кімнату винайняти?

- Хібащо, пані Крижанівська має. Її Богдан з війни не повернувся, там і кімната порожня є.

- Де ж ця пані Крижанівська мешкає?

- Отамечки за ставом. Проти явора, що усох...

5

- Тече вода спід явора яром на долину... - тихенько декламував Журба, ідучи над ставом. А сонце вже припікало і все, що було живе, ховалося в тінь. Звернув і Журба у тінь, де в гущі дерев ховалися хати.

Тінь... Гамак... Роман в руках... - звичайні містечкові сентименти, мимо яких можна завжди спокійно пройти. Але цього разу Журба - став. Бо у тому гамаку він побачив таке, від чого мало що не вигукнув: "Але ж і гарна, чортова полька!"... Через парканчик запитав, чи немає тут вільної кімнати для винайму. Відчув, що вийшов смішний "суржик" української і польської мови, і почервонів... А вона, замість відповісти, зайшлася веселим сміхом. Потім заговорила його рідною мовою:

- Звідки це у вас, лейтенант, така чудова польська вимова? Ніби у самого Міцкевича...

Хотів щось відповісти, а вона вже підходила з другого боку парканчика - невеличка, струнка, легко погойдуючи станом.

- Шукаєте квартири? - тряхнула головою, відкидаючи з чола пасмо темнокаштанового волосся. - Нажаль, тут нема.

"Нажаль" вимовила підкреслено, міряючи його швидким поглядом сірих очей у зеленій поволоці.

Знову зібрався щось сказати, а вона далі говорила:

- Ви напевно з новоприбулих?.. Чула... Скажіть, чи ви усі такі?..

- Тобто?.. - насторожився Журба.

- Легко червонієте... Чому ж ви знову почервоніли?.. Я тільки жартую... Може бажаєте напитись чогось холодного? І при нагоді розповісте, що нового у наших рідних

краях...

- Хіба ви не з місцевих? А я думав...

- І розчарувались?

- Зовсім ні!..

Коли знайомились, він назвав себе:

- Лейтенант Журба. Якщо інтимно, то - Андрій.

Вона скривила носик.

- І звання у вас мізерне, і прізвище якесь сумне... А я - Оксана Гордієнко. Хіба не гордо звучить!..

Непомітно минав час у тіні гіллястого дуба, за легкою розмовою і глечиком холодного молока. Правда, більше говорила вона. Оповідала про місцеве життя, про те, що їй тут подобається, хоч скучила за Кубанню, звідки родом. Жалілася, що затягається освіта, бо вчилася спочатку у краснодарському педінституті, а коли батька перевели сюди, змушена була перейти на заочний.

На запитання, хто її батько, відповіла, що начальником штабу полку, і якщо він, Журба, з ним ще не знайомий, то обов"язково познайомиться, бо це - неминуче...

- Вже познайомились... - невиразно відповів Журба і почав прикидати в голові, що б вийшло, якби тут його побачив суворий підполковник. Все ж, як не кажіть, а рідна донька...

Десь у полі почувся дружній спів. То верталися з заняття на обід ескадрони. Потім скрипнула вулична хвіртка і на подвір"я вбігла велика бура вівчарка. Вона стала проти Журби і показала йому свої великі жовтуваті ікла...

- Не смій, Зірко! Це свій!.. - гукнула Оксана на собаку.

А Журба дивився перед собою і не вірив, як через подвір"я швидко йшов, дзенькаючи срібними острогами, сам начальник штабу, підполковник Гордієнко.

- Ти що тут робиш?! - полізли вгору знайомі чорні брови.

- Шукаю квартири, товаришу підполковник, - відповів Журба, витягаючись, скільки міг.

- Довгенько шукаєш... Про добу домашнього арешту не забув?

- Як знайду кімнату, так і сяду, - вже сміливо відповів Журба і подумав: "Здається, бурю пронесло"...

Оксана подивилася на обох по черзі.

- Вже й домашній арешт?.. Дивде оформлення на службу і у полкову родину... Обідати будете, тато?

- Аякже, - жваво відповів підполковник. - Що маєш, доню, сьогодні на обід?

- Не варила. Пробалакала з лейтенантом, - промовила байдужим тоном дівчина. - Є вчорашній борщ.

- Але ж, дозвольте!.. - здивувався Журба. - Хіба я чимсь перешкоджав?..

- Не звертай на неї уваги, Журба, - махнув рукою підполковник. - Це ж відомий майстер на вигадки... До речі, ви вже познайомились?

- Поверхово... - відповіла за обох Оксана і пішла до ґанку.

Дивлячись у слід доньці, підполковник сказав:

- Отак завжди. Не дівчина, а пройдисвіт... Пішли вчорашній борщ їсти!..

Кімнати невеличкого особнячка були світлі, затишні. У вітальні на столі свіжі квіти. Багато української вишивки. У сусідній з вітальнею кімнаті виднілася поличка з книжками, а на ній - невелике погруддя Шевченка.

- Це моя кімната, - пояснила Оксана, накриваючи стіл. Тепер у поведінці дівчини була помітна зміна. Зникли легка зухвалість і баламутство, що вона їх виявляла на подвір"ї. Розливаючи у тарілки борщ, говорила: - Маю власну бібліотечку. Якщо бажаєте - до ваших послуг. Взагалі, якщо вам у Великих Мостах буде сумно, можете заходити до нас на склянку чаю... Ви ж, тато, нічого проти не маєте?

Ставлячи на стіл графін з горілкою, підполковник посміхнувся.

- А якби мав? Хіба ж тобі щось заперечиш... Отак ми і живемо, Журба. Я на службі, а вона веде наше скромне хазяйство... Відколи померла мати...

Оксана зітхнула і вийшла на кухню.

- Розворушив стару рану... - також зітхнув підполковник. Потім бадьоро додав: - Наливай Журба по одній!

- Тату! - вигукнула Оксана від кухонних дверей.- Хіба ж так можна. Він же наш гість і вам належиться частувати.

- А я старший і роками і званням, - весело сміявся підполковник. - Тому не дозволю жодного порушення субординації, не залежно від осіб і обставин.

Обід пройшов за буденною розмовою. Підполковник цікавився навчанням у військовій школі, а Оксана розпитувала про нові на батьківщині книжки, кінофільми, театр.

Вже на подвір"ї підполковник нагадав:

- Щоб сьогодні ж знайшов квартиру і сів на добу під арешт. І якщо довідають, що бодай на крок відійшов від помешкання, посажу на гауптвахту!..

Біля вуличної хвіртки Журба затримався і сказав жартома Оксані:

- Суворий у вас батько.

- Справедливий, - поправила Оксана і,простягаючи руку, додала: - Ви ж заходьте...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1

Біля конов"язі першого ескадрону високий і тонкий як жердка капітан гучно подав команду:

- Кінчай сідлати!.. На дорогу виводь!

Обличчя у капітана чорне, як у цигана. І ввесь він сухий та жилавий, ніби висушений на сонці і овіяний степовими вітрами. Ось він повернув голову до заходу, звідки чувся гул канонади, і сказав:

- Що ж це ви, лейтенант, так і зібралися воювати? Навіть шинелі не взяли. І чоботи варто перезути. У цих, франтуватих, тільки городськими бульварами прогулюватись... Не встигли, мабуть?.. Де квартируєте?

- На другій околиці, - ніяково відповів Журба.

- Прийдеться заїхати і привести себе у похідний вигляд... Ескадрон доженете на марші. Призначаю вас тимчасово командувати першою чотою, бо її командир не повернувся з відпустки.

Кінь, що його розпорядився дати Журбі командир першого ескадрону, капітан Савицький, був рудий білоногий дончак - під масть інших коней ескадрону і всього рудокінного полку.

Коновод Скиба, ще зовсім молодий, з веснянками на носі кубанець, передаючи Журбі поводи, говорив:

- Його кличка Степовик. Але сам він ручний. І до вас, товаришу лейтенант, скоро звикне. Ви йому тільки цукор частіше приносьте...

Рисі у Степовика була широка, розмашиста. І голову тримав високо, трохи на бік, ніби пишався своєю кінською вродою. Десь позаду відставала кобила Скиби. Видно, зривалася в намет, бо Скиба на неї гукнув:

- Ось я тебе, стерво, провчу!..

Швидко минали містечкові вулички - порожні, завмерлі. Лише зза парканів обережно виглядали люди. Якийсь чоловік перебіг вулицю і зник за воротьми. І тоді пригадалися слова Ємельова: "А хто майорові із штабу диві-

зії кинув під ноги гранату?"...

Але Степовик далі біг рівною широкою іноходдю, лише вухами стриг, коли за якимсь парканом чулося шарудіння.

Так виїхали на вигон. І все тут було, як завжди. Блищав став посередині, зеленіли явори, тільки хлопців з вудками не було...

Також квартирна хазяйка, старенька пані Крижанівська, зустріла не так як завжди - привітно, з обов"язковим зауваженням: "Ви напевно голодні, поручнику"...

Тепер вона запитала з тривогою в голосі:

- Скажіть, ради Бога, це ж війна?

- Мабуть, - лише відповів Журба і пройшов до своєї кімнати. Там швидко перезувся у похідні юхтові чоботи, взяв шинелю і пройшов був до дверей, але на порозі оглянувся.

У цій світлій затишній кімнаті жив всього два тижні, а вона така вже звикла... Під одною стіною ліжко з білосніжною білизною. Тут же килимчик під ноги і нічні тапці. Їх принесла пані Крижанівська першого дня, коли він винайняв цю кімнату, і сказала: "Це були мого Богдана. Тепер ви можете вживати"... Біля другої стіни старенький комод з фотографією хазяйчиного сина. А серед кімнати невеликий стіл, накритий білою скатертиною, з букетом свіжих квітів і томиком Тичини, що його дала почитати Оксана...

Біля вуличної хвіртки хазяйка простягнула руку і з смутком сказала:

- Я до вас вже звикла... Ви нагадували мені сина Богдана... Оцей вузлик з тісточками нехай ваш джура десь заховає, щоб у поході не були голодні...

Журба пригорнув стареньку жінку і поцілував у голову.

Коли від"їзджали, обернувся в сідлі і побачив, як старенька жінка посилала їм у слід хрестне знамення...

2

Полк йшов на рисях, здіймаючи хмари дорожньої куряви. Вона сірим шаром сідала на придорожну траву, кінські крупи, на вершників, сліпила очі, не давала дихати. А сонце вже досягнуло зеніту у цих краях і стояла спека. У небі - хочби хмаринка. У полі - хочби вітерець. З коней вже стікало останнє мило, а спереду все лунала команда:

- На хвіст!.. Не відставай!..

Потім в"їхали в ліс, темний? холодний. Перевели коней на повільний крок, вдихнули повними грудьми лісову прохолоду, пахощі. Весело замотали головами коні, задзвеніли стремена, над кінною колоною нависнув тютюновий димок...

І тоді з"явилися насустріч прикордонники. Проходили невеликими групами, одинцем, у пилюці, розхрістані, байдужі... Дехто без зброї і майже на кожному біліли бинти. Одні йшли опираючись на палиці, інших вели під руки або несли на шинелях і армійських плащ-палатках... Проїхала кулеметна тачанка. Четверо баських вороних коней йшли повільним обережним кроком, ніби тягнули не боєву колісницю, а катафалку з мерцем. На тачанці, схилившись на "максима", сержант-прикордонник. Голова уся в бинтах, обличчя безкровне, земляне, а в очах - муть...

- Де це вас так?.. - питали з кінних рядів.
- На кордоні... Дай кінного закурити.
- На... Бери усе... Який же він?
- Хто? Кордон?
- Та ні. Німець.
- За лісом зустрінеш і сам побачиш...

Капітана Савицького викликали в голову колони. Повернувшись він повів свій ескадрон у сторону від дороги, лісовими хащами. А на узліссі вже були інші ескадрони і розгорталися в лаву.

Перед лавою першого ескадрону виїхав капітан Савицький. На правому флангу, перед першою чотою, став конем Журба. Далі виднілися на конях Яценко, Калинович, ще якісь командири. Біля полкового прапору стримував гарячого коня Новицький.

І не було чути жодних команд, зауваг чи пояснень, бо і без того кожний знав, коли і для чого розгортається в лаву кіннота... Затих також ліс. Лише часом зашарудить падаюча суха гілка чи бряцне вуздечкою кінь...

Перед лісом починалося поле, широке чисте поле. Ні дерев, ні пагорбів. Лише далеко край поля біліло хатами село.

І раптом пролунала команда:

- Шаблі до бо-о-ою!..

Рвонули коні і, випередивши наступну команду, вилетіли в поле.

Гуділа під копитами земля. Свистів вітер. Виблискували на сонці шаблі. Степовика вже не стримала б жодна земна сила. Він так вимахував ногами, що здавалося не торкався землі. Лише витягнув по гусячому шию, поклав вуха і рівно, в такт бігу хропів.

Позаду почувся храп другого коня, а потім голос Новицького:

- Тримаймося разом, Журба!..

- Разом так разом!.. Вважай тільки, щоб не відстав!

Адютант десь згубив свого кашкета і його русявим волоссям бавився вітер. А Степовик, побачивши поруч другого коня, вискалив зуби, мовляв, не випереджай, бо гризону...

І раптом лава стала. Загарцювали на місті коні, надлетіли ті, що відстали: У якусь коротку мить Журба побачив перед собою широку положисту балку, а нею підіймалася назустріч сіро-зелена жива стіна... Тьмяно виблискували на сонці короткі багнети-палаші і дивовижні рогаті шоломи. І тоді промайнули в уяві образи середньовіччя, хрестові походи, меченосці, тавтони...

А капітан Савицький вже кричав:

- Не стій!.. Вперед!

І знову, як у лісі, рвонули коні. Цього разу Журба ще нижче схилився до гриви коня, наліг на праве стремено і спустив шаблю до землі - щоб так, з повного кола, з повного маху нанести удар.

- Тепер... Тепер... Тепер... - стукали в скронях молоточки.

- Тепер... Тепер... Тепер... - вторив їм копитами кінь.

Ось Степовик взлетів на дибки, вдарив передніми ногами сіро-зелену масу і відскочив у бік. А шабля, зустрівши на своєму шляху порожнечу, зробила повне коло і без діла повисла в руці...

Ворушилася навколо сіро-зелена гуща. Мотався серед неї, ніби очманілий, Степовик. Коли знову взлетів на дибки, Журба побачив перед грудьми коня вістря багнета... Махнув поперек шаблею і відвів від коня смертельний удар. А Степовик страшенно іржав і топтав ногами нову свою жертву...

... Звичайний бій, коли вживають вогнепальну зброю, може тривати довгі години. Година - шістдесят хвилин. У хвилині шістдесят секунд. І кожну таку секунду тебе можуть вбити сто разів... Але кінна атака - це мить!.. І за ту коротку мить нема коли думати про смерть. Так і Журба, не встиг подумати про смерть, як опинився з конем в якомусь рову...

Свідомість повернулася, коли хтось штовхонув у плече. А коли відкрив очі, побачив над собою морду Степовика. Кінь тихенько заіржав, ще раз тицьнув мордою у плече і вискочив з рову.

Балкою, в різні сторони, проїзджали вершники. Ті що на захід,формували на ходу похідну колону, а ті що на схід - вели німців з піднятими руками. Один німецький солдат тримав вгору лише одну руку, бо другою затуляв широку рубану рану на шиї.

До нього підїхав вершник і простягнув армійський пакетик з бинтом.

- Візьми перев"яжи, нємець-перець ковбаса... Бо ж з тебе крови, ніби з кабана...

Надійшов Скиба, ведучи у поводу свою кобилу. У правій руці тіпається шабля, на кінці якої засохла кров... Скиба дивиться на кінчик шаблі і смикає носом. А кров видно скрізь - на траві, придорожніх кущах, у багатьох місцях потемнів від крови пісок.

Надїхав конем капітан Савицький.

- Це ти Скибо нюні розпустив?.. А ще й кубанський козак... І Данько пополотнів.

Данько швидко йшов через дорогу, підбіг до рову і, схилившись над ним, почав блювати...

- Буває... - спокійно промовив з коня капітан Савицький. - Це ж для вас, хлопці, перша кров... А ви, Журба, рубали?

- Кінь не дав...

- Буває й таке.

Вздовж лісу вигарцьовував полк на білих конях. Зліва обходив село - на вороних. А з балки, творячи ядро дивізії на марші, витягався рудокінний полк.

Цього дня дивізія звела ще кілька зустрічних боїв з німецькою піхотою. А вночі кіннотники вперше побачили німецькі ракети - білі, зелені, червоні. Вони підковою охопили дивізію, відрізавши сусідів справа і зліва. Військовою мовою це означало, що дивізія опинилася у "мішку", який завжди і легко можна зав"язати...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

1

Того дня Оксану збудив телефонний дзвінок у суміжній кімнаті. Мойно почало світати, але такий ранній телефон дівчину не здивував, бо батькові могли дзвонити з штабу кожної години дня і ночі.

Пригадала, що сьогодні неділя і батько не поїде до штабу з самого ранку, а полагодить справи через телефон. Подумавши так, Оксана вирішила ще трохи поніжитися в ліжку. Крізь приємну дрімоту пригадала, що сьогодні обіцяв прийти на обід Журба і принести свіжої риби. Казав, що наловить з якимись хлопчаками. Чудний!.. І охота йому у

таку рань вставати...

За дверима почувся дзвін батькових острог. Потім тихенький стук у двері.

- Оксано, ти ще спиш?

- Ні, тато, я вже не сплю. Будете тепер снідати?

- Сніданку для мене не готуй. Але вставати тобі, доню, треба. Маємо про щось поговорити...

Голос у батька був серйозний і вона подумала з легким обуренням: "Які можуть бути серйозні розмови у неділю, та ще й у таку рань"...

Одягаючись почула за вікном який далекий розкотистий гул. Подумала, що буде дощ і зірветься прогулянка з Андрієм на конях. Коли вийшла із своєї кімнати, батько був на ґанку, палив цигарку і дивився на захід, де чувся гул і небо займалося загравою.

Потягаючись і позіхаючи, Оксана промовила:

- Ой, як гарно сходить сонце!.. Шкода тільки, що буде дощ...

Підполковник здивовано подивився на доньку.

- Прокинься, доню. Хіба ж там сонце сходить?

- І справді. Яка ж я дурна!.. А що це там горить?

- Там тепер ідуть бої...

- Знову прикордонний інцидент?

- Якщо інцидент, то поважний. Але більше вказує на те, що це справжня війна...

- Що ж ми будемо робити?

- Я зараз їду до штабу. А ти збери у валізи, що важніше і не відходь від телефону... А тепер давай свою голову...

Це вже був у них такий закон. Кожного разу, коли він від"їзджав на маневри чи у службове відрядження, вона підходила і тулилася головою. Почалося це, коли померла мати. Тоді Оксанина голова ледве сягала батькового паса і він мусів нахилятись, щоб її поцілувати. Тепер Оксанина голова рівнялася з батьковими плечима. Він погладив її і поцілував.

- Ось і машина вже за мною прибула... Де моя шинеля?

- Ой, татусь!.. Я ж забула вчора ґудзика пришити...

- Неси, як є. Тепер не до ґудзиків.

- Я скоренько пришию...

Коли повернулася на ґанок, батько вже сидів у машині. Передала йому шинелю і взяла пальця до рота.

- Знову укололася?.. Що за вдача, як не вколиться, так вріжеться... Рушай Василю!..

Молоденький шофер, у званні сержанта, весело подивився на Оксану і віддав їй честь.

- Бонжюр, мадмозель! До щасливого побачення!..

2

На заході гула канонада, а в кімнатах було тихо,порожньо. Прибігла із сусіднього подвір"я вчителька, що її прислали сюди десь з харківщини. З блідим обличчям і сльозоми в очах питала:

- Що мені робити, Оксано?.. Порадьте, що робити?..

Так і не почувши якоїсь поради, вчителька мовчки, з похиленою головою вийшла на вулицю.

Оксана почала швидко збирати у дві валізи речі.У батькову поклала дві пари білизни, прибор для гоління і кілька хустинок. Завагалася, чи покласти цивільний костюм і вишиті сорочки, що їх любив вдягати батько, коли був вільний від служби. Вирішила, що це батькові буде приємно і поклала їх до валізи. У свою валізу поклала білизну, акуратно склала дорогий вовняний костюм, що його привіз із Львова батько, і знову завагалася, випадково побачивши себе у зеркалі. На ній була легенька літня сукня, вдягнена сьогодні не без того, щоб подобатись Журбі. Але розкати канонади нагадали дівчині про дійсність. Зітхнула і пішла до другої кімнати передягнутись у свій спортивний костюм, також гарний, вшитий лішним містечковим кравцем.

Слідом пленталася Зірка, заглядала в очі і тихенько скавулила.

- Чого так сумно дивишся? Думаєш покину?.. Не бійся, дурна. Візьму з собою...

Почала думати про батька, несподівану війну, згадала Журбу і що їм обом тепер загрожує небезпека. Зробилося шкода і їх і себе. Десь поділися сили. Тут же сіла на підлогу і тихенько заплакала...

Раптом задзвонив телефон. У мембрані почулося якесь шарудіння, свист, потім голос:

- Це говорить начальник тилу, капітан Чернишов... Ви мене чуєте?.. За вами вислано штабний пікап з лейтенантом Калиновичем... Він вам все пояснить...

Хотіла запитати про батька, але у мембрані знову зашаруділо, засвистіло...

3

Від вуличної хвіртки швидко підходив незнайомий лейтенант. Біля ґанку зупинився і віддав честь.

- Дозвольте представитись. Лейтенант Калинович.А ви, бачу, дочка підполковника Гордієнка?..

- З чого це видно? - повернувся до Оксани її звичайний задиркуватий тон.

- З манери триматися, як у батька, - привітно посміхнувся Калинович і, взявши в обидві руки по валізі, додав: - Мені доручено бути вашим охоронцем.

- Невже? А виглядаєте ще неповнолітнім...

Калинович пропустив цю гостру заувагу і пішов на вулицю, де чекав штабний пікап. Там швидким рухом молодих сильних рук поставив у кузов валізи. І тут побачив Зірку.

- Це що за собака?

- Моя. Поїде з нами, - тоном, що не приймає жодних заперечень, відповіла Оксана.

- Попереджаю, що собаки не входять у мої обов"язки.

- Ви дивіться, який офіційний тон! - вдала обурену Оксана.

Але Калинович вже відчиняв дверці кабіни.

- Прошу ласкаво. Тут місця вистачить для трьох. - і при цьому легко вклонився.

- Ви також з манерами... - посміхнулася Оксана. І до собаки: - Зіроньно моя, тобі доведеться трястися в кузові...

У задньому віконці пікапа виднілася собача голова. Кожного разу, коли пікап підкидало, голова зникала, знову з"являлася, з великими наставленими вухами і чорним блискучим носом. Ніс тицькався у скло віконця і це викликало у шофера заувагу:

- Гей, там ззаду! Тримайся на поворотах!..

Біля штабу стояло кілька вантажних автомашин з жінками і дітьми командного складу полку. Кузови були заповнені валізами, клунками, подушками... Біля машин начальник тилу, капітан Чернишов, вичитував по списку прізвища. Когось нехватало. Але капітан подивився на годинник і наказав:

- Рушай!.. Нема часу чекати!

У голові невеликої автоколони їхав штабний пікап з

лейтенантом Калиновичем і Оксаною. Назустріч бігла пряма дорога, вздовж якої йшли на схід цивільні - з валізами, клунками, дітьми на руках.

Раптом Калинович схопився за нагрудну кишеньку.

- Як я міг забути!.. Тут для вас записка.

Оксана розгорнула папірець і прочитала:

"Дорога доню. Обставини склалися так, що ти мусиш виїхати з Великих Мостів. Якщо вас повезуть далі на схід, постарайся виїхати до тітки на Кубань. Твій тато".

Заховавши записку, Оксана запитала:

- Куди нас тепер везуть?

- Спочатку до Жовкви, - відповів Калинович. - А звідти, здається, повезуть до Львова. У Жовкві я вертаюся з пікапом в полк.

Оксана промовчала. Решту дороги до Жовкви Калинович щось оповідав, але Оксана, вдаючи що слухає, думала про своє...

Біля Жовкви наїхали на хвіст якоїсь довгої автоколони, яка не рухалась. Калинович підійшов до задньої машини і запитав у водія, чому колона стоїть.

- На мосту пробка... - байдуже відповів той.

Калинович пройшов у голову колони. А там, на мосту, стояв лейтенант-піхотинець з червоним прапорцем в руці і щось злим голосом розпоряджався біля величезної п"ятитонки. Її обступили водії інших машин, заглядали під спід, щось один одному доводили.

- Зіпсулася? - запитав Калинович у лейтенанта-регулювальника.

- Ось я її зараз відремонтую!.. - замість відповісти, вигукнув той і заглянув під п"ятитонку. - Ану, механіки, слухай сюди!.. Якщо за п"ять хвилин не заберете з мосту цю біду, я накажу скинути її у річку! Ясно?!

- Заклинило... Кардан заклинило... - почулося десь з-під машини.

- Може ми її якось пропхаємо, - запропонував хтось.

- Таку громадину... Може танкісти допоможуть...

Біля мостових перил стояв сержант-танкіст, здоровенний, з шиєю як у бика, і спокійно спостерігав метушню біля п"ятитонки. Почувши, що мова зайшла про танкістів, він повільно відвернувся і почав дивитися у воду...

А позаду вже чулися голоси:

- Сержант! Допоможи!..

- Бачиш, колона не може проїхати!

- Чого відвернувся?.. Це ж загальна справа!

Тоді сержант-танкіст обернувся і вдав здивованого.

- Ви це до мене?..

- Так-так!.. Давай сюди свій танк!

Тепер сержант вже дійсно здивувався.

- Танк?.. Ви маєте на увазі оту шкарлупину?..

У стороні від автоколони, що застрягла перед мостом, стояла маленька танкетка. На ній, звісивши ноги у люк, сидів другий танкіст. А на борту танкетки було старанно виведено від руки білою фарбою напис: "Катюша".

Танкіст на мосту щось подумав, потім на повні груди гукнув:

- Гей там, екіпаж машини боєвої!.. Давай сюди!.. Та не сам... Катюшу давай сюди!.. Стартер!.. Стартер!.. Йолопе ти нещасний! На другий берег через річку давай!..

На мосту всі дивилися, як маленька танкетка, стукаючи мотором, почала повільно з"їзджати у мілководну річку.

- Стоп! Назад! - командував з мосту сержант-танкіст. - З розгону треба, колгоспний ти тракторист, а не водій боєвої машини!..

Танкетка закрутилася на місці дзигою, від"їхала трохи назад і з розгону влетіла у воду. Побігли водяні кола, заблищали на сонці бризки і танкетка - вже біля берега... А той берег був крутий, висипаний піском і порослий старими корчами... Ревів мотор. Летіли бризки і корчі, а танкетка - не рухалась...

Сержант-танкіст з докором похитав головою.

- Не бере крутого берега Катюша... Підвела б..дь!

Повернувшись до пікапа, Калинович говорив Оксані:

- Цьому не буде кінця... А я мушу вертатися у полк. Так що, доведеться вам пересісти в іншу машину і з нею їхати далі.

Дивлячись кудись у бік, Оксана відповіла:

- Я вертаюся з вами у полк...

- Що?!

- Ви мене чули.

- Але ж це неможливо!.. Я маю наказ!

- Від кого?

- Від начальника штабу.

- Перед вашим начальником штабу, а моїм батьком, я відповідатиму.

Це, очевидно, Калиновича не переконало і він наполягав на своєму. Тоді втрутився водій пікапа:

- Це не моя справа, товаришу лейтенант, але дивіться самі, що тут робиться... Я чув від інших шоферів, що далі десь бомблять. Є поранені, вбиті...

Калинович нервово палив цигарку і про щось довго думав. Раптом визвірився на шофера:

- Чого чекаєш?!.. Завертай!.. Спеціяльного наказу тобі треба?!..

Довго їхали мовчки, кожний думаючи про своє. Перший порушив мовчанку Калинович:

- Ех, і розпече ж мене через вас підполковник!..

- Треба звикати!.. - сміялася Оксана.

4

До Великих Мостів в"їхали, коли вже заходило сонце. Штаб виглядав, ніби після погрому. Фронтові двері були навстіж, чорніли вибиті вікна, перед порогом валялися поломані меблі... З телеграфного стовпа біля штабу звисали обрізані дроти. Тут же дрімав військовий кінь, без сідла, вуздечки.

- Залишили... Мабуть не ступає на якусь ногу, - зауважив водій пікапа.

Біля складу бойового постачання валялися порожні скриньки від патронів і тут же перекошений на одне колесо військовий фургон. Вікна у складі також повибивані і в одному промайнула постать...

- Дозвольте з карабіна спугнути? - запропонував водій.

- Не наша справа. Давай вперед, - наказав Калинович.

Інколи траплялися гуртки людей, які мовчки дивилися на пікап. Коли виїхали на протилежну околицю, побачили розвилок доріг і шофер загальмував.

- Куди тепер?

Розглядаючи дорогу із свіжими слідами багатьох підков, Калинович наказав:

- Звертай лівою. Тут наші пройшли.

І тоді ж, зза недалекого парканy почулося:

- Не туди тікаєте!.. Повертайте на схід!..

- Цього то я вже провчу! - схопив шофер карабіна.

- Не наша справа, - спокійно сказав Калинович. - Давай вперед...

Була вже ніч, коли в"їхали в ліс. Дорога погіршала. Мотор працював на малих скоростях і перегрівався.

- Так діла не буде, - сказав шофер. - Мотор не витримає... І нам відпочити час. Ганяємо цілий день...

Калинович подивився на Оксану. У темноті кабіни її обличчя виглядало зовсім блідим.

- Звертай! - наказав шоферові. - Бо ми так свою попутницю живою не довеземо...

Тут же при дорозі шофер розіслав брезент, що був у кузові. А з-під сідження дістав м"ясні консерви і хліб.

Оксана трохи з"їла і прилягла на брезенті. Тоді Калинович приніс з пікапа свою шинель і накрив нею Оксану.

- Як же ви будете без шинелі? - запитала Оксана сла-

бим голосом.

- Обійдемося із шофером одною. Хтось мусить вартувати...

Збудив Оксану шум моторів. Вже зійшов місяць і було видно, як лісовою дорогою повільно рухалась на схід колона автомашин. Усі фари погашені, дотримується належна дистанція. Ось проїхала вантажна машина з брезентовим тентом, потім санітарка, автоцистерна, за нею трьохвіска із зенітними кулеметами, а позаду, трохи відставши, замикала колону легкова машина.

- Якесь начальство нечиста несе... - промовив шофер пікапа і відійшов у тінь дерева.

А Калинович навпаки, вийшов на дорогу і підняв руку.

- Що за народ? - почулася з машини.

- Наздоганяємо свій полк, - відповів Калинович. - Може маєте якісь інформації про третю кавдивізію?

- Інформації?! - знову почулася з машини. - А ви хто, щоб воєнні інформації вам подавати?.. Може ви спочатку покажете свої документи.

У голосі чулася іронія. Це Калиновича заїло і він у свою чергу запитав:

- А ви хто, що документи питаєте?.. Покажіть спочатку свої, - при цьому Калинович засвітив свій ліхтарик і навів його світло в середину машини. А там, крім шофера, сиділи ще двоє, і на всіх була форма НКВД.

Той що був на задньому сідженні, промовив:

- А ви знаєте, капітан, що він має таке ж право питати у нас документи, - потім подивився у сторону пікапа, де стояла Оксана, і запитав: - Що це за цивільна особа з вами?

- Донька нашого начальника штабу, - сміливо відповів Калинович і, довго не думаючи, збрехав: - Не встигла з іншими виїхати з Великих Костів...

- Та-а-ак... - протягнув капітан-енкаведист. - Все це ясно. Але, щодо тієї вівчарки, то треба вияснити.

Коли підходив до пікапа, Зірка вискалила зуби і загарчала.

- Не підходьте! Вона вас розірве!.. - кинулася Оксана між енкаведистом і Зіркою.

- Чия? - зупинився той.

- Моя, - вже спокійно відповіла Оксана.

- Чи ви знаєте, що згідно з законами воєнного часу, усі вівчарки підлягають мобілізації?

- Реквізиції... - іронічно посміхнувшись, поправила Оксана.

Капітан-енкаведист промовчав. Але зняв з себе широкий армійський пас і зробив крок вперед.

Тимчасом, з тіні придорожнього дерева виходив водій пікапа, тримаючи в руках короткий кавалерійський карабін.

А з другого боку наближався Калинович, поклавши руку на наган...

- Лишіть, капітан, ту собаку!.. Поїхали! - почулося від машини.

Капітан-енкаведист повільно відступив до дороги і, вже сидячи в машині вигукнув:

- Не ті тепер часи!.. Я б їм показав, як радянські закони шанувати!

Коли машина з енкаведистами від"їхала, водій пікапа сказав з докором:

- І треба було вам, товаришу лейтенант, зупиняти цю сволоту...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

1

На розісланій під сосною кінській попоні, із сідлом під головою, лежав Журба і намагався заснути. Але, чи то тверде сідло, чи багаті враження минулого дня - спати не давали.

Високо в нічному небі гуркотів літак. Ось до нього потягнулися вогняні нитки трасуючих куль. Там де трасери схрещувались, з"являвся світляний ореол. Але літак далі гуркотів, кружляв над лісом, видно, байдужий до того, що по ньому стріляють... Чий то був літак, ніхто не знав. Незнали навіть ті, що стріляли по ньому. Стріляли собі, як кажуть, на-бога...

Надійшов Скиба і запитав:

- Може принести вам, товаришу лейтенант, щось поїсти?

- Дякую. Хібащо напитись.

- Принесу чаю з штабної кухні. Нашу ж, чули, міною розірвало...

Літак ще трохи покружляв над лісом і відлетів на захід. "Значить, німецький" - подумав Журба.

В лісі зробилося зовсім тихо. Лише часом упаде суха гілка або брязне вуздечка біля похідної коновязі. Пахло лісовою травою і сідельною сирицею...

Почав перебірати в пам"яті події минулого дня,першого дня війни - бо ж навіть дурневі було ясно, що це почалася справжня війна... За цей день їх дивізія швидкими марш-маневрами і стрімкими атаками відкинула на кільканадцять кілометрів наступаючу в цьому закруті Дністра німецьку мотопіхоту. Пригадалося, як після кінної атаки на німецький батальйон в балці, одержали наказ рухатися похідним порядком далі на захід. Але, на першому ж кілометрі їх обстріляли кулемети. Вони били не так, як "максим" чи "діхтяр", а скоріше, частіше вибивали дріб, ніби косою стинали верхи кущів, врешето сікли дорогу...

Перший ескадрон, як спішився тоді, то не бачив коней до кінця дня. Далі наступали у піших ладах. Не залягали, не перебігали, як це робить піхота, а йшли вперед у повний ріст, кривим кавалерійським кроком. Не поспішаючи, крок за кроком, під дзвін сотень острог, йшла ще безвуса молодь за своїм капітаном Савицьким - високим, струнким, з гранатою у правій руці і наганом у лівій... Було хтось застогне, схопившись за груди, або мовчки впаде - капітан накаже: "Підобрати!". А санітари вже там...

І чомусь не було страху. Він прийшов згодом, лише на одну мить, але глибоко врізався в пам"ять. Як тепер бачить перед собою великий фільварок у зеленій гуші дерев. До нього лишалося пару сот метрів, як по них сіконули кулемети. Почулися зойки поранених, кількох упало, і тоді капітан Савицький крикнув: "Чого поставали хлопці?!. За мною! Вперед!"... Ніби вихор,зірвався і понісся ескадрон на фільварок. Чомусь перестали сікти кулемети. І тоді, перед самою атакою, пролунав чийсь молодий сильний голос: "За батьківщину! Без Сталіна!"...

Цей голос сіконув сильніше німецьких кулеметів,він сотнею куль вдарив у мозок, а коли повернулася свідомість, з нею прийшов і отой страх... То не був страх, що ось зараз впадеш, як упав сусід, або застогнеш, як застогнав другий. То був страх перед невидимою силою - страшною, могутньою, невблаганною, яка панувала на батьківщині... І так само раптом, як пролунав отой молодий голос, десь зник і цей страх. Бо оглянувся їх капітан на той голос і очі його світилися великою радістю, яка рідко буває в бою...

Потім і бою вже не було. Лише, десь за фільварком, стукав навздогін німцям "діхтяр". Відразу десь поділися сили, як це буває після бою. Порозлягалася у тіні дерев молодь. А капітан Савицький, жилавий і міцний, походжав і говорив: "Хлопці ви мої любі... Та ж з вами можна воювати... І є за що...". Решту дня ескадрон обережно поглядав на свого капітана, ховаючи в очах велику таємницю...

Чомусь довго не повертався Скиба з часм. А спрага дедалі більше пекла. Хотів був піти до річки, де звечора ескадрон напував коней, але пригадав, що Скиба приторочив до його сідла німецьку трофейну флягу. Трохи повозився біля незнайомого герматичного пристосування, а коли нарешті відкрив - дихнуло коньяком... "От чортове козаченя, які трофеї підбирає"... Налив пів кришки-стаканчика і випив. Коньяк виявився слабенький. Випив ще, і тоді захотілося курити. Ховаючи вогник цигарки в долонях, знову розлігся на попоні із сідлом під головою. Бігли чередою думки і раптом зупинилися на Оксані. Спочатку здивувався, що не згадував її цілий день. І тут же заспокоївся, бо хіба ж було коли в цей день думати про щось гарне, земне... Коли він бачив її останній раз?..Та ж вчора! А здається, так давно!.. Було це вчора, в суботу, і як тепер, пригадує, що встав рано, бо на шосту годину треба було бути у полковому манежі, де підполковник Гордієнко, регулярно кожного дня, проводив з новоприбулими лейтенантами годину кінних занять. Ще й казав, щоб не забули, що кінь на чотирьох ногах... Після обіду ескадрон купав на річці коней. Він, як резерв, не мусів там бути, тому взяв томик Тичини, що його дала напередодні почитати Оксана, і розлігся з ним у садку пані Крижанівської. Ввечорі у полковому клубі влаштовували танці і він вирішив запросити Оксану. Щоб це не вийшло експромтом, інакше кажучи, щоб дівчина мала досить часу причепуритися, пішов до Гордієнків ще перед заходом сонця. Як тепер,пригадує їх подвір"я і Оксану під віряовкою з білизною. Він зупинився біля вуличної хвіртки, а вона гукнула: "Чого стали, як на параді! Допомагайте білизну знімати!"... Він пішов за нею слідом з простягнутими руками, на які складалася суха білизна. І кожного разу, коли Оксана підтягалася руками до віряовки, підтягалася коротка спідничка, оголюючи, куди вище колін, стрункі загорілі ноги... "Чого в землю дивитесь? Ось вже рушника упустили!"... А він, не подумавши, візьми та й ляпни: "Та не в землю, а на оті ноги"... Вона вмить зашарілася і вибухнула гнівом: "Ніколи від вас, лейтенант, такого не сподівалася!"... Від такого тону зробилося незручно. Але й допікала злість, бо розумів, що такий тон - ніщо інше, як звичайний вибрик у дівчат, що народжуються на хуторі у степу, а науку подобатися хлопцям здобувають у місті. Саме тоді з неба почали падати краплинки. Вони маленькими зірками тремтіли на її волоссі, а інші сльозинками бігли по щоках. Одна дощова краплинка смішно вчепилася кінчика носа. А там де тоненька блюзка облягала плечі і напиналася на грудях, з"явилися рожеві плямки... І знову залізла в голову непристойна думка: "Мабуть через спеку чи спохвату не вбрала бюстгалтера"... І раптом, як це буває в

теплу літню пору, вдарила злива. Забубоніло по дахах, заблищали калюжі, на них затанцювали веселі бульки. Вона бігла через подвір"я, хлюпаючи босими ногами. А він з білизною - слідом. Так вскочили в сіни. А там підполковник вже відчинив кухонні двері і наївно запитав: "Змокли?". Вони були мокрі, як хлюші, і Оксана сказала: "Візьміть, тату, білизну, поки з нас вода стече... І зачиняйте двері, бо мухи налетять". У сінях стояли присмерки. Над головою бубонів дощ. А він, знову не подумавши, підійшов до неї і, як була, усю мокру, пахучу теплим літнім дощем, пригорнув і поцілував... Дощ не переставав і вони вирішили на танці не йти. Оксана передягнулася у суху сукню, а йому принесла батькову цивільну сорочку, з непомірно довгими рукавами і зашироку у плечах. Ще й сміялася: "Перевелися наші могутні степовики!"... Потім пили чай і вели буденну розмову. Оксана вже зверталася до нього через "ти". А він, герой, всіляко уникав прямих звернень, бо тут же за столом сидів в одній особі - і суворий підполковник і батько...

Несподівано, ніби з-під землі, з"явився Скиба.

- Ходиш, як кіт...

- На війні інакше не можна, товаришу лейтенант.

- Коли ж це ти встиг навчитися воювати?

- Одного такого дня, як сьогодні, вистачить. Навіть в кінну атаку ходив.

- А потім нюні розпустив.

- Хіба ж я один. Не ж не курці голову рубати... Чай будете пити самий, чи може передумали і щось з"їсте?

- Тепер не відмовлюсь... Після твого трофейного коньячку.

- А я про нього забув. Хібащо тепер дозволите покуштувати?

- Чому питаєш. Це ж твої трофеї...

На півдні, де затихла була канонада, загуркотіла з новою силою. А на півночі, зовсім близько за лісом, простукав довгу чергу "максим". Журба пригадав, що звечора у тому напрямі пішов у сторожову заставу із своєю чотою Яценко, і затурбувався за друга. Замовк і Скиба, прислухаючись ночі. Потім тихо сказав:

- Війна-війною, а вечеряти треба. Шкода тільки, що не можна багаття розкласти і підігріти консерви... Дивіться, скільки їх тут. П"ять баньок. І галет повна кінська торба.

- Це що, на чоту видали?

- Для чоти сержант Тарасенко отримав. А це я, як кажуть, добавочно організував...

- Де?

- Мій станичник при штабі кухарює.

- Зрозуміло... Вигідно мати такого станичника.
- Ми з ним там трохи поговорили. Тому і затримався.
- А я вже думав, що тебе німці зловили...
- Ви ось жартуєте, товаришу лейтенант. А мій станичник такого наговорив!.. Може це не правда, але про це усі в штабі говорять... Ходять чутки, ніби наша дивізія опинилася у мішку...
- Можливо...
- Що ж ми тепер будемо робити, товаришу лейтенант?
- Начальство подумає.
- Авже ж. На те воно і начальство, щоб думати, а нам за нього робити... Може, на всякий випадок, засідлати коней?
- Не вдавайся у паніку, Скибо. Крім того, сідлати не було наказу.
- Винуватий. Дозвольте вже йти? Бо треба ще до коней подивитись і на бокову... Може відторочити вам шинелю? Бо вночі у лісі зимно.
- Сам відторочу. Іди відпочивай, бо завтра знову день тяжкий...

2

Дивізія ввесь час йшла похідним порядком і ніяк не могла обігнати німецькі моторизовані колони, що рухалися на схід зручними для проходу техніки шляхами.

Передовий загін дивізії розшукував глухі польові дороги, лісові просіки, яри, щоб ними могли пройти непомітно головні сили дивізії. Висилалися у всіх напрямках роз"їзди із завданням розшукати штаб корпусу або бодай якесь інше з"єднання чи частину відступаючої армії. Але кожного разу роз"їзди доповідали, що скрізь були німці...

Рух відбувався тільки вночі, одною похідною колоною, полк за полком, маючи в середині - обози, артилерію та медично-санітарний батальйон. Він розтягнувся на добрих пів кілометра, завдаючи чималого клопоту командуванню дивізії. А поранені, покірні до всього, мовчки трясли свої рани на санітарних двоколках і селянських возах...

І кожної такої ночі дивізію переслідував ще один ворог. Він зайняв давно, відколи почалися масові війни, і не менш небезпечний, ніж ворог живий. Його створив бог війни Марс, назвавши - фронтовий сон.

Це не той сон, що відновлює сили трудівникові, колише немовля, несе спокій тілові і душі. Франтовий сон під-

ступний і небезпечний. Він ворогом підкрадається до сторожевих застав, польових секретів, патрулів. Підстерігає за кожним деревом і кущем. Підробляється під стукіт копит. Як чародій викликає казкові образи і заколихує волю проти сну...

Ось з похідної колони вийшов кінь. Почав потроху відставати. Потім зійшов з дороги і почав пастися. І ніхто не смикає за поводи, не коле боки острогами, бо вершник спить у сідлі. Сплять і в кінних рядах. І щойно коли над"їде тилова похідна застава, хтось від неї гукне:

- Гей, земляк! Війну проспиш!..

Коні як люди. Бувають ледащі і бувають старанні. Старанний кінь, вийшовши з кінних рядів, рветься вперед. І так крок за кроком вийде в голову колони. А там хтось начальницьким голосом крикне:

- Зупиніть того розгільдяя!..

Його зупинять штабні зв"язківці, зловивши за повід коня. І той же начальницький голос запитає:

- Хто твій командир?

- Лейтенант Журба...

- Щоб негайно доповів йому, що ти на марші спиш!

Переважно у таких випадках хтось з оточення командира полку зауважить:

- Чи зручно?.. Бо лейтенант Журба напевно сам спить.

3

- Куди розігнався, Яценко?

- Це ти, Журба?.. А де капітан?

- Викликали до начальника штабу. Навіщо він тобі?

- Кулеметного ескадрону немає...

- Як то - немає?!.

- Дуже просто. Десь відстав...

- Заснули... Ну, брат, наробили лиха!.. Давай швидше за капітаном!

Колона зупинилась. Потім назустріч, лівою стороною дороги, проїхав на рисях підполковник Гордієнко, в супроводі Савицького, Журби та Яценка. Проїхали до развилку лісових доріг і стали.

Нахилившись з сідла і розглядаючи кінські сліди та колію від коліс, що вели у якусь зарослу старою травою просіку, підполковник Гордієнко говорив:

- Усе лихо в тому, що люди уявляють себе розумнішими від коней... Ну заснув розгільдяй і чорти з тобою.

Так ні. Кінь вліво, а він за повід - вправо. От і вийшло, що наш полк пішов, як і треба, лівою дорогою, а головні сили дивізії - з генералом, штабом, санітарним обозом - правою... Тепер шукай вітру в полі...

- Щось треба негайно робити!... - відізвався капітан Савицький.

- Тепер і ви порозумнішали! - сердито відповів начальник штабу. - Негайно викликати сюди лейтенанта для доручень!.. Як його? Шмельов, здається?

Шмельова довелося шукати довго. Спочатку знайшли його коновода, який, намотавши на руку поводи двох коней, стоячки спав. Від нього довідались, що лейтенант Шмельов спокійнісінько спить на фургоні з боєкомплектом мін.

Вже зійшов місяць і було добре видно, як перед лютим начальником штабу стояв Шмельов. Зім"ятий, у солом"яних стручках, принижений.

- На кого ви схожі, лейтенант, - говорив скривившись на обличчі підполковник Гордієнко. - Ви ж якийсь офіцер, а не колгоспний конюх... Як я можу доручити вам у такому стані важливе завдання?

- Виконаю! - рішучо сказав Шмельов, витягаючись скільки міг.

- Справді? А я думав, що ви вирішили ще трохи поспати.

- Винуватий, товаришу підполковник.

- Про це ми поговоримо потім... А тепер зволь знайти штаб дивізії. Додаткові вказівки одержите від капітана Савицького.

4

Маленька акумуляторна лампочка освітлювала лише ту частину штабного намету, де був похідний столик з оперативною мапою. Друга, зовсім маленька неонова лампочка світилася на панелі польової радіостанції. Решта намету ховалася в темноті.

Падав дощ, дрібний, затяжний. Його тихе і монотонне бубоніння по брезентових полотнищах намету викликало незбориану, тягучу нудьгу... Підполковник Горієнко відвів від мапи втомлені очі і подивився у темний кут, де на кавказькій бурці лежав поранений в ногу командир полку.

Вже котрий раз цієї ночі підполковник ловив себе на бажанні остаточно вияснити з командиром полку питання

хто фактично командує полком. У даному випадку, на прикладі їх полку, такий стан виправдував себе сторицею. Але в принципі самого цензу командування військовою частиною- це було елементарним порушенням субординації і змішувало поняття про відповідальність.

Почалося це рік тому, відразу як тільки полковник Потапов прийняв цей полк. Тоді ж виявилось, що новий командир є завзятим мисливцем і неперевершеним любителем коней. Весь час він проводив в околишніх болотах або у полковому манежі. Таким чином усі полкові справи лягли на начальника штабу. Тоді, до війни, він на це не реагував, бо не почував себе обтяженим подвійними обов"язками. Командний склад був добре підготований попереднім командиром полку, він лишився на доброму рахунку у начальства і все було гаразд. Але то був мирний час. А тепер війна і полком мусить командувати його командир - не номінально, а фактично, бо тільки йому належить ідея і рішення, а на підставі їх - давати наказ.

Але що з того, коли полковник Потапов з першого ж дня війни зовсім перестав цікавитися полком. Він раптом схуд, якось зм"як,став мовчазним, замисленим. Крім того, він тепер з кулею в нозі. Його б тепер в медсанбат, до доброго хірурга. Тільки ж, де тепер той медсанбат? Де штаб дивізії і два інші полки?.. І лейтенант Шмельов не вертається. Чи хоч він знайшов штаб і генерала?..

Підполковник Гордієнко запалив цигарку і почав ходити серединою намету, де могла випростатись висока людина. Потім, вже котрий раз цієї ночі, підійшов до радиста.

- Годі спати. Шукай дивізію.

Той відразу прокинувся і, зрозумівши, що від нього вимагають, включив передатчик. В етер полетіли позивні:

- ... Півонія... Півонія... Це підсніжник... Відзовися, півонія...

- Ну що?

- Не відзивається, товаришу підполковник.

- Пробуй ще.

Радист покрутив вернером, мандруючи в діапазоні хвиль, і в наушниках почувся спочатку писк "морзянки", а потім невідомий код. Раптом все змішалося в суцільний гул, тріскотню, і серед етерної бурі виділилася гартава німецька мова. Радист посміхнувся і знову включив передатчик.

- Ахтунг... Ахтунг... Новий бефель... Курік додому...

- Що ти там мелеш? - здивувався підполковник.

- Старі знайомі в етері...

- Відставити такі знайомства!.. Шукай дивізію!

- ... Півонія... Півонія...

Підполковник безнадійно махнув рукою і повернувся до столика з мапою.

Зелена пляма лісу, у якому розташувався їх полк, займала на мапі-триверстівці лише пів квадрата координатів. На схід за лісом проходило шосе, яке, згідно з даними розвідки, вже контролювали німці. Далі тягнулися перелески, з за ними починалося відкрите поле. Взагалі, місцевість до наступного лісового масиву була відкрита, не зручна ані для маршу ані для будь-якого іншого маневру вдень. А ніч вже наближалася до кінця і треба було негайно знайти якесь рішення.

Підполковник знову подивився в кут намету, де лежав командир полку, і подумав, що переконувати його почати дійсно командувати полком - безнадійна справа. Отже, при таких обставинах, він, як начальник штабу, має право і обов"язок сам знайти якесь рішення.

Німці вночі, як правило, припиняють рух на шляхах, хібащо, рухаються невеликими колонами. В інтервали між ними і можна непомітно проскочити шосе. Для артилерії і обозу це займе не повних пів години, а для шабельних ескадронів і того менше. Віддаль до наступного лісу можна пройти полком за дві години. А якщо виявиться, що поле не зоране і полк повести на рисях, то він досягне наступного укриття у зеленій гущавині лісів - ще до світанку.

Ось вже й план готовий. Треба тільки, щоб його схвалив полковник. І певність є, що план прориву буде схвалено. Бо, як звичайно, полковник Потапов скаже: "Робіть, як знаєте, Іване Петровичу. Ви ж академії кінчали"...

І тоді ж прийшов сумнів. Це не був сумнів професіонального солдата. Щодо знань і особистих здібностей, сумнівів не було. Його турбувало інше, що не мало нічого спільного - ані з полковником Потаповим ані з ситуацією, в якій опинився полк, навіть з самою війною у її тактично-оперативних аспектах. Його турбувала особиста роля у цих подіях - роля звичайного громадянина, людини, особистості. Те що почалася тотальна війна між Німеччиною і Совєтським Союзом, для нього було цілком ясно. Не було несподіванкою й те, що совєтська армія не витримала перших ударів німецької армії. Але чому їх армія далі відступає? Хочби ж відступала, а то просто тікає. Нестримано, соромно тікає... Де має сили? Відстала техніка?.. Неправда! Бо хто-хто, а він добре знає, яка кількість совєтських військ була зосереджена вздовж кордону. І танки виявилися не гіршими німецьких, а артилерія - навіть ліпшою. Тільки ж, чому величезна маса цих танків лишилася без діла на галицьких шляхах і полях? Чому немає снарядів для гармат? Де поділися літаки?.. Він же сам бачив їх сотнями на прикордонних аеродромах... Погана організація? Немає належного зв"язку? Це правда. Тоді виходить, що тут справа не в техніці, а в людях, які створили цю техніку, керували нею, а тепер кинули на призволище...

Виходить, що Сталін і Тухачевський у своїй довголітній дискусії на тему, який фактор головний на війні - техніка чи дух армії - кожний, у певній мірі, був правий. Тухачевський, виступаючи проти запровадження в армії марксизму, домагався розбудови воєнної індустрії. бо розумів, що ідеями марксизму нападу на Совєтський Союз не відвернеш. Сталін навпаки - доводив потребу совєтського виховання армії. З дискусії Сталін вийшов переможцем, відправивши свого опонента, як звичайно, на той світ. І ось тут, хитрий грузин, прорахувався. Вимагаючи виховувати армію в дусі совєтського патріотизму, Сталін не врахував, що армія, це частина народу, чим живе, чим дише народ, тим живе і дише армія. І сталося так, що при першому ж пострілі на кордоні - отой совєтський патріотизм лопнув, як мильний піхур... А потім почалися здачі у полон, дезертирство, як наслідок небажання воювати за совєтський режим. Навіть тих, що вірили у той режим, охопили поразницькі настрої...

Так, все це добре. Але ж є такі, що воюють. І якщо взяти до уваги їх обмежені серед загального хаосу можливості, то навіть добре воюють. Взяти, наприклад, капітана Савицького. Ходить, як та чорна хмара. По очах видно, що ненавидить усю цю дурацьку систему, а воює людина, та ще й як добре воює, і людей своїх береже,ніби батько рідних дітей. Або взяти молодь. Новицький добрий адютант. І Журба із своїм нерозлучним другом Яценком дисципліновані, дбайливі і не боягузи. За що ж вони воюють? За владу? Режим?.. Так вони ж навіть некомсомольці!..

Заплутався ти, старий, у своїх розмірковуваннях. А між тим, усі ці питання і відповіді - ясні, як Божий день. Воюють усі ці савицькі, журби, яценки тому, що сподіваються змін, що їх може принести війна. А не кидають вони зброї і не розбігаються по лісах просто тому, що цього їм не дозволяє звичайна вояцька честь,властива кожному чесному воякові, кожної армії світу.

І він, підполковник Гордієнко не піде на різні комбінації самозбереження. Він не зірве з себе офіцерських відзнак і не віддасть себе на ласку брутального німецького конвоїра, як також - не втече з полку, мовляв, нехай інші воюють, а я перечекаю в кущах, подивлюся, у яку сторону поверне історія...

Хіба ж він зможе лишити на призволище усіх тих, що тепер мокнуть під дощем у сторожевих заставах, секретах, роз"їздах - усіх тих милих його серцю полтавців, херсонців, кубанців - що становлять більшість у кожному ескадроні, батареї, серед саперів, розвідників, телефоністів, санітарів... Хіба ж можна покинути на поталу гіркої долі

полоненого ось цього, що куняє біля радіостанції? Спить собі спокійно, ніби війни немає. Бо почуває себе біля начальника штабу, як у Бога за пазухою...

Охоплений тяжкими думками, шукаючи якогось виходу з хаосу внутрішніх незгод, суперечностей, ваганнь, підполковник Годієнко весь час бачив перед собою образ доні - образ тої, що займає усе його особисте життя. Тепер вона десь в дивізійному обозі, і разом з ним просувається на схід, бо захотіла далі бути поблизу свого "дорогенького татуся"... Лейтенант Калинович так і доповів: "Категорично заявила, що повертається в полк"...

Хіба ж не ясно, що німці ідуть у ці краї, як вороги народів, прикрившись маскою боротьби проти комунізму. І складати зброю до їх ніг - ніщо інше, як утеча від боротьби, вичікування на стороні, чия візьме... О ні! На такі маніпуляції з власною совістю він не піде!.. Він відкидає обидві концепції - червону і брунанту - і лишиться з армією, з цим живим організмом, що становить невід"ємну частину народу...

Відразу - ніби гора звалилася з плеч і думка стала ясною, як завжди. Підполковник Гордієнко так рвучко зірвався з стільця, що той відлетів у бік.

- Товаришу полковник, як ваша нога?

- Здається, спухла, - почувся з темного кута намету тихий голос.

- Я дам розпорядження, щоб для вас звільнили кулеметну тачанку, бо у сідлі вам буде незручно.

- Вважаєте, що з цього лісу треба вибіратись?

- І то негайно. Я вже обміркував план прориву. Вам лишається його затвердити.

- Робіть як знаєте, Іване Петровичу. Я вам довіряю. А де комісар?

- Звечора пішов перевіряти пости і досі не повернувся...

- І не повернеться.

- Я також так думаю.

- Боїться наш комісар опинитися в полоні з тими, що його знають... А так може якось виплутається...

- Полон - це не вихід.

- Хібащо, застрілитись...

- Дурниці говорите, Павле Семеновичу. Куля для себе - це не вихід з положення. Треба прориватися на схід. Там же ваша дружина, діти...

- Ви думаєте, що нам пощастить вирватися з оточення?

- Знаючи німецьку тактику і не піддаючись поразницьким настроям, ми зможемо вивести з оточення полк.

- Тоді рушаймо!..

- А як же план прориву? Ви хоч ознайомтесь з ним.

- Робіть, як знаєте. Ви ж академії кінчали...

5

Далі падав дощ. Чорне сльотливе небо нависло над лісом і полковник Гордієнко подумав: "Добра погода і час для прориву"...

Він вийшов з намету без кашкета і тепер з приємністю відчував на лисій, гарячій від задухи намету і тяжких думок голові - холодні краплинки дощу.

Під кущами виднілася якась купа, не то землі, не то хмизу. І лише підійшовши ближче, підполковник пізнав напняту плащ-палатку, помальована під літній камуфляж. Він легенько штовхнув чоботом і тоді з-під накриття виринули дві голови, рядочком, ніби близнюки.

- Ми не спали, - відразу заговорив один телефоніст.

- Тільки від дощу накрилися, - додав другий.

- Хіба ж я кажу, що ви спали, голубята, - посміхнувся підполковник. - Викличте усіх командирів ескадронів і служб. Після цього знімайте зв"язок. А тимчасом, викличіть командира першого.

Плащ-палатка заворухалась, почулося гурчання ручки польового телефону, а потім простягнулася рука з телефонною трубкою.

- Перший на дроті, товаришу підполковник.

- Це ви, капітан?.. - запитав підполковник у трубку. Яу у вас там, все гаразд?.. Мокро, кажете? І у нас не сухо... Ви ось що, капітан, знімайте оборону і виводьте ескадрон на дорогу... Так-так, будемо звідси забіратись. А поки що, виділіть у моє розпорядження командирський роз"їзд. І щоб командир був з надійних... Що? Не маєте такого?.. Ви просто скупий, капітан. Хуторянську вдачу маєте... А Журба що, на особливому обліку відсиджується у вас?.. Ось і давайте його сюди. І щоб сержант у допомогу йому був надійний... Маєте які запитання?.. Тоді виконуйте наказ...

Почали прибувати командири ескадронів і тилових служб. Начальник штабу кожному окремо, не чекаючи поки усі зберуться, пояснював простий план прориву, давав окремі завдання. Дещо довелося затриматися з окремими зауваженнями. Начальникові полкової розвідки зробив зауваження за порушення субординації. Бо маленький смуглявий татарин, який заявляв, що бачить вночі, як кіт, цим

розом вдав, що не бачить командира полку у темному куті намету і звернувся безпосередньо до нього, начальника штабу. Капітанові Чернишову довелося пригрозити, що у випадку, коли б він не звільнив обоз від усякого барахла, то в кущах опиниться його власна валіза. Це, мабуть, чув командир батареї капітан Дорош, який саме заходив в намет. Добре знаючи вдачу батарейців - возити все, крім, хібащо, пташиного молока - підполковник коротко наказав:

- Викинути все, крім боєприпасів!..

З пересердя, капітан Дорош був би вилетів з намету, ніби корок з пляшки, якби не наскочив у проході на Новицького.

- Лейтенант Журба прибув з роз"їздом. - доповів він начальникові штабу.

Надворі була звичайна у таких випадках метушня. Штабні коноводи швидко сідлали коней, телефоністи знімали зв"язок, біля своїх фургонів лаялися штабні їздові...

Осторонь стояла група спішених кіннотників і підполковник відразу пізнав серед них струнку постать Журби, який вже йшов йому назустріч.

Журба почав доповідати про своє прибуття, але підполковник відразу його перебив:

- Надійних людей підібрав?

- Орли! - коротко відповів Журба.

Підполковник незадоволено скривився.

- Не люблю всіляких перебільшень... А сержанта у допомогу якого взяв?

- Тарасенка.

- Ну цей, можливо, має щось спільного з орлиним родом... Поїдеш, Журба, штаб дивізії шукати.

- Хіба Шмельов не знайшов?

- Не перебивай!.. - знову скривився незадоволено підполковник. - Немає ні Шмельова ні радіозв"язку з дивізією... Давай свою мапу.

Невелике але сильне світло він німецького трофейного ліхтарика впало на планшетку з топографічною мапою цього району і відразу на її цилулоїдній поверхні з"явилися дощові краплинки. Підполковник змахнув їх рукавом плаща і почав пояснювати:

- Ми знаходимося тут, - вказав пальцем на східній край мапи. - Вернешся з роз"їздом до цього розвилку доріг, де ми відірвалися від головних сил дивізії. Тримайся цієї лісової просіки. Іди по слідах. Дощ не сильний і не повинен їх розмити... Потім зверни на цю просіку і розвідай увесь цей район лісу. Якщо тут наших не знайдеш, виходь на шосе і будь обережний, бо це шосе вже контролюють німці... Біля цього містка звертай на схід, аж до лісового масиву. Тут полк чекатиме до наступної ночі. Тут

ти і прилучишся до нас із своїм роз"їздом... Все зрозумів?

- Зрозумів. Дозвольте виконувати? - сказав Журба, застібаючи свою планшетку з мапою.

- Почекай, - зупинив підполковник. - Ще одне... Я маю відомості, що при нашому медсандаті перебуває Оксана...

- Оксана?!..

- Чого дивуєшся?.. На такі вибрики вона здібна. Не захотіла, бачиш, евакуюватись з іншими і повернулася з Калиновичем в дивізію... Якщо знайдеш штаб дивізії, заглянь у медсанбат і довідайся, як вона там...

- Все буде зроблено! - рішуче відповів Журба і, трохи подумавши, додав: - Може ліпше, що вона буде поблизу вас. Що не кажіть - батько...

- Я тут підозріваю ще одну причину... - посміхнувся не без іронії підполковник.

В цей час підійшов Новицький.

- Влаштував вже свого полковника на тачанці? - запитав підполковник Гордієнко.

- Влаштував, як ви наказали... Дозвольте звернутися до лейтенанта Журби. Маю одну приватну справу...

- Знайшли час для приватних справ... Але, якщо вже така необхідність, то дозволяю.

- Здоров, Андрію! - весело привітав друга Новицький.

- Здоров, Олег! - так само весело відповів Журба.

- Як там в ескадроні ваюєш?

- Більше відступаю...

- Ти спробував не думати в бою про німців?..

- А про що ж інакше думати?

- Думай про дівчат...

- А ти вже пробував це робити? Помагає?

- Начальник штабу не дає. Каже, щоб думав за особу полковника Потапова...

- Припинити неконструктивні балачки!.. - вигукнув підполковник Гордієнко, вже відходячи. - Ану, по своїх місцях, молоде-зелене!..

Дощ не переставав. Сльотлива ніч огортала ліс. Серед непроглядної темряви витягалися дорогою на схід ескадрони. А у протилежному напрямі, на захід, від"їзджав невеличкий кінний загін Журби...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

1

З неглибокої балки в полі вдарила гавбиця. Снаряд прошарудів на лісом і розірвався десь на західньому узліссі. Тоді там почувся глухий гарматний постріл і ворожий снаряд розірвався поблизу балки. Ось з неї блиснув батарейний залп і перша серія снарядів полетіла в напрямі ворожої батареї, лишаючи за собою протяжне, моторошне завивання... А з заходу вже шарудів назустріч шквал ворожих снарядів. Це означало, що почався артилерійський двобій...

Невдовзі батарея, що займала позиції в балці, замовкла. Тоді ворожа батарея перенесла вогонь на східню околицю лісу, де підходила польова дорога і де в той час наближався до лісу пікап... Він на мить став. Потім рвонув усією силою мотору і, ніби очманілий, влетів у ліс...

А ворожі снаряди вже клалися на лісовій дорозі, слідом зо пікапом. Один... Другий... Ще один і пікап накрис.

- Звертай!.. - крикнув водієві Калинович і, схопивши Оксану за руку, вискочив на дорогу.

Вздовж дороги тягнувся рів, і Калинович з Оксаною вмить опинилися в ньому... Вибуху не чули, лише страшенно стряслася земля. Зверху падали сухі гілки. Ніби метелики, кружляло в повітрі листя. На дні рову шипів гарячий уламок від снаряда...

Коли вилізли з рову, побачили свого шофера. Він сидів біля пікапа і струшував з себе землю. На дорозі, якраз проти пікапа, чорніла свіжа воронка і від неї вітерець приніс нудноватий запах тротилу... Звідкись прибігла Зірка, також вся у землі. З вуха собаки сочилася кров...

Потім з кущів, куди загнався мотором пікап, з"явилося двоє.

- Ану, підіймайся, ліхач!.. - підійшов один до шофера. - Ось я тебе зараз провчу, як по людях їздити!..

- Дріт розірвав, кінців не знайдеш, - говорив другий, оглядаючи кущі.

- Пошукаєш і знайдеш!.. - підійшов ближче алинович. - Ви хто? Телефоністи?

- Телефоністи. Хіба що?

- Ану, відповідати мені як слід! - підвищив голос Калинович. - Якого полку?

- Дивізійні ми... Ви вибачайте, товаришу лейтенант. Ми дисципліну знаємо. Це все через вашого шофера. Мало голів нам не поздіймав.

- Де штаб дивізії? - питав Калинович, не міняючи тону.

- Десь за лісом...

- А полки?

- Кажуть, десь оборону тримають...

- Десь... Кажуть... - незадоволено перекривив Калинович. - Ну а в цьому лісі хто?

- Та хіба тут щось розбереш, товаришу лейтенант. Понагаяли машин, обозів, а Фриц з артилерії б"є та б"є... Тут і медсанбат за дорогою десь розташувався...

І лише тепер всі звернули увагу, що артилерійський обстріл припинився. В лісі було тихо, аж дивно. Телефоністи шукали кінці перерваного дроту. Шофер пікапа розірвав свій пакетик з бинтом і допомагав Оксані стримати кров із Зірчиного вуха. Калинович щось зосереджено думав... Ось він підійшов до Оксани і сказав:

- Пішли у медсанбат!

- Навіщо?.. - здивувалася Оксана. - Я ж не поранена.

- Ще цього не хватало на мою голову... - роздратовано відповів Калинович і, повернувшись до шофера, додав: - Почекаєш мене з пікапом тут.

Спочатку йшли лісовою стежкою. Калинович попереду, покладши Оксанину валізу на плече. Вона ледве встигала за ним, та ще й часом зупинялася, щоб витерти кров на Зірчиному вусі.

Вийшли на лісову просіку, порослу старою травою. Обабіч у лісових хащах стояли замасковані машини, фургони. Майже біля самої дороги стояла польова кухня, від якої розповсюджувались пахощі справжнього українського борщу.

- Де тут медсанбат? - запитав Калинович у кухаря з білим чудернацьким ковпаком на голові.

- Прямо просікою, товаришу лейтенант! - хвацько відповів той, покладши на плече черпак з довгою ручкою.

Коли відійшли від кухні, Калинович несподівано запитав:

- Вгадайте, про що я тепер думаю?

- Про борщ,-відразу відповіла Оксана.

- І як ви могли вгадати!.. - сміявся Калинович.

2

Те що потім побачила Оксана, перевершило усю її уяву про війну. На лісовій поляні і навколо у лісових хащах - скрізь біліли бинти. Поранених було стільки, що здавалося вони заповнювали весь ліс... Між ними ходили медсестри і санітари. Поправляли бинти, щось говорили.

Скраю поляни був напнятий великий брезентовий намет з великими червоними хрестами. Тут же тихенько стукав движок, а в наметі, між відхиленими полами, виднілося яскраве електричне світло. Саме тоді з намету когось винесли і поклали на траві. На порожні ноші поклали іншого і занесли в намет...

Поляною проходив якийсь лейтенант і весь час мотав головою, ніби щось заперечуючи. Оксана здивовано дивилася на нього. Аж поранений, що сидів поблизу і тримав на грудях забинтовані руки, пояснив:

- Контужений...

З лісу вийшли два санітари з ношами. На них лежав юнак з блідим аж поживклим обличчям. Такаж бліда безкровна рука звісала з ношів і волочилася по траві...

Санітари про щось сперечалися. Коли підійшли ближче, Оксана почула:

- Кажу тобі, завертай до хірурга.

- А я тобі кажу, що цей вже готовий... Даремна робота...

- Ну й гад же ти!.. Гріху не боїшся!..

- Який же тут гріх?.. Мертвому одна дорога...

- А може він ще живий. Тоді що?

- Тоді понесемо до хірурга, нехай подивиться. Може й дійсно живий...

У хірургічному наметі почувся крик. Оксана уся знітилась і сіла на землю.

- Ви ліпше того не слухайте... - подивився із співчуттям поранений в обидві руки. - Вчора розірвало снарядом двоколку з медикаментами, тому і оперують без наркозу... Щастя, що хірург у нас добрий, золоті руки має. Я також кричав і смерть на себе кликав. А хірург каже, кричи, синок, виганяй біль, а вмерти тобі не дам, хоч як просися...

Калинович довго не повертався і Оксана відчула, як решта сил покидають її. Потім перед очима попливли кола,

білі, червоні. На їх місце прийшла мла і Оксана відчула, ніби летить у чорну прирву... І саме тоді її зловили міцні руки.

- Почекайте, голубонько, так можна голову об пеньок розбити, - говорив незнайомий голос. - Хіба ж так можна?.. Тут і без вас пацієнтів хватає...

Серед чорної мли з"явилася цяточка світла. Вона швидко поширювалася у блакитне коло, оторочене золотим сонячним ореолом... На тлі блакитного неба, заллятого сонячним світлом, Оксана побачила над собою велику постать у білій шапочці і такому ж білому халаті, з-під якого виднілися відзнаки військового лікаря.

- Можете самі сидіти?.. Дозвольте ваш пульс... - говорив високий, могутньої будови військовий лікар. - То це така донька у підполковника Гордієнка?.. Справжня князівна!..Чи не правду кажу, лейтенант?

- Суща правда, товаришу воєнлікар!.. - відповів Калинович, підходячи ближче. - Князівна справжня. Командувати любить...

- Я Вербицький, ведучий хірург і командир медсанбату. А вас як?.. Оксана?.. Ім"я також гарне у вас. Відразу пізнати підполковника Гордієнка. Ми з ним старі знайомі. Колись разом гімназію кінчали... Ну що ж, пульс у вас нормальний. Ви лише дуже перевтомлені... Голодні? Хочете спати?.. Я зараз пришлю старшу медсестру і вона вас влаштує... А мені вже пора іти. Дивіться скільки їх тут і ще несуть. А я один і на жаль тільки дві руки маю...

Коли Вербицький відійшов, Калинович сказав:

- Буду і я рушати... Маєте щось переказати батькові?

- Розкажіть все, як було... - відповіла замислившись Оксана

У лісі віддалявся дзвін острог Калиновича. А поляною вже підходила, обережно ступаючи між пораненими, висока чорнява дівчина. На ній була ладно підігнана військова форма з відзнаками санінструктора.

Привітно посміхаючись, вона простягнула до Оксани руки.

- Дозвольте вам допомогти... Я - Галя, старша медсестра. Вітаємо нове поповнення медперсоналу!..

3

Вже кілька днів Оксана була при медсанбаті. Він весь час рухався на схід разом з довжелезною колоною автомашин, кінних обозів, різних тилових служб.

Поступово звикала до життя медсанбату, повного тривог, людських страждань, пораненими. Під керівництвом старшої медсестри Галі вчилася робити перев"язки, протистовбнякові ін"єкції, рахувати пульс. Допомагати при операціях ще не дозволяли.

З Галею подружилася з першого дня. Енергійна старша медсестра роздобула десь для Оксани новий комплект командирської форми. З темносиніх бриджів скомбінували досить елеґантну, як і у Галі, спідничку. А в одному селі, де медсанбат зупинився на відпочинок, місцевий швець перешив на Оксанину ногу великі армійські чоботи, що їх подарував поранений в обидві ноги майор.

Було приємно, що поранені медсанбату відносились до неї з повагою, навіть, з любов"ю. Правда, більш сміливі, дражнили "рудокосою" - мовляв, під масть її батька рудокінного полку... І все було б гаразд, якби не ота постійна тривога за батька і Журбу. Ця тривога зростала з кожним днем, бо серед поранених, що прибували до їх медсанбату, не було нікого з батькового полку.

На одному привалі Оксана запитала про це у воєнлікаря Вербицького. Той здивовано подивився на дівчину.

- По перше, саме питання я не назвав би гуманним. Що значить - чому немає поранених?.. І хвалити Бога, що їх з вашого полку немає... - Посміхнувшись, Вербицький додав: - Ви не червонійте. Я знаю, що вас турбує. Переживаєте за батька?.. Судячи по всьому, ваш полк діє десь окремо від дивізії. Тому і поранені, якщо вони є, поступають до якогось іншого медсанбату...

І все ж, така логічна відповідь не заспокоїла Оксану. Навпаки, думка про те, що їх полк відірвався від головних сил дивізії, викликала ще більшу тривогу...

4

Спереду санітарного обозу сталася якась затримка.

Довга валка санітарних фургонів і двоколок, упереміш із селянськими возами, що їх взято для поранених у попутніх селах, почала зупинятися. Передні несподівано ставали, на їх наїзджали задні, стукали барки, скрипіли сухі осі, коні зрозгону впиралися грудьми у передні вози, смикали з-під поранених сіно...

- Го-го!.. Стій!..

- Куди дишлом преш! Повилазило!..

- А ти так зненацька не зупиняй, гречкосій нещасний!.

- Ти на мене не того... Я також ніби військовий, з мобілізованих...

- То й поняй у якийсь полк, що в бою. Бач, в обозі примостився...

- А сам!..

- Замовкніть вже там!.. Ось спереду щось передають. Хіба через вас, баб в штанях, щось почуєш...

Від голови санітарного обозу передавали, щоб звертали з дороги і маскувались у придорожньому мілколіссі. Обоз, як стояв, круто повернув і з"їхав у зелений молодняк.

Оксана злізла з передка фургона, де їхала поруч їздового, і підійшла до своїх поранених. Одному поправила бинти. Другий попросив напитись і вона напоїла з похідної фляги. Легко поранені злізли з фургона і почали допомагати їздовому поратися біля коней.

І тоді десь спереду, в напрямі попутнього села, почулася стрілянина. Дрібно застрочили німецькі кулемети. Їм відповів "максим". Потім почулися вибухи мін, і тоді ж, поблизу мілколісся вдарив гармантий залп. Зашаруділи над обозом снаряди і серією розірвалися десь біля попутнього села... Поступово бій віддалявся, завертаючи на південь, де тягнулася синя смуга лісів...

Надійшла старша медсестра Галя і повідомила, що то передовий полк звів бій з німцями, прокладаючи дивізії шлях на схід. Оксана ще трохи постояла біля дороги і відійшла у тінь молодої березки. Поруч примостилася Зірка. Висулупивши язика, вона спокійно поглядала навколо.

Раптом Зірка наставила вуха і подивилася на дорогу, де саме тоді їхав вершник на рудому коні. Оксана подумала, що він мусить бути з їх рудокінного полку і махнула рукою.

- Почекайте!.. Сюди! Сюди дивіться!..

Вершник притримав коня, побачив, хто його кличе і з"їхав з дороги. Їхав повільно, кинувши поводи, і легким нахилом у сідлі керував конем між березками. Коли під"їхав ближче, здивовано оглянув Оксану.

- Ну, знаєте. Ніколи не думав, що на війні можна зустріти таку красу!..

Оксана зашарілася і відповіла:

- Вибачте, товаришу лейтенант, якщо затримала... Я пізнала по коневі, що ви з нашого полку.

- Якого це нашого? - не зводячи з Оксани очей, запитав вершник.

- Та ж, Потапова!.. Мій батько, підполковник Гордієнко, в нього начальником штабу...

- О-о! Приємно чути!.. Тоді дозвольте познайомитись. Я - лейтенант Ємельов, з нового довоєнного поповнення.

- Тоді ви напевно знаєте лейтенанта Журбу?

- Оту полтавську галушку?.. Як не знати, ми разом у тамбовській кавшколі вчилися... А ви звідки його знаєте?

- Ще у Великих Мостах познайомились... Де вони тепер? Де наш полк? - жваво запитала Оксана.

- Стій! Не крутись!.. - шарпонув Шмельов поводи, вдаючи, що не чув запитання.

- Чому ви мені не відповідаєте? - вже з тривогою в голосі запитала Оксана.

- Відбився наш полк від дивізії, - нарешті відповів Шмельов. - Позасипляли на марші.

- Ну а ви? Як ви опинилися тут?

- З наказу вашого батька, тобто, начальника штабу шукав штаб дивізії, - упевнено відповів Шмельов і тут же додав: - Штаб дивізії знайшов, а полк знайти вже не міг...

- Як же це так? - з докором питала Оксана. - Ви знали дорогу. Знали, де лишили полк... Чому ж ви не встановили зв"язок?

Шмельов дивився кудись між вуха коня, гриз гіркий березовий листок і мовчав. Оксана ще трохи постояла і знову сіла у тіні березки.

Десь під синім лісом улягалися відгуки бою. У мілколіссі вздовж дороги припинився рух. Де тільки була тінь, поховалися поранені та їздові. Коні мирно жували сіно і відганяли хвостами мух...

- Пече, як у Сахарі, - промовив Шмельов і зліз з коня. - Іди пасися, чорт!.. А ви, бачу, затишне місце підшукали. Тінь, зелена трава... Дозвольте біля вас присісти?..

Але сісти біля Оксани Шмельову не прийшлось. Бо саме тоді, коли він зібрався це зробити, Зірка зірвалася на усі чотири лапи і показала свої великі жовтуваті ікла.

- Це ваша? - став від несподіванки Шмельов. - Цікаво, чому ця тварина так відразу мене не злюбила?..

Оксана байдуже здвигнула плечима і почала дивитися у поле через дорогу...

Шмельов свиснув свого коня, зловив за повід і повільно пішов вздовж санітарного обозу.

5

Надвечір санітарний обоз обходив воєнлікар Вербицький у супроводі старшої медсестри Галі і двох санітарів. Міняли бинти, оглядали рани, деяким робили ін"єкцію. Біля поранених, що їх доглядала Оксана, дещо затрималися, бо двом тяжко пораненим за день зробилося гірше.

Оглядаючи їх, Вербицький говорив:

- У вас тут, Оксано, порядок. Не даремно вас кличуть янголом-охоронцем... Чому зацарілися? Не думали, що ведучий хірург знає все, що робиться в його медсанбаті?.. Галю, подайте тампон. А цьому з черевним пораненням введіть морфій... А для вас, Оксано, я маю приємну новину... Чули спереду бій? Це ваш полк. Він вже приєднався до головних сил дивізії і тепер прокладає нам шлях... Легко поранених перев"яжете самі,бо до кінця обходу нам ще далеко...

Коли зовсім стемніло, почали роздавати вечерю. Дорогою проїзджав фургон чоти постачання і її сержант роздавав кожному по банці м"ясних консервів і по одному армійському сухарю.

Одержавши вісім баньок консервів, Оксанин їздовий рішуче сказав сержантові чоти постачання:

- Давай ще одну баньку!..

- Це чому? - здивувався той. - Вас усіх на фургоні вісім і маєш вісім баньок. Проста аритметика.

- Ти сержант аритметикою голову мені не забивай... А собака нашої медсестри що, буде з голоду здихати?

- Так би відразу казав... І дивись мені, щоб сам не з"їв. Бо як довідаюсь, власний пайок відберу!..

Суворий сержант, господар шлунків сотень людей, мабуть не чув, як Оксанин їздовий, відходячи незадоволено бубонів:

- Пайок, каже відбере... А сам напевно по два уминає... Знаємо ми їх! Від коли світ існує, всяке г...о в начальство лізе. Розвелося по тилах, плюнути ніде...

Під березою, де вдень відпочивала Оксана, їздовий розіслав кінську попону і розклав на ній вечерю. Перед Оксаною поклав чималий білий вузлик і сказав:

- Тут в рушнику для вас двоє варених яєчок і біла паляничка. Масло було розтало так я його в кружку поклав.

їхте, сестричко, на здоров"я.

- Щиро дякую, відповіла Оксана, розчулена такою опікою. - Тільки ж, я сама цього їсти не буду. Поділимось.

- Для мене і консерви з сухарем зійдуть. А ви людина інтеліґентна і вам треба їсти щось делікатне... Це все я роздобув у тому селі, де останньо ночували. Там така вдовичка пропадає, що жив би, як в раю, колиб у прийми лишився...

- Раджу вам після війни повернутися у це село, - жартома зауважила Оксана.

- Тільки ж, коли їй буде кінець цій війні. Шойно почалася... Та ще й не відомо, куди дишло поверне... Здається, до нас хтось іде...

І тоді з темноти почувся голос Шмельова:

- Так ось де ви примостилися!.. Приймайте до компанії. Я нахлібником не буду. Внесу свою долю...

Вже сходив місяць і було видно, як Шмельов поставив на попону пляшку казенної горілки.

- Це я в штабі роздобув, - сказав Шмельов, сідаючи на траву поблизу Оксани. - Там, брате, живуть, ніби війни немає... Гей, їзда! - гукнув на їздового - Неси якусь посудину, бо дамам пити з пляшки некультурно...

- А я й не збіраюся, - відразу відповіла Оксана.

- Як можна від такого добра відмовлятись! - вигукнув Шмельов. - Я, щиро кажучи, для того і приніс, щоб створити теплу компанію...

- Даремні ваші турботи, лейтенант, - сухо зауважила Оксана. - У нас тут і так приєтне товариство.

- А я, наприклад, не відмовлюся, - вставив їздовий. - Дозвольте, товаришу лейтенант, випити за перемогу над хвашизмом?

- Пий... - байдуже відповів Шмельов.

- Тоді ви перший, як начальник. Я після вас прикладуся...

Шмельов підніс пляшку до рота і в її шийці забулькотіло. Трохи відпивши, відгриз задубілий армійський сухар і кинув його знову на попону. Біля рота їздового пляшка затрималася довше, і закусував він наполегливо. Дошкрябавши баньку консервів, сказав:

- Ви тут довечерюйте, а я піду до коней.

Коли їздовий відійшов, Оксана загорнулася у свою шинелю і лягла під березою. Шмельов ще раз відпив з пляшки і простягнувся горілиць на траві.

- Дивіться, яка ніч!.. А ви такі байдужі...

- Ніч, як звичайно у наших краях, - обізвалася від берези Оксана. - А щодо байдужости, то я тепер хочу спати.

- Ні , ви просто чомусь мене недолюблюєте... А я, як побачив вас вперше, відразу зачарувався. Оце так хахлушка, бодумав. Багата ця ваша Україна на гарних дівчат!..

- Ви п"яні, Шмельов.

- Зовсім ні. Говорю цілком тверезо... Ви ж, як подивилися на мене, коли довідались про наш полк, то мене аж жар пройняв... Очі метають вогонь, волосся відбиває золотом на сонці... Справжня пантера! Любуйся, брате, і стережись...

- Чи ви часом не пишите вірші?! - засміялася Оксана.

- Вірші?.. Ви жартуєте! Я дивлюся на життя реально, без поезії... Ви мене ще не знаєте. Я перед військовою школою, ще вдома в Москві, із самим Ваською Сталіним гуляв. Бувало підем вечірнім Арбатом - усі дорогу уступають, навіть міліція. То були часи!..Ми із столичних, не те що всілякі ваші журби, яценки, новицькі...

Шмельов встав із трави і пересів ближче до Оксани.

- Ну що? Може передумали? Може віддаси, краса, своє кохання?.. Чи як тут у вас кажуть...

- Знаєте що, Шмельов. - навіть не поворухнулася Оксана. - Забірайтеся звідси із своїми столичними звичками. Бо як заявлю командирові медсанбату, що ви тут без діла вештаєтесь, він вас...

- Не лякайте. Подумаєш, яка недоторка!.. А піти я можу сам. Не мусите піднімати скандалу...

Шмельов швидко встав і запалив цигарку.

- Хто там з вогнем бавиться! - почувся від дороги чийсь сердитий голос. - До лихої години, ще Фриц прилетить!..

- Він і так прилетить, ось нехай розвидниться, - відгризнувся Шмельов і затоптав чоботом цигарку.

Шукаючи кашкета, нахилився до куща. Аж раптом звідти почулося тихе гарчання.

- Знову ця сука!.. Я тебе колись таки пристрелю!.Це я тобі напевно обіцяю...

Зірка прослідкувала очима за Шмельовим до самої дороги. Потім підійшла до Оксани і лизнула руку...

РОЗДІЛ П"ЯТИЙ

1

На розвилку лісових доріг Журба наказав перевірити сідлання і підкови. Потім повів свій невеличкий кінний загін просікою, куди звернули напередодні головні сили дивізії.

Невдовзі просіка вивела на узлісся, перед яким простягалося поле. У цьому місці обірвався слід від багатьох підков і коліс.

- Пропали, ніби у воду пірнули... - промовив коновод Скиба, оглядаючись навколо.

- Обійдеться без твоїх зауваг!.. - сердито гукнув на Скибу сержант Тарасенко, могутньої будови степовик з херсонщини, але в стані тонкий, як черкес.

Широке поле перетинало шосе з лінією телеграфних стовпів. Далі на схід виднілася темна смуга лісового масиву. І скрізь порожньо і тихо...

- Що ви думаєте, товаришу лейтенант? - став поруч Журби конем Тарасенко.

- Нема тут чого багато роздумувати, - відповів Журба, уважно розглядаючи ліс. - Тут лише стояла на позиції батарея... На це дерево хтось вилазив, мабуть спостерігач, бо обдер кору... А у цьому окопі сиділи телефоністи, бо залишили кусеть дроту... Доведеться вертатися. Наші звернули з цієї просіки десь раніше...

Тепер уважніше розглядали сліди. Виявилось, що кінна колона звернула у бічну просіку, недавно прорубану. Всюди тирчали свіжі пеньки. На деяких лишився слід від удару коліс.

- Ондечки навіть кінський послід вказує на те, що тут пройшли наші, - знову вставив своє Скиба.

- Без тебе бачимо! - відтяв сержант Тарасенко і поїхав поруч Журби.

Як на зло, Скибина кобила зачепила передньою ногою пеньок і почала шкутильгати. Скиба шарпонув повід.

- Понесла їх тут нечиста коней калічити!..

- Це почув Тарасенко і притримав коня.

- Гави ловиш?.. Чуба відпустив, навіть дороги не бачиш. Щоб мені на першому ж привалі підстриг!..

- Ножиць немає... - намагався врятувати Скиба своє вже дещо довге волосся.

- Хоч копитним ножем, а щоб втяв! - наказав невблаганний сержант.

2

Їхали довго. Спочатку просікою, потім полем з широким слідом, що його протоптала кіннота. А коли знову в"їхали в ліс, наскочили на сторожову заставу.

Командир застави, молоденький лейтенант з веснянками на носі, підняв на сполох усю заставу, і сам з наганом в руці довго і наполегливо розпитував, хто і звідки вони. Коли, нарешті, відповіді Журби його задовольнили, пояснив дорогу до лісництва, де розташувався генерал з штабом.

Біля хати лісничого стояли на припоні осідлані коні. Навколо в зелених хащах виднілися штабні машини, фургони, кухня. А прогалиною йшов назустріч прибулим вершникам старший лейтенант з червоною пов"язкою на рукаві, яку носить дижурний по штабу.

- З якого полку? - запитав, уважно розглядаючи вершників.

- Потапова, - коротко відповів Журба.

- Тут вже був один з ваших. Як його, Шмельов, здається... Так що, даремно старались. Крім того, ми вже наладнали радіозв"язок з вашим полком.

- Дійсно, даремно старались... - незадоволено промовив Журба, ляскаючи по шиї неспокійного Степовика.

- Але можуть бути усні розпорядження, - говорив далі дижурний по штабу. - Так що доведеться вам почекати.

- І довго триватиме таке чекання?.. - знову незадоволено запитав Журба.

- Поки генерал не закінчить наради... Чого ми поставали на самому сонці!.. Накажіть своїм, нехай заведуть коней у ліс і ми в тіні покуримо...

У тіні гіллястого дуба старший лейтенант простягнув Журбі пачку дорогих цигарок "Казбек".

- Це ще з довоєнного запасу, - пояснив, - Ви там в ескадронах напевно махорку курите?

- Доводиться... Коли ж ця генеральська нарада закінчиться?

- А куди вам поспішати? - посміхнувся старший лей-

тенант. - Війна не втече. Крім того, ставати тепер перед ясні очі генерала,не входить в мої розрахунки, що і вам не раджу робити... Генерал тепер громи-молнії метає за ваш пропавший був полк...

- При чому ж тут я?! - здивувався Журба. - моя справа знайти штаб дивізії, що я зробив, і одержати якийсь наказ.

- А ви тут при тому, дорогий лейтенант, бо треба ж на комусь зло зігнати...

- Дивні тут у вас порядки...

- Дивні, кажете! - вигукнув старший лейтенант. - Та їх, тих порядків, жодних немає... Воюємо, як Бог пішле.

- Це правда, - промовив взадумі Журба і раптом пригадав: - Треба коней доглянути!

Але до них вже йшов своїм легким кавалерійським кроком Тарасенко.

- Як там коні, трохи простигли? - запитав Журба.

Тарасенко відсалютував старшому лейтенантові і сказав:

- Можна напувати. Лише довідаюсь, де тут водопій.

- Тут за хатою криниця, - підсказав старший лейтенант. - Там і корито є.

Тарасенко подивився в напрямі хати, щось подумав і запитав:

- Може тут десь поблизу річка чи струмок?

- Далі за хатою і струмок є.

- Поведемо туди. Для коней джерельна вода, що для козака мед...

Дивлячись у слід Тарасенкові, старший лейтенант сказав:

- Доброго сержанта маєте!..

- Ще й якого! Правда, зубастий до хлопців, але справу знає.

- В армії таких потрібно... Чого ми стоїмо? Сідайте на той пеньок, а я на цьому примостюся, - запропонував старший лейтенант і позіхнув. - Не спав усю ніч, а зміна щойно ввечорі.

Деякий час мовчали. Прогалиною проходили якісь командири. Одні зосереджені, серйозні. Другі з байдужим, лінивим виглядом, розслаблені спекою і безсонними ночами. У тіні, біля штабних автомашин порозглягалися водії.Десь гуркотіла канонада і пролітали бомбардувальники. А в лісі було тихо, аж дивно. Пахло лісовою травою і живицею.

За кущами, де стояли коні загону Журби, почувся голос Тарасенка:

- Не встиг відійти, як вже порозглягалися!.. І коли вже ви повисиплястесь?..

- Може і спали б, так мухи не дають, - почувся у відповідь голос Скиби.

- А ти, чортове козаченя, не можеш, щоб не відгризнутись!.. Дивись, кобила у повід заплуталась!.. Ану, підіймайсь усі коней напувати!

- Десь далеко? - запитав таманець Менжелій.

Голос Тарасенка перейшов на ноти тихого єхидства.

- Боязко трохи пройтись?.. Позвикали штанами сідла витирати... У піхоту б вас, підкавказьких басурманів...

- Веселі у вас хлопці! - засміявся старший лейтенант.

- Веселі... - Й собі посміхнувся Журба. - Тарасенко той хоч кого розвеселить...

Старший лейтенант знову вийняв з нагрудної кишеньки пачку цигарок "Казбек" і простягнув її Журбі.

- Зробімо товарообмін. Ви куріть мої, а мені дозвольте вашої махорки. Міцніша.

Скрутивши цигарку, запитав:

- Як там в ескадронах воюється?

- Як Бог пішле... Це, здається ви так казали.

- Хмельницький колись казав, що перемога від Бога, а лицарство наше... Тільки, щось перевелися ці лицарі..

- Чому так думаєте?

- Бо якщо лицарство у нас лишилося, то приховане,не виявсяється.

- Я б цього не сказав, - подивився збоку на співбесідника Журба. - В багатьох окремих випадках...

- В тому й справа, що лише в окремих випадках, - підхопив старший лейтенант. - А взагалі? Масово?.. Нема ж того патріотизму, коли народ захищає від ворога свою країну.

Журба змовчав.

- Взагалі, скажу я вам, робиться щось неймовірне,дике!.. - говорив долі старший лейтенант. - Взяти, наприклад, поведінку нашого командування. За винятком окремих випадків, наш командний склад піддався поразницьким настроям. Ним опанувала якась байдужість, розчарування. Глушать горілку, ніби й війни немає...

- До війни казали, що будемо бити ворога на його території... - тихо промовив Журба.

- А виявилось, навпаки. Правда? - ніби зрадів старший лейтенант. - А чому, запитаю я вас? Сили немає? Командування нездібне?.. Неправда. Це байки для наївних людей... Саміж ви бачили, скільки танків, артилерії, всілякої боєвої техніки покинули у прикордонній смузі...

- Пального не було, снарядів, - зауважив Журба.

- Це, вибачте, знову пояснення для наївних людей.Бо і пального і боєприпасів у нас, хоч греблю гати. У всякому разі, вистачило б, щоб німців відбити. Тільки ж,це пальне для танків і снаряди для гармат були і є зосереджені чорт зна де по глибоких тилах.А з цього виходить,

що у нас немає належної організації. Інакше кажучи, і в тилах наших не все гаразд, бо усі там інтенданти, постачальники, техніки також не дуже виявляють бажання воювати...

Журба знову покосився на співбесідника і посміхнувся.

- Сміливо говорите...

- Язика маю довгого, це правда. Колись мені можуть його відрізати... А ви що, може заявите на мене?

- Не тієї вдачі...

- По вас видно, що не тієї, - також посміхнувся старший лейтенант.

Після деякої мовчанки Журба запитав:

- Ви, мабуть, із запасу?

- Чому так думаєте?

- Судячи по роках, вам би вже майором бути.

- Пізно почав військову кар"єру, - взадумі відповів старший лейтенант. - Закінчивши педінститут, учителював на селі. А яке життя вчителя, самі знаєте... Насточортіла постійна боротьба за шматок хліба і нові штани, тому вирішив піти в армію. Тут бодай матеріяльно забезпечений... Дозвольте, а яку школу ви закінчили?

- Тамбовську, кулеметний ескадрон.

- А я почав з шабельного. Потім усіх з вищою освітою перевели в саперний... Хто ж за ваших часів був начальником школи?

- Полковник Кутузов Потім його призначили воєнним аташе в Туреччині, а на його місце прислали полковника Вальца.

- Напевно і його вже там немає...

- Чому так думаєте?

- Логіка підсказує. У цього підполковника німецьке прізвище, а ми з німцями воюємо...

- А ви справді довгого язика маєте!.. - засміявся Журба.

Десь за лісом почувся гуркіт літака.

- Бомбить? - запитав Журба.

- Покищо ні. А листівки скидає. Вчора перед вечором скинув. Літали, як метелики. А наші підбирали...

- Що ж у тих листівках?

- Ви не повірите. Бо глупішого не вигадаєш, - жваво заговорив старший лейтенант. - Уявіть собі, навіть написано неграмотно. Наш політрук підібрав одну листівку, прочитав, скликав усіх, хто був поблизу, і прочитав вголос. При чому читав, очевидно, з усіма мовними та ідеологічними помилками... Як прочитав те місці, де нас німці закликають здаватися у полон і за це обіцяють годувати зупою, всі присутні аж покотилися від сміху... А хтось

не витримав і вигукнув, що, мовляв, відколи почалася війна ми в кавалерії два рази на день борщ наполовину з м"ясом їмо, а він, дурний Фриц, баландою заманює...

Раптом на ґанку хати лісничого з"явився генерал у супроводі кількох полковників, майорів, капітанів. Вони швидко сідали на коней і кудись від"їзджали. Коли генерал лишився сам, старший лейтенант сказав:

- Тепер піду доповісти про вас.

Журба підвівся з пенька і чекав. Було видно, як високий сивоголовий генерал, з кількома орденами на грудях і франтуватим кавалерійським стеком в руці, уважно слухав дижурного по штабу. Потім щось наказав і пішов до хати.

Повернувшись, старший лейтенант весело посміхався.

- Ось і оминули усі громи та молнії... Вам наказано повертатися у свій полк. Він тепер виконує окреме завдання. Генерал сказав, що на тому злополучному розвилку доріг вас чекатиме роз"їзд. Він і вкаже вам дальший маршрут полку.

- Тоді пора вирушати, - сказав Журба і простягнув руку. - Приємно було з вами познайомитись.

- А куди вам поспішати? - здивувався старший лейтенант. - Зайде сонце і вирушите холодком. Крім того, треба ж повечеряти.

- Я маю полагодити ще справу в медсанбаті. Де він розташувався?

- Та тут недалеко. В цьому ж лісі. Хочете когось з поранених відвідати?

- Ні... Маю доручення до одної медсестри...

- Зрозуміло, - лукаво посміхнувся старший лейтенант. У нашому медсанбаті такі дівчата зібралися!.. Але ж вони ніде не втечуть... Такщо, як відносно вечері?

- Згода. Переконали.

- От і добре. Я зараз розпоряджуся, щоб ваших хлопців нагодували на штабній кухні. Там такий борщ зварили, що за вуха не відтягнеш!..

- До борщу і я охоту маю,- повеселішав Журба.

На обличчі старшого лейтенанта з"явилося розчарування. Чухаючи потилицю, він сказав:

- З борщем для вас не вийде... Справа в тому, що наш генерал з царських офіцерів і завів тут свої порядки... Він суворо наказав, щоб командири штабу харчувалися окремо від рядового складу. За його теорією, коли офіцер їсть разом з солдатом, то втрачає свій авторитет... Такщо, поведу вас вечеряти до нашого похідного буфету...

3

Між штабним автобусом і похідною радіостанцією були розіслані на траві кінські попони. На них сиділи й напівлежали командири і закусували.

В середині живого кола лежали на попонах: білий хліб, ковбаса, масло, консерви, головка голандського сиру і ще якісь делікатеси. А в центрі стояла пляшка казенної горілки. Кілька порожніх пляшок валялися тут же на траві.

- А-а! Гостя Бог післав! - вигукнув назустріч Журбі кремезний червонолиций майор, намазуючи маслом хліб. - Просимо, лейтенант, до компанії!

Журба назвав себе і сів скраю попони.

- Ближче, ближче! - запрошував майор. - Знайомтесь. Мій сусід зліва - майор Грицун, командир артдивізіону. Правда, бідолаха, не має снарядів і по німцях стріляє капустою... Далі біля нього - капітан Петренко, начальник хемічної служби дивізії. Цей все чекає-недочекається коли німці почнуть гази пускати, бо без діла вже почало черевце відростати, як у бухгалтера якогось м"ясокомбінату... Якраз проти вас - представник органів безпеки в армії. З ним не раджу близько знайомитись... Біля нього примостився політрук Іванов, наше інформбюро. Досить послідовне, все позицію за позицією ворогові віддає. Скоро і Буг віддасть... А ваш сусід справа - технік-інтендант Скуй... чи Ху... Зрештою, це не обов"язково... Чому ж ви чекаєте, лейтенант... Журба, якщо не помиляюся?

- У вас тут, товаришу майор, стільки всього, що не знаю з чого починати, - сказав Журба, розглядаючи закуски.

- Починайте з домашньої ковбаси, - порадив майор.-Це кулінарне досягнення нашого штабного кухаря. Він на такі штуки майстер. Оповідає, що був колись особистим кухарем у самого Блюхера...

- Це несправедливо, майор, - раптом зауважив артилерист, акуратно обрізаючи кишеньковим ножем червону шкірку з голандського сиру. - Ви забули себе представити гостеві.

- І справді! - схаменувся кремезний майор. - Як я міг забути таку важливу персону в дивізії?..

- Це наслідки вашої природної скромності, - вставив капітан-хемік.

Кремезний майор вдав обуреного.

- Ваше зауваження, дорогий наш алхеміку, звучить викликом!.. Але з поваги до гостя, замнемо цю справу... Отож, перед вами майор Гай, начальник тилу дивізії.

- Просимо любити і жалувати... - знову вставив капітан-хемік. - Особливо, коли вам потрібні нові чоботи чи додаткову пачку цигарок...

Слухаючи веселе товариство, Журба настромив на свій кишеньковий ніж кусень ковбаси і вже підніс його до рота, як раптом майор Гай підняв руку.

- Стоп, лейтенант! У нас суху ковбасу не їдять. Такщо просимо спочатку відвідати цієї рідини... І наливайте самі, бо офіціянтів у нас немає. Були колись та залишилися в Ковкві. Вони тепер німцям прислужують...

- Пропоную випити за перемогу над фашизмом!.. - зненацька вигукнув політрук.

- Це ваш прямий обов"язок, як політрука, - підхопив майор Гай. - А ми радо вас підтримаємо... Хоч, тостами німців не переможеш.

Політрук швидко встав і зібрався відходити, але обернувся і вигукнув:

- Тут справа не в горілці! Духовний фактор тут грає ролю!..

Дивлячись у слід політрукові, майор-артилерист промовив:

- Цікаво, що конкретно він мав на думці?

- Загальний наш бардак!.. - випалив майор Гай і шпурнув у кущі порожню пляшку.

Деякий час тривала загальна мовчанка. Майор Гай відкривав нову пляшку. Командир артдивізіону, покінчивши з їжею, щось обережно направляв кишеньковим ножем у механізмі свого годинника. Простягнувшись на траві і накрившись кашкетом від мух, вже хропів на усі лади хемік. А Журба з молоденьким інтендантом наполягали на ковбасу...

- Можне колішатко у цьому механізмі виконує свою функцію... - перший порушив мовчанку майор-артилерист. - А в загальному цей механізм дає корисну працю. Рушійною силою тут служить пружина, а в армії - дух... Отже, якщо пружину перекрутити, механізм відмовляється працювати...

- Загадками висловлюєтесь... - зауважив капітан з органів державної безпеки.

- А ви не вчіть мене, як висловлюватись, - різко відповів артилерист. - Вам же раджу не вдаватися в ілюзії легкої перемоги над німцями. Дивіться на події реально.

- Ваша реальність, це ніщо інше, як паніка! - вигукнув представник органів безпеки.

- Це вже ви загнули чорт зна що!.. -втрутився у суперечку майор Гай. - Хіба ж це не реальність, коли німці з

усіх боків а відмахнутись нічим. Кінськими хвостами відмахуємось... Хіба це війна!..

- А навіщо боєву техніку кинули?.. Під самою Равою Руською скільки танків лишили?.. Забули?

- Цікаво, що б ви зробили на місці танкістів? - запитав з іронією в голосі майор Гай.- Може замість пального висц...сь у бензинний бак?..

- Пального не було через шкідництво в постачанні... Пам"ятайте, що внутрішній ворог не спить... Крім того, німці несподівано напали...

- Фю-ю! - свиснув майор Гай. - Кожна баба в прикордонному селі знала, що не сьогодні так завтра німці почнуть війну. А ви кажете, що несподівано. Це ж некультурно вважати своїх співбесідників останніми дурнями...

Представник органів безпеки почервонів, але змовчав. Потім він швидко підвівся і пішов геть.

- З вогнем бавитесь... - зауважив артилерист.

Майор Гай посміхнувся.

- Не ті тепер часи... Вони, усі ці охоронці режиму, тепер тихше води нижче трави. Війна їх добре налякала...

Тимчасом начальник хемічної служби перевернувся на бік, вмощуючись далі поспати. Витерши рукою біля кутика рота слину, промовив:

- Та-ак... Безладдя у нас, хоч греблю гати... І створюють його ось такі типи, як політрук і оцей страж режиму. Вони за межами своїх догм нічого іншого не бачать...

- Виходить, що ви, дорогий наш алхеміку, не спите!- вигукнув майор Гай. - А тут щойно згадували ворога, що не спить...

- Ваші жарти не на місці, майор, - відповів той вже з закритими очима.

Майор-артилерист заховав свій годинник і сказав:

- Що не кажіть, а мені політрука шкода... Схоплять німці з його червоними зірками на рукавах - шкіру здеруть. Та й від своїх порятунку немає...

Майор Гай незадоволено скривився на обличчі.

- Шаную я вас за все. А от ваші недоговорені висловлювання терпіти не можу... Якщо маєте щось конкретного на думці, викладайте, не тягніть, як мертвого грека за...

- Якщо ви такі цікаві, можу конкретно... Трапилось це вчора, в розташуванні моєї першої батареї. Політрук, про якого тут мова, прибув того дня до нас із своєю політграмотою. Тільки почав, бачимо летить полем до нас вершник. Кінь весь у милі, а сам руку тримає вгору скривавлену... Поки санітар перев"язував, розповів, що післали його зв"язківцем у сусіднє село, де стояв якийсь піхотний батальйон. Їду вулицею, оповідає наш герой, бачу польова кухня стоїть і піхота з котьолками біля неї

зібралася. Запитав, де штаб батальйону, а піхота-матушка до нього з багнетами: "Тобі навіщо штаб? Може ти шпигун, диверсант? Ану показуй, де парашут закопав!"...

Молоденький технік-інтендант перестав жувати ковбасу і здивовано подивився на оповідача.

- Це як розуміти? З конем на парашуті?..

- Це вже ви запитайте у тих ідіотів, - відповів майор-артилерист, запалюючи цигарку.

- Що ж далі? - запитав Журба, настромлюючи на кінчик ножа черговий кусник ковбаси.

- А далі, - продовжував майор-артилерист, - виявилось, що наш зв"язківець був не з дурнів. Крім того, вже чув про цю нашу шпіономанію і знав, що в таких випадках не допоможуть жодні доводи, хоч рідною матір'ю присягайся... Довго не думаючи, він остроги коневі в боки і через пліт у поле. А піхота навздогін йому з гвинтівок...

- Аж не віриться!.. - вигукнув Журба.

- Він також не вірив, поки руку не прострелили.

- Та-ак... - протягнув майор Гай. - Куди не подивись скрізь безладдя... А це що ви розповіли - вже трагедія. Подумати тільки, своїх стріляти!.. Але дозвольте, при чому ж тут у даному випадку політрук?

- Я до того і веду... Властиво, сама суть трагедії виявилась потім, коли наш герой почав крити триповерховим існуючі порядки. Тоді до нього підійшов політрук і давай. Ти що, кричить, паніку сієш. Може ти сам собі руку прострелив, щоб у тил подалі. Зв"язківець і його триповерховим. Тоді політрук за наган і кричить:"Самостріл! Зрадник!.. Розстріляти!..". Не знаю, чим би закінчилась уся ця історія, якби не над"їхав генерал... Він, очевидно, останню тираду політрука чув. Подивився на нього з таким, знаєте, убивчим призирством і каже: "Не ті тепер часи, щоб своїх стріляти. Німців треба бити. І я в цьому вам допоможу... Ось як підемо знову на прорив, ви особисто очолите ударну групу. Якщо завдання виконаєте, забуду оці ваші витребеньки,а ні - розстріляю власною рукою".

- Молодець генерал! Оце по моєму! - аж зареготав майор Гай.

Інші також почали сміятися. Це, видно, збудило хеміка і він незадоволено пробубонів:

- Ви знову, майор, своїми анекдотами людям відпочити не даєте.

- Цим разом не я, - відповів крізь сміх майор Гай, - Це наша гучна артилерія розходилася. Випалила дуже цікаву історію...

В цей час, зза штабного автобуса з"явився сержант Тарасенко. Швидко обвів присутніх своїми меткими чорними очима і запитав:

- Дозвольте звернутися до лейтенанта Журби?

Майор Гай здивовано подивився на Тарасенка потім на Журбу.

- Це ваш такий? - знову подивився на Тарасенка. - Чи ви бачили десь щось подібне!.. Що за чуб! Що за постава!.. Справжній екземпляр гайдамаччини!.. Чи вони всі у вас такі?..

- Майже... - посміхнувся Журба.

Тарасенко чітко доповів Журбі, що коні і люди нагодовані і готові до маршу.

- Тоді рушаймо, - сказав Журба, встаючи з попони.

- Може ще стаканчик перехилите на дорогу? - запитав майор Гай.

- Ні, дякую. Спека і так допікає.

- Тоді може ваш гайдамака не відмовиться. Ви ж йому дозволите?

- Дозволяю, - знову посміхнувся Журба.

Тарасенко підніс на рівень з очима налиту йому склянку і, націлившись на неї правим оком, сказав:

- Чиста, як сльоза. Навіть пити шкода.

- Ну, це вже брехня!.. Гайдамацький ти нащадок! - вигукнув майор Гай і почав вмощуватись поспати...

4

Лісова стежка вивела Оксану на широку просіку і вона пішла нею на південь, як пояснив восялікар Вербицький. Невдовзі серед зеленої повені лісу побачила лісництво, де мав бути штаб дивізії.

Зупинилася. Поправила на голові армійську пілотку. Відчепила від спіднички реп"ях і вже зібралася іти далі, як почула за кущами протяжне хропіння.

На траві, біля штабного автобуса, спали в різних позах командири. У майора з емблемами артилериста вчепилася до носа муха і він смішно крутив ним у ві сні. Це розсмішило Оксану, але тоді ж вона завважила, як другий майор, довгий і кремезний, дивиться на неї крізь щілинки очей...

Саме заходило сонце і верхів"я дерев були оповиті рожевим світлом. Ось сонячний промінь пробився крізь гілля двостовбурної груші-дички і впав на Оксанине волосся. Потім на обличчі дівчини забігав сонячний зайчик і вона ще більше посміхнулася.

А майор Гай сів і, вдаючи переляканого, замахав руками.

- Свят, свят!.. Якщо ви лісова німфа, то попереджаю, що у всілякі забобони не вірю!..

- Таки впізнали! - радісно вигукнула Оксана. - Ой, як я рада вас бачити!

А майор Гай далі відмахувався руками.

- Навіть не думайте залоскотати. Мені і на цьому світі добре...

- Знаю, знаю!.. Тому ви завжди такий веселий... А я ось вирішила не їхати на схід з евакуйованими і тепер в медсанбаті допомагаю.

- Дещо чув...

Оксана сіла біля майора і говорила далі:

- Оце відпросилася в медсанбаті, щоб довідатись про наш полк. Ви ж напевно знаєте, де він тепер?

- Ваш полк вже віднайшовся. І ваш батько живий та здоровий... Почекайте, ви напевно голодні. Сідайте ближче. Тут сама ковбаса - за вуха не відтягнеш!..

- Ні-ні, дякую. Ви ліпше поясніть, як мені наших побачити.

- Для вас це неможливо.

- Чому?

- По-перше, ваш полк звідси далеко. Крім того, ніхто вас туди не пустить.

- Тоді я сама втечу!..

- Судячи по вашій вдачі, у це можна повірити... Підождіть! Тут щойно з нами вечеряв лейтенант з вашого полку. Може у нього довідаєтесь, що вас цікавить.

- Чому ж ви раніше не казали!.. Хто він? Може знаю?

- Якийсь Журба, чи щось в цьому роді...

- Ой, матінько рідна!.. Тоді я вже побігла!..

Майор Гай подивився у слід Оксані і здвигнув плечима.

- І що її так підхопило?..

- Не інакше, як любов... - відізвався капітан-хемік і перевернувся на другий бік...

5

Біля хати лісничого до Оксани підійшов дижурний по штабу.

- Ви когось шукаєте?

- Тут лейтенант з полку Потапова був. Я хотіла б його бачити.

- Це той, мабуть, що з роз"їздом... Саме вчас, бо

вони зібралися від"їздхати... Бачите між деревами руді коні?..

Між деревами Оксана відразу опинилася в обіймах Журби.

- Ой, як ти мене налякав!.. Та пусти ж, бо люди дивляться...

- Хіба я тримаю. Сама тулишся...

- Хочеш по губах дістати? - легенько відштовхнулася. - А ти змінився. Змужнів і весь сонцем пахнеш...

- А ти перев"язочним пунктом.

- Бо ж я тепер медсестра.

- Чув... Вирішила, що без тебе війна-невійна...

- Ну а як же там мій татусь?.. Лізе у вогонь, коли треба і не треба?

- Буває... Доручив поцілувати від нього...

- Це вже ти фантазуєш. Батько ніколи на це не піде.

- А хто б його питав, хоч і начальник штабу...

Тоді підійшов Тарасенко. Вигляд у сержанта був такий смиренний, що Журба залитав:

- Щось надзвичайне трапилось?..

- Та ні... - ніяково відповів Тарасенко і обережно подивився на Оксану. - Дозвольте представитись. Я сержант Тарасенко, помічник нашого лейтенанта.

Простягаючи сержантові руку, Оксана сказала:

- Приємно з вами познайомитись. Скажіть, ви часом не з роду степовиків?..

- Ти щось хотів? - перебив Журба.

- Не моє діло вам указувати, товаришу лейтенант. Але подумайте самі, куди нам поспішати... І так усю ніч доведеться із сідел не Нехай би ще коні трохи відпочили, і ви свої приватні справи полагодите...

- Диплома-а-ат!.. - посміхнувся Журба.

- І справді, Андрію. Най серце до людей і коней! - вигукнула з ноткою обурення Оксана.

- Переконали... - знову посміхнувся Журба і до Тарасенка: - З умовою, щоб хлопці не спали, бо перед самим маршом порозкисають...

Тарасенко знову набрав вигляду грізного сержанта.

- Це вже лишіть мені, товаришу лейтенант. Я для них маю одну делікатну розмову... Розпустилися на війні...

Сіли у тіні гіллястого дуба. Мовчали. Бо було приємно і без слів посидіти.

Десь відзивалася далека канонада. В небі прогурчотіли на схід літаки. А в лісі стояла дивна тиша. Лише було чути, як брязкають вуздечками коні і гудуть джмілі...

Перша заговорила Оксана.

- І звідки ця війна взялася?..

- Багато чекали...

- Чекали, це правда... Тільки хто ж думав, що вона буде така жорстока... Якби ти знав, Андрію, що там в медсанбаті робиться... З ніг валимося, стільки поранених. А їх все везуть і везуть...

- Тебе ж туди ніхто силою не тягнув.

- Бо хочу бути поблизу тебе і батька... Знаєш, що я надумала? Візьміть мене з собою в полк.

- Може ще щось надумала?

- Чому ні?.. Це дуже легко влаштувати. З медсанбату Вербицький відпустить. Бо, зрештою, в полку медсестри також потрібні... А майор Гай коня постарається. Це ж золота людина!..

Журба розлігся на траві, заклавши під голову руки.

- Цього ще мало, бо остаточне рішення моє, як командира роз"їзду...

- Ви дивіться, який великий начальник знайшовся!.. вигукнула Оксана і відвернулася.

- Не вигадуй дурниць, - бавився Журба травинкою в роті, - В медсанбаті тобі безпечніше.

- Я хочу бути біля батька. Я за нього весь час турбуюся...

- А за мене?..

- Навіщо ти мені здався, такий вредний! - знову вигукнула Оксана. Трохи згодом запитала: - Коли ж ви вирушаєте в полк?

- З холодком...

- Хочеш перед дорогою трохи поспати?.. Тобі так не зручно... Ось поклади голову мені на коліна... Як у тебе волосся відросло... Чи ти часто голову миєш?

- Чудна... Нам дощ миє, а вітер сушить.

- Які ви бідні. Мені вас так шкода...

- А ти заплач.

- Мовчи, бо ще й справді заплачу...

Далека канонада, що затихла на якийсь час, загуркотіла з новою силою. На схід знову пролетіли бомбардувальники. А за кущами брязкали вуздечки і чулася тиха розмова. Дивно спокійним голосом сержант Тарасенко говорив:

- Отож, хлопці, у формі наказу забороняю в бою лаятись... Бо, що не кажіть, а якась сила є, що керує кулями...

- Це правда, - обізвався Скиба, - Мій дід завжди казав, що хоч пів Бога, а на небі є...

- Не дуже мудрий був твій дід... - зауважив таманець Менжелій. - Пів Бога... Що це твоєму дідові - боханець чи кавун... Або є, або зовсім нема.

- А ви як думаєте, товаришу сержант? - запитав Данько, колишній безпритульний з Одеси.

- На мою думку, є! - впевнено відповів Тарасенко. - Отож, раджу вам, хлопці, з цим не жартувати і в бою не

згадувати чиюсь матір непристойним словом. Бо куля за такими шукає...

- А я від неї відмахнуся і йду собі далі!.. - засміявся валькуватий чернігівець Шуренко.

- Це вже ти брешеш! - шарпонувся до нього Менжелій. - Сам не раз бачив, як вклоняєшся кожній кулі, та ще й до самої сирої землиці...

- Це я своїй вклоняюся.

- Хіба ж свою впізнаєш...

- Вже завели!.. вигукнув Тарасенко. - Ану марш до коней! Дивіться,у поводи позаплутувались!..

6

На ліс спустилася ніч і лісова дорога сховалася в темряві. Темно так, що не видно хвоста переднього коня.

Волога ніч загострює лісові звуки і на кожне шарудіння коні наставляють вуха і туляться боками до сусідніх коней.

Журба віддав повід Степовикові і розумний кінь сам обережно вибірав дорогу. Часом зупинявся, стриг вухами і йшов далі.

А позаду в кінних рядах невеличкого загону точилася тиха розмова:

- Темно, як у діда в коморі... - незадоволено бубонів Скиба.

- Саме раз на німців наскочити, - підхопив Менжелій, що їхав поруч.

- А ти не каркай, як ворона! - напався на нього Данько. - Бо ще й справді влипнемо в біду...

Мандрика, син київського інтеліґента, тільки чекав, щоб пустити "шпильку" у колишнього блатняка з Одеси:

- Що, Данько, боязко у темному лісі?.. Це тобі не на одеських базарах у дятьків кишені випорожнювати...

Данько обернувся в сідлі.

- Якби твоїх батьків у Сибір вислали, ти також базарами лазив...

- Це правда, - втрутився Шуренко. - Данько хоч і з блатних, а хлопець на всі сто!.. Тамто ти, Мандрика, не присікайся до нього...

Ззаду надїхав сержант Тарасенко.

- Ану, припинити балачки!.. Чому відстали від лейтенанта!.. Передні, надати ходу!..

Наздогнавши Журбу, Тарасенко поїхав поруч.

- Якби з дороги не збитись, товаришу лейтенант.

- Не зіб"ємось. Вже минули розвилок доріг. Скоро і на узлісся виїдемо... Тільки, де ж той роз"їзд, що мав чекати нас?..

- Ось вже місяць почав сходити. Буде видніше...

Раптом Журба натягнув поводи.

- Щось Степовик почав нервуватись...

І тоді ж нічну тишу протяла кулеметна черга. Ще не встигла улягтись по ній луна, як бризкнуло кілька коротких черг і над лісом просюрчали кулі.

- Німецький б"є... - сказав Тарасенко.

- І здається там, де ми лишили полк... Злізай!.. Коней у ліс!.. - подав тиху команду Журба.

У придорожніх кущах передав Скибі поводи і, відчепивши від сідла автомат, наказав:

- Коноводи біля коней!.. Тарасенко старший!.. Решта за мною!..

Залягли у рову вздовж дороги. Вдивлялися в ніч. Ловили кожне її шарудіння. Над лісом вже повис повний місяць. Через дорогу стояла чорна стіна дерев. І чорна тінь закрила пів дороги...

Ось почулося грухе тупотіння. Потім воно перейшло у чіткий стукіт підков. Серед нього виділявся інший звук. То у якогось коня хляпала підкова...

- Це хтось з наших... - тихо промовив біля Журби Шуренко.

- І тримаються у тіні. Не дурні... - підтвердив Данько.

Коли стукіт підков почувся зовсім близько, Журба рвучно підніс автомат.

- Стій! Хто їде?!..

Через дорогу враз стало тихо. Потім фиркнув кінь... Дзенькнуло стремено...

- Це ти Журба?.. Не гарячись, бо своїх перестріляєш!

- Це тебе тут чорти носять, Яценко? - опустив Журба автомат. - Давай сюди, на світло!..

На освітлену місяцем половину дороги виїхала група вершників начолі з Яценком. Коли під"їхали ближче, Журба наказав:

- Коней у ліс!.. А ти, Яценко, оповідай, що там трапилось...

Яценко передав свого коня коноводові і з виразом повної байдужости почав дивитися на місяць.

- Не тягни... - роздратовано сказав Журба. - Що за звичка у тебе, Сергію, розтягати тему, ніби на екзаменах...

- Сталася звичайна історія з географії... - почав мляво Яценко, далі дивлячись на місяць.

- Не розтягай... Подавай конкретно.

- Конкретно не вийде, бо вся ця історія має пролог і епілог. При чому, епілог досить сумний... А почалося все з того, що підполковник Гордієнко наказав чекати тебе з роз"їздом.

- Навіщо?

- Очевидно, щоб ти не заблудив...

- Це виглядає, що підполковник довіряє більше тобі.

- Я б цього не сказав. Бо ясно дав зрозуміти, що коли з"єднаються наші роз"їзди, тебе призначив старшим.

- Це підполковник цілком розумно зробив... Що ж далі?

- Коли полк від"їхав, а я з розїздом лишився тебе чекати, десь взялися німці на машинах і почали біля лісу копати окопи... Один наш кінь зачепив суху гілку і тоді пішло...

- Історія сумна... Там дорога для нас вже відрізана.

- Вийдемо лісом навпростець... Ти ж компас маєш?

- Десь згубив.

- Виведе Чумацький Шлях...

7

Кудись у далечінь залите місячним світлом шосе. Зліва чорніла смуга настороженого лісу. Інколи над ним злітали ракети. Біла ракета затримувалась якийсь час вгорі, потім, як зірка з неба, падала і гасла...

Обочинами шосе, де був м"який грунт, обережно просувався загін Журби. Часом якийсь кінь ступить підковою на брук і викрише іскру. Тоді Тарасенко вже тут.

- Хто спить?!.. Ану тримайся переднього коня!..

Спереду надїхав Менжелій, який був з Даньком у головному дозорі.

- Там якийсь місток, товаришу лейтенант. А біля нього польова дорога від шосе відходить...

- Це мабуть той місток, де нам звертати, - сказав Журба і легеньким дотиком острог вислав Степовика вперед.

В"їхали на невеликий місток. Під копитами загудів дерев"яний поміст. Боязко озираючись, Скиба промовив:

- Гуде, ніби у порожній бодні...

Тимчасом Журба і Яценко позлазили з коней і почали розглядати на місячному світлі мапу-триверстівку.

- Згідно з мапою, місток є, а річки немає... - сказав Яценко, заглядаючи через перила.

- Може була та висохла... - знову вставив свою зауваги Скиба. - У нас на Кубані річки також обміліли...

- Ось тут якісь сліди!.. - почувся під мостом голос Тарасенка.

І саме тоді на шосе почувся гул моторів. Хтось крикнув:

- Танки!..

Забубоніли на мосту підкови. Закрутилися на шосе коні. Полетіли з бруку іскри...

Ламаючи придорожні кущі, загін ментувся до недалекої діброви. Там зіскочили з коней, поклали на кінські храпи руки, щоб якийсь кінь бува не заіржав, і завмерли...

Першим до мосту підійшов "фердинанд". Довге жерло самохідної штурмової гармати стирчало вперед, ніби клюв якоїсь потвори... Потім над"їхали два танки, а за ними колона вантажних автомашин. Тьмяно блистіли на місячному світлі дивовижні рогаті шоломи і почулися такі ж дивні гартаві вигуки... Ось "фердинанд" переїхав місток і за ним рушила уся колона... Ще довго було видно,як зпід останнього танка вилітав короткими спалахами вихлопний вогонь...

- Це шосе вже в їх руках... - тихо сказав Яценко.

Журба нічого на це не відповів і подав команду:

- По конях!

Він повів свій загін у сторону від шосе, вздовж порослого кущами байраку, де на дні дзюрчав струмок...

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

1

Фронт швидко котився на схід. Часом чіплявся за якусь річку, лісову смугу чи пагорби, але, гнаний модерною армією тевтонських нащадків, зривався і знову котився до наступних рубежів...

Палали села. Курилися збомбардовані міста. Поля вкрилися мережею окопів, протитанкових ровів, ескарпами,надовбами, їжаками та іншими штучними перешкодами. День і ніч здригалася земля від вибухів снарядів, мін, авіобомб різних призначень та калібрів... Почорніли

зелені левади. Похилилися польові квіти. Поховалися жайворонки...

Стояло сухе пекуче літо. Курними шляхами, оминаючи шосе і широкі тракти, виходила з оточення піхота. Йшла повільно, мляво, байдуже, взута в традиційні "ходаки" і з такими ж традиційними "сидорами" за плечима та котьолками-банячками... Стук-стук - стукають банячки об саперні лопатки...

А з недалекого гаю в полі виїхали розгонистою риссю вершники. Осадили коней над курним шляхом і дивляться на піхоту... Рослі лискучі коні нетерпляче перебірають ногами. Крутять білками очей. З трензелів летить шматками піна... І вершники, ніби з іншого світу. Постава хвацька задиркувата. Лиця у здоровому рум"янці, розніжені сонцем і подихом поля. А очі сміються...

- Куди це ти, піхото, чимчикуєш? - Став конем один вершник над самим шляхом. Кашкет набакір, чубом грається вітерець, у лівій руці поводи, а правою вперся у тонкий стан.

- Ну й чого ти, Мандрика, до них присікаєшся? - став поруч другий вершник. - Не бачиш, люди зайняті...

- Невже?.. Що ж вони роблять?

- З дороги пилюку змітають, щоб німцям зручніше йти.

- І справді!.. Он той навіть свою обмотку розпустив, ось-ось німець наступить...

До вершників підбіг чорнявий піхотинець і схопився за стремено.

- Хлопці!.. Земляки!.. Візьміть із собою! Осточортіла мені ця піхота! Нех їй грець!..

- Коня заводного не маємо...

- Я бігтиму слідом!..

- Всеодно не можна. В армії таких порядків немає... Сам знаєш.

Вершники переїхали курний шлях і поринули в золоту повінь хлібів... Потім зникли у якійсь балці, знову виринули вже біля лісочка і там зникли...

- Щасливі... - зітхнув чорнявий піхотинець, дивлячись із смутком в очах на далекий лісок...

2

Франт, лінія, конфігурація... - все це для штабів і все це показано на мапах. Але в дійсності, на рельєфі, війна йшла головними дорогами, минаючи все, що не відповідало спроможності техніки і затримувало "блискавич-

ний наступ". Буйні придорожні трави Галицького Поділля вкрились шаром сірої куряви. Дороги зарябіли воронками від снарядів і розбитими коліями від гарматних коліс. У повітрі повис нудатно-солодкий запах модерної війни. Запах бензину, тротилу, неприбраних трупів...

А між головними шляхами цього краю, де ще не встигла побувати війна, тулилися між ланами та перелісками невеличкі села та фільварки. Люди виходили з хат, слухали відгомін далеких боїв, поглядали на небо, де пролітали літаки, і чекали змін...

Цими закутками Галицького Поділля водив свій загін Журба і вичікував нагоди, щоб проскочити фронт. Не дуже поспішав, бо по очах загону бачив небажання покидати ці краї. Яценко одного разу прямо сказав: "Ще встигнемо навоюватись". Це почув Тарасенко і від себе додав: "Як у той фронтовий гармидер лізти, то ліпше перечекати по німецьких тилах"...

Ще як не відірвалися від полку, комісар зачитав їм перехоплений похідною радіостанцією наказ Сталіна - "Стояти на смерть!"... Ще тоді у хлопців з"явилася іронічна посмішка. Ні до кого не звертаючись, Скиба сказав: "Це виходить підставляй сам голову під обух, щоб бичок жив"... А Гамалій, коновод капітана Савицького, додав: "Не зрозуміло тільки, чи коні також повинні стояти на смерть"...

Сталін наказуав "стояти на смерть"... А у всіх цих полтавців,херсонців, високих парубків з Таврії, низькорослих але міцних як дубки кубанців - раптом збудилася хвацька вдача їх предків. Душа прагнула волі, самостійних дій, вороття до козацької вольниці... І майоріли в уяві давні часи, перші кіннотники в світі-січовики, неперевершені майстри страшних шабельних ударів...

Чорні від сонця і низових вітрів, чубасті, на рослих лискучих конях, немов ті степові пірати, носилися вершники загону Журби - між шляхами, де йшла війна...

В одну балку вскочать, другою вискочать, переночують під зеленим шатром діброви і знову в чисте поле, у золоту повінь хлібів, де коні весело мотають головами і тихенько іржуть...

За всіма правилами воєнного мистецтва і з вправністю степовиків ще безвуса молодь загону Журби розвідувала попутні села і фільварки. Якщо виявлялося, що там немає німців, під"їзджали до крайніх хат, просили напитися води і вівса для коней. Потім заводили різні побрехеньки, і тоді, замість води, з"являлося щось варене та печене... Дехто з вершників розчулювався такою добротою до того, що зводив буденні розмови з якимсь дівчам-подоляночкою на тему кохання... Обіцяв золоті гори і що після війни повернеться у цей край...

3

Наближався серпень. Стояла спека. Дозрівали хлібні поля...

На зелений пагорб серед поля виїхав вершник на рудому коні. Оглянув з-під долоні поле і зупинив свій гострий погляд на селі за річкою.

Село - як село. Між садками біліють хати. Далі височіє церква. На леваді пасеться худоба і біля неї зводить герці сільська дітвора... Мир і спокій, ніби війни немає.

Але вершник на пагорбі далі пильно вдивляється в незнайоме село...

Тихо. Вулиці порожні, як завжди у денну робочу пору у селі. Лише кури грибуться в піску. Інші посідали і дрімають на сонці...

Але вершник на пагорбі насторожений. Під ним рудий білоногий дончак нервово гризе трензелі і б"є копитом землю.

- Го-го!.. Не дурій, сатана!.. - поляскав по мокрій шиї коня вершник. Потім огляну ще раз село і підніс над головою короткий кавелерійський карабін.

Тоді з недалекого лісочка з"явилися ще вершники. Вони наметом просмочили поле і біля пагорба осадили коней.

- За річкою якесь село!.. - повідомив з пагорба Менжелій.

- Зараз розвідаємо, - відповів Журба, трохи виїхавши зза пагорба.

Сонце вже сягало свого зеніту в цих краях, нагороджуючи їх своїм теплом і світлом. Застигла серед пахощів поля блакитна річечка. Ланами бігли брижі. Переливалися золотом колоски...

Ось край села почали виходити люди. На тлі зелених садків забіліли хустки і чоловічі сорочки. Дітвора на леваді припинила свої герці і, як та зграя горобців, метнулася до натовпу.

- Весілля, чи що?.. - зауважив Туренко.

Скиба подивився на нього з призирством.

- Це у твоїй голові весілля... А хоругви навіщо повиносили?.. Не інакше як похоронна процесія...

До Журби під"їхав Тарасенко.

- Дозвольте довідатись, що там відбувається...

Тимчасом від натовпу край села відійшов якийсь селянин і повільно попрямував вигоном. Зупинився, потоптався на місці і пішов до містка, махаючи чимсь білим над головою.

На обличчі Яценка з"явилося здивування.

- Оце так історія з географії... Точно як під Ватерло парламентар іде...

Журба з Яценком виїхали насустріч. На містку зустрілись. Селянин був невеликого росту, щуплий, мав біляве волосся і водяні безкольорові очі. Він опустив руку з білою жіночою хусткою і заговорив тоненьким голоском:

- Оце прошу, панів офіцерів, побачили люди якесь військо у полі і післали мене для переговорів...

- Яких переговорів?.. - різко запитав Журба. - Що там у вас відбувається?

- Та ж кажу, пане полковнику, що люди вийшли подивитись...

- Фю-ю!.. - свиснув Яценко і з бісиками в очах подивився на Журбу. - Ви бачили таке! Пан та ще й полковник!..

- Чи німці в селі є? - питав далі Журба.

- Які німці?.. Та де... Ні слуху ні духу, пане-товаришу...

- А якщо є? - наполягав Журба.

- Та хіба ж я брешу!.. Та нехай мене Бог скарає!..

Яценко шарпонувся в сідлі.

- Що він тут шарманку завів!.. Ось давай я його запитаю...

Селянин розгублено оглядався, відступаючи до перил перед мордою коня. Ось в руці Яценка тьмяно блиснув воронованою сталлю наган і чорне очко дула заглянуло у перелякані очі селянина.

- Вгадайте, дядьку, що це за штучка...

- Поко вгадувати, - залепетав селянини, - І так знаємо, бо самі при війську були...

- Ти бачиш!.. - вдав здивованого Яценко. - Він ще й через ви себе величає!.. Тоді повинні знати, ваша милість, на що здібна ця штучка...

- Як не знати, - вже дещо весело відповів селянин. Якщо потягнути за той гачечок, то буде паф-паф!..

Тепер на обличчі Яценка з"явилося справжнє здивування.

- Точно як ми дітьми були і у війну бавились...

Журба відвернувся, ховаючи посмішку. А Яценко далі вів свое.

- Отож, пам"ятайте, ваша милість, якщо у селі виявляться німці, то ця штучка зробить паф-паф і вам буде

від цього... Бу-у-уба...

- Досить тобі вже знущатись!.. - обірвав Журба. - Не бачиш, людина перелякана... Ведіть, дядьку, нас в село. І не тіпайтесь, ніби заяць у капкані... Якщо совість чиста...

Перед кінськими мордами біг підтюпцем маленький селянин. За ним, стримуючи гарячих коней, їхали Журба і Яценко. Від пагорба за річкою вирушали навздогін решта вершників.

На вигоні край села Журба зупинив коня. Поруч став Яценко. За ними розгорнувся в лаву кінний загін, поблискуючи дулами карабінів і автоматів...

Журба повів уважним поглядом по натовпу селян і голосно сказав:

- Добрий день!

- Добридень!.. Добридень!.. Слава Ісусу!.. - відповіли кілька селян.

- Що тут відбувається? - так само голосно запитав Журба.

Ніхто не відповів.

- Чому ви тут зібралися?! - голосніше запитав Журба.

Тоді з натовпу селян вийшов молодий чоловік. Він мав на собі бездоганно вшитий літній костюм і гарну вишиту сорочку. Темне волосся було акуратно зачісане назад. Маленькі бачки і англійські вусики творили приємну гармонію з інтеліґентним обличчям.

Молодий чоловік підійшов впритул до Журби і сміливо подивився в очі.

- Не дивуйтесь, товаришу лейтенант, що люди мовчать. Тепер такі часи непевні, що всього можна сподіватись... А зібралися тут, бо, самі знаєте, як у глухому селі люди цікаві до всього незвичайного... Ви тут з"явилися зовсім несподівано...

- Говорите логічно, - посміхнувся Журба. - А самі ви хто?

- Я місцевий вчитель... А ви, чую по мові, також українець?

- Хіба у даному випадку це має якесь практичне значення?.. - запитав у свою чергу Журба, ще пильніше дивлячись на вчителя.

Той подивився на кінну лаву, наїжачену холодними дулами карабінів і автоматів.

- Звичайно мова не має значення, якщо ваші наміри у цьому селі матимуть свавільний характер... Скажіть, чи решта ваших також українці?

Яценко, що весь час з явним призирством поглядав на вчителя, шарпонув повід і незадоволено пробубонів:

- Чого ти з ним нині розвів, з цим... лондонським

денді... Нехай лішше каже, де німці.

- Зачекай, - підніс Журба руку, - Лиши цю справу мені.

- Ваш колега даремно турбується, - посміхнувся учитель. - Німців у цьому селі ще не було і в сусідньому також.

- Я вам вірю, - знову подивився пильно Журба на учителя. - А щодо національного складу мого загону, то дозвольте знати, чому це вас так цікавить?

- Жодної політики, - відповів учитель, вже серйозним тоном. - Що не кажіть, із своїми людьми приємніше мати справу...

Яценко зробив сумну міну і подивився кудись у поле.

- Починається лекція з національного питання... - Потім обернувся до Журби: - Роби вже щось. Печемося на сонці...

Яценко був червоний, ніби рак. Але не від сонця. І це Журба добре знав. Бо, розмовляючи з учителем, непомітно спостерігав, як в натовпі селян якесь дівча не зводило з Яценка очей... Він, очевидно, сам це бачив, червонів, шарпався на всі боки в сідлі і не мав де подіти своїх очей...

- Журба... Скільки можна... Кінчай вже цю волинку...

- Згода!.. - ляснув Журба друга по плечі і став на стеменах. - Слухайте, люди!.. Ось тут лейтенант Яценко пропонує, щоб ми трохи відпочили у вашому селі... Конкретно це означало б - трохи вівса для коней і холодне молоко для нас...

- Чому б ні!.. Ось ми зараз!.. Так би відразу казали!.. - почулося з усіх кінців...

4

У садку біля школи метушня. Кілька селян виносили з школи столи, парти, лавки і розставляли їх у тіні старих яблунь і груш. Тут же селянки накривали столи білими домотканими скатертинами. Інші несли миски, горшки, глечики... Десь в глибині саду чулося кінське пирхання і брязкіт вуздечок. А під осокорами біля вулиці, де зібрався гурт дівчат, вже вертілося кілька кіннотників...

Журба сидів у тіні старої груші і з цікавістю спостерігав метушню на шкільному подвір"ї. Тут же розлігся Яценко але з виглядом повної байдужости до всього, що робилося навколо.

Вже котрий раз Журба косив оком на друга, чекаючи, коли того нарешті прорве... А Яценко далі гриз травинку, дивився кудись у блакитну височінь і мовчав...

Журба не витримав і заговорив:

- Видно нашого Серьогу знову допікають якісь примхи.

Той мовчав.

- Та хоч подивися, що тут робиться!.. На цілий банкет готують!..

- Не будь наївним... - нарешті відізвався Яценко.

- Яка ж тут наївність!.. Все реальне і для нас готують.

- Я їм не довіряю!.. - не дуже голосно вигукнув Яценко.

- Кому?

- Усім цим западникам...

Журба здивовано подивився на друга.

- Чи тобі часом не верзеться від голоду?.. Всі вони люди як люди...

- А перед селом що було?..

Журба щось подумав і раптом засміявся.

- Так ось воно що тебе допікає!.. Нічого там надзвичайного не було... Якесь дівча тебе дратувало. Так це ж природня річ... А народ зустрічав нас, як взагалі зустрічають совєтську армію так званим масовим порядком...

Яценко швидко сів.

- З хоругвами і попом?!..

- З яким попом? - вдав здивованого Журба.

- Не з мальованим, а живим... Як наблизились до села, так і чкурнув між хатами...

- А я думав, що ти не бачив!.. - знову засміявся Журба. - Який же ти робиш з цього висновок?

- Висновок простий! - відрубав Яценко. - Зустрічали не нас, а німців!

Журба здвигнув плечима.

- Вільному воля... Зрештою. це не наша справа.

Надійшов Тарасенко. Нахилившись до Журби тихо доповів:

- Все зроблено, як ви наказали... За селом парний патруль, а біля коней вартовий.

- Це одно. Слідкуй, щоб хлопці багато не пили.

- Обов"язково... Про це я сам думав.

Через шкільне подвір"я підходив учитель. На ньому вже не було піджака і вишита сорочка грала багатством кольорових взорів. Сам був стримано веселий, задоволений.

- Скоро нас запросять до столів, панове... Ви ж не маєте нічого проти, якщо я до вас так звертаюся?.. Це наш народній звичай.

- Якщо народній звичай, то його треба шанувати... - відповів Журба багатозначно.

Учитель посміхнувся і говорив далі:

- А тимчасом, може бажаєте з дороги вмитись?.. Це легко влаштувати. Тут біля школи дві сестри живуть і вони радо вам прислужать, ще й рушники піднесуть...

- Згода! - підвівся Журба з трави. - А їх батьки не виженуть нас з хати?..

- За це не турбуйтесь! - засміявся вчитель. - Батька у них немає, а мати тут біля столів господарює...

- Тоді пішли, Яценко!..

Але той навіть не ворухнувся.

- Ти що, далі свої примхи виказуєш?

- Умиюся і біля криниці... Не з великих панів.

- До речі!.. - пригадав щось учитель і на його обличчі з"явилась лукава посмішка. - Про лейтенанта молодша сестра розпитувала... Яке ім"я? Звідки родом? А чом ще такий молодий, а вже офіцер?..

Яценко чмихнув носом і відвернувся.

- Не буде діла... - безнадійно махнув рукою Журба.- Піду сам...

Старша сестра виявилась спритною веселою чорнявкою. Ведучи Журбу до своєї хати, вона весь час говорила:

- Учитель покликав був мою сестру, щоб показала, де вам вмитись. Але Марійка у мене така ні до чого не здатна. Молоде ще, а до хлопців вже приглядається... Приємно, що серед ваших майже всі українці. Лише двоє не говорять по нашому. Видно, з москалів... А ви не бійтеся зі мною вдвох іти... Правда, наші селюхи кажуть, що я маю до хлопців чари. Важайте, щоб і вас не зачарувала... Бачили, як посміхаються нам у слід?.. Але ви не звертайте на це уваги. Поговорять і перестануть... Ось ми вже й прийшли.

В хаті стояла приємна прохолода. Пахло свіжоспеченим хлібом і полем. Дівчина швиденько налила в луджену миску води, поруч поклала кусник мила, а сама стала з рушником біля одвірка.

Закочуючи Журба запитав:

- Яке ж ваше ім"я?

- А ви вгадайте...

- Не легке завдання. Але спробую... Мабуть, Марійка?

- Це ви сплутали з моєю сестрою.

- Катерина?

- Це вам Шевченко на думку прийшов.

- Гм... Тоді не інакше, як Люся або Зіна...

- Знову не вгадали, бо так дівчат кличуть лише на великій Україні.

- Тоді буду називати вас просто Галкою.

- Це чому?

- Бо нагадуєте галченя...

- Порівняли... Але майже вгадали. Тільки не Галка,

а Ганка.

- Справді, майже вгадав.

Коли умився, Ганка подала рушник і запитала:

-Не правда, що ви з Полтави?

- А ви звідки довідалися? - здивувався Журба.

- Ваш джура Скиба розповів... Ще й казав, що ви до нас, западників, симпатію маєте...

- Але ж і тріпло цей Скиба! Язика має, як звідси до своєї Кубані...

- А дівчата у Полтаві гарні?

- Такі ж, як і у всьому світі, - засміявся Журба, застібаючи ґудзик на манжеті. Коли застібав другий, він обірвався і покотився по долівці.

Кинулись разом шукати. Під лавкою їх голови зіткнулись і деякий час так і лишились...

- А ви дівчину маєте?

Вона тримала ґудзик а він її за руку. Нарешті знайшовся відповісти:

- Щось вроді цього... - і тоді відчув, як її рука легенько здригнулась.

- А вона гарна?

- Гарна.

- Гарніша за мене?

- Інший тип... - не знайшов що іншого відповісти.

В сінях почулися чиїсь кроки. Потім двері трохи відчинилися і у них з"явилася білява голова селянина, що його Яценко охрестив "парляментарем"...

- Я перепрошую панства, якщо чимсь перешкодив, - почувся від дверей тоненький голосок. - Там біля столів на вас вже чекають...

Ганка швидко підвелася з долівки і гнівно подивилася на селянина.

- Ви, Дмитре, все пхаєте носа, де вас не просять!.. Не люди подумають хто зна що... Ось пришию поручникові ґудзика і прийдемо.

5

Журбу посадили на почесному місці, де була найбільша тінь. Праворуч сів Яценко. Ліворуч учитель. Поруч з Яценком припало сісти білявому селянинові. Він обережно поглядав на Яценка і все відсувався від нього. Далі посідали гості кіннотники, сумісно з селянами, які користалися, очевидно, найбільшою пошаною в селі.

Коли улягласся метушня розсаджування, учитель взяв свою чарку.

- Пропоную, шановне товариство, випити за наших земляків, що так несподівано відвідали наше село. Побажаймо їм щасливо закінчити війну і повернутися додому...

- Бажаємо!.. Щасти їм Боже!.. М"яка дорога!..

Почалась трапеза. Застукали пляшки. Запрацювали ложки. То тут то там почалася жвава розмова.

Після другої чарки кілька кіннотників встали зза столів і підійшли до гурту дівчат, що стояли второнi і з цікавістю спостерігали трапезу. На запрошення приєднатись до товариства, спочатку відмовлялись, потім раптом погодились і цілою ватагою обсіли і обступили столи.

Вже заходило сонце, а біля столів все ще сиділо невелике товариство.

Яценко і білявий селянин, випивши вже не одну чарку "мирової", доводили один одному, яка кавалерія ліпша - совєтська чи польська.

- Я, прошу пана поручника, як був при польських драгунах...

- Ваші польські драгуни уміли тільки демонстрації розганяти...

- А що мали робити... Наказ є наказ. Самі знаєте...

- Та й рубали не так як наші. А про джигітовку навіть не чули...

- Такого і я не чув... Це навіть слово таке, що не запам"ятаєш...

- Журба!.. Ти далі там політикою займаєшся... Ось допоможи, як двома словами пояснити цьому відставному драгунові, що таке джигітовка.

- Це ти вже видно добре перебрав, якщо сам не можеш пояснити, - засміявся Журба.

- Хто? Я?!.. - зірвався з місця Яценко. - Хочеш, на практиці покажу!..

- Тільки осоромишся, - далі сміявся Журба. - Ліпше вже я поясню... Джигітовка походить від тюрсько-татарського слова "джигіт", тобто, сміливий вершник... Наші кубанські козаки називають джигітовкою дуже сміливий і небезпечний вид кінного спорту...

- Оце вам і джигітовка, - авторитетним тоном заявив Яценко. - Ви думаєте, що наш Журба нічого не знає... Він якби хотів...

Тимчасом Журбу і учителя обступили селяни і слухали їх розмову. Обидва вже перійшли між собою на "ти", забувши про звання і всякі формальності.

- Ось ти, Андрію, кажеш, що почуваєш себе серед нас, як серед своїх людей. А чому?.. Бо ми ж один народ, як

Україна одна.

- Тепер одна, відколи Сталін об"єднав... От і потішайтесь тепер...

- Україна завжди була одна. Це її окупанти ділили.

- Тоді дурний народ, що дозволяв...

- В цьому ти маєш рацію. Тільки не забувай, що і ти належиш до цього народу.

- Інакше кажучи, я також дурний?.. При чому ж тут я?

- А ось тепер, за що воюєш?.. Може за Україну?..

- Це вже ти, Славко, у політику заліз...

- Про національну політику не слід забувати.

- З тебе, бачу, учитель на всі боки... Тільки, на майбутнє раджу вважати, з ким і про що говориш.

- Це що, натяк на можливий арешт?..

- Тепер ти, Славко, виявився справжнім дурнем... Не моя і не моїх хлопців справа арештами займатися...А щодо отої України, то скажу тобі прямо... Батьки каші наварили, нехай тепер і висьорбують... І на нас, молоде покоління, нема чого пальцем вказувати... Ми самі собі виберемо дорогу в житті і про Україну не забудемо... Чуєш, як вона співає, ота наша і ваша Україна... Це наш Менжелій так виводить, змагаючись з вашими хлопцями... Сьогодні поспіває, а завтра йому одна дорога. У чисте поле, в ліси, між колонами нових загарбників України... Чисте поле - це наша стихія... Правду кажу, Яценко?.. Ти чому насупився? Може перепив?..

- Хто? Я?!.. - знову зірвався з місця Яценко. - Ось зараз на джигітовку піду!.. А щодо нашої стихії, то це ти правду сказав... Що нам! Сьогодні тут, завтра там!... В один байрак вскочимо, другим вискочимо. І знову на волі, як степові пірати... Гуляй поле, шуми ліс. Хай живе батько Махно!..

Сусід Яценка зробив великі очі.

- Та ж того Махна вже шляк трафив!..

- Ну і що з того?.. Аби дух жив! - стукнув по столі Яценко. - Був би дух, а футляр ми знайдемо... Ось взяти Журбу, чим не Махно... Хай живе батько Журба!..

Журба аж покотився від сміху. Сміявся учитель, а за ним усе товариство.

Яценко повільно подивився на всіх і на його обличчі з"явилася призирлива посмішка.

- Немає тут з ким говорити... Піду ліпше селом пройдуся...

- Добра ідея!.. - і собі підвівся зза столу Журба.- Пішли пройдемося разом...

6

Яценко був явно напідпитку. Кашкет з"їхав набакір і з-під нього вибивався розкішний русявий чуб. Ніжнорожеве до війни обличчя, тепер брунатне від сонця і низових вітрів, розпливалося у задоволеній посмішці. І так кривий кавалерійський крок зробився ще кривіший...

- Що, Журба, не кажи, а ми німців за носа водимо...

- Це тому, що твоя персона для них дорівнює нулю.

- І що з тебе за герой!.. Я б на твоєму місці не дуже поспішав з отим переходом фронту до своїх...

- Це виглядало б на дезертирство.

- Тепер пів армії бігає в дезертирах. А ти що, почав світом нудити?..

- І чого ти завів цю тему!.. Давай ліпше до тих сестер підійдемо.

- На біса вони нам здалися!

- Дивись, як молодша на тебе очима стріляє... Ще й в стані вигинається, підбадьоруючи... А ти такий байдужий...

- Кажу, на біса вони нам здалися... Ліпше пройдемося за село...

Але дівчата вже йшли їм назустріч

- Подобається вам наше село? - запитала чорнявка Ганка.

- Гарне, - поспішно відповів Журба.

- Наші гарніші... - з видом повної байдужості додав Яценко, але кинув швидкий погляд на білявку Марійку.

- Ви, мабуть, завтра від"їзджаєте? - знову запитала Ганка.

- Від"їзджаємо... - скупо відповів Журба.

- Шко-о-ода... - протягнула Марійка, вставившись на Яценка очима і погойдуючись тонким станом.

Подивившись по-черзі на Яценка і Марійку, Журба запропонував:

- Ми можемо його вам лишити... Ще й придане дамо - коня з сідлом.

- Тоді лишайтеся удвох... - підхопила Ганка. - Добавиться мастку ще на одного коня.

Усі засміялися. І тоді ж почули крізь власний сміх голосіння жінки. Вона вибігла зза рогу бічної вулиці і, показуючи кудись рукою, кричала:

- Чоловіка мордують!.. Один з ваших ґевером погрожує!.. Та ж робіть щось! Бійтеся Бога!..

Журба кинувся слідом за жінкою. Позаду поспішав Яценко.

Біля хати з відчиненими настіж дверима зібрався невеликий натовп селян. Журба відкинув когось з дороги, шпурнув чоботом на порозі порожнє відро і вбіг в сіни. Через другі двері відразу побачив Щуренка з карабіном в руках.

- Ти що тут робиш?!.. - запитав Журба здивовано, і тоді ж побачив у куті біля ліжка селянина.

Був він середніх років, середнього росту, у звичайному селянському одязі і нічим особливим не відрізнявся від інших селян. Тільки дивився з-під лоба і ховав щось за спиною. В очах - незрозуміла ненависть...

- Чому не відповідаєш?!.. - підвищив на Щуренка голос Журба.

Той опустив до ноги зброю і хитаючись, бо був добре напідпитку, не в лад заговорив:

- Я тільки хотів, так би мовити, вівса для коня взяти... Присягаюся, товаришу лейтенант, що не брешу... Ну й почав з мішка, трястя його матері, відсипати... Коли бачу, якась матерія у вівсі захована... Подумайте самі, товаришу лейтенант, на біса вона мені на війні портібна. Я хотів відкласти її на бік, а цей гречкосій... трястя його матері, вибачайте за вислів, шарпонув з рук і тікати... Оце я його і припер до стіни, щоб не шарпав з рук... Та якби ж воно щось путнє для коня, а то якесь барахло... Якась розмальована повсть чи попівські ризи. Навіть не встиг роздивитися...

- Що б там не було, а це мародерство, Щуренко, і сам знаєш, що за це належиться в воєнний час... - дещо заспокоївшись сказав Журба. - Про це у нас ще буде спеціяльна розмова... А сьогодні підеш на всю ніч у патрулі, щоб голова провітрялась. Заснеш - розстріляю власною рукою. Зрозумів?.. А тепер можеш іти.

Щуренко віддав Журбі честь і хитаючись вийшов з хати. Йому назустріч переступив поріг Яценко.

- Ти що, усім наряди в патрулі роздаєш?

- Якщо заробить, - сухо відповів Журба, дивлячись у вікно. - Ти ліпше піди розжени людей. Зібралися, ніби на пожежі... І поливись, як там в школі хлопці ляштуються на ніч. Я також зараз прийду.

Журба сів на ослоні під вікном і запалив цигарку.

Трохи крутилося в голові. У тілі з"явилася втома. Захотілося спати.

- Виходьте вже з свого кутка... А щодо поведінки Щуренка, то не дивуйтесь. Перепив, тому й бешкетує... Де тут у вас вода напитись?

- Воду треба принести, - почувся з кута непривітний голос. - Можете напитись молока. Біля вас стоїть...

- А пити з чого?

- Пийте з глечика. Не отруєтесь...

Журба всяв глечик і жадібно відпив з нього добру половину. У двері боязко заглянула жінка, до якої тулилося двоє дітей. Журба знову подивився на селянина в куті.

- Чому ви не виходите? Покажіть, що там ховаєте...

- Ой, Боженько!.. - скрикнула жінка і десь зникла.

Ситуація оберталася цікавою. А тут ще допікав сором за Щуренка. Та й селянин у куті дратував своєю незрозумілою впертістю...

Журба подумав: "Без натиску не обійдеться"... і вийняв нагана.

- Ану виходь на середину!..

Селянин ступив крок і розгорнув перед собою якесь кольорове полотнище.

- Дивіться і запам"ятайте на все життя!..

В хаті стояли надвечірні сутінки. Але Журба ясно побачив, що полотнище має два кольори - блакитний і жовтий. Краями бігла золота серпанка. І такою ж золотою серпанкою виблискував на середині полотнища знак стародавньої Русі... В голові побігли чередою десь-колись читані чи чувані слова: "Петлюра... Універсал... Січові стрільці... Жовто-блакитні прапори...".

А селянин вже підійшов до стола і поклав на нього прапор.

- Стріляйте за це, якщо рука не здрігнеться...

На вулиці щось командував Яшенко. Десь з далека долітав гуркіт канонади. А в хаті нависла гнітюча тиша...

Потім дзенькнула острога, коли Журба встав з лавки. Груди розпирала лють. Очі, ніби вістря шаблі, встромилися у побілілу людину. Піднята рука з наганом застигла, як криця...

Журба повільно йшов на селянина. Той відступив до стінки і його зовсім зблідле обличчя злилося з нею...

Як дві шаблі у смертному бою, схрестилися погляди. Один мовчав, а другий в голос промовляв:

- Дурень... Захотів кулю заробити?.. Хіба ж так ховають?.. Та ж таку річ треба ховати не в мішку з вівсом, а під десятьма землями...

В очах селянина майнула надія... Він з полегшею зітхнув і сів на лавці.

Журба заховав нагана і виняв цигарки.

- Закурюйте.

Селянин мовчки всяв цигарку. Потім разом з димом видихнув:

- Що ж тепер?..

- Тепер? - посміхнувся Журба. - Тепер я ще нап"юся молока. А вам раджу перехилити добру чарку... На тому і кінець!

На порозі з"явився учитель. За ним жінка господаря і Тарасенко. Учитель розгублено дивився - то на Журбу то на селянина. Потім його погляд зупинився на столі з прапором.

Журба перехопив цей погляд.

- Гарний, правда?.. Шкода розлучатись?

Учитель мовчав. А Журба обвів поглядом усіх присутніх і в кутиках його рота затремтіла посмішка.

- Суд, як кажуть, зібрався у повному складі... Але останнє слово буде моє...

- Андрію!.. Будь людиною! - рвучно повернувся учитель. - Не бери на себе гріху...

Журба знову посміхнувся і підійшов до хлопчика, що вже тулився до батька, господаря хати.

- Як ти називаєшся?

- Івасик... - боязко відповів той.

- А чи ти, Івасику, знаєш, що то лежить на столі?

- Знаю. - вже сміліше відповів хлопчик.

- Тоді з тебе будуть люди!.. - погладив хлопчика по голові Журба і вийшов з хати.

Вже на вулиці його наздогнали учитель і Тарасенко. Якийсь час йшли мовчки. Першим відізвався Тарасенко:

- Я б на місці Шуренка того прапора забрав... Гарний до біса!..

- І що б ти з ним робив? - запитав учитель.

- Поки війна возив би при сідлі у переметних сумах. А після війни, хто зна, може й придався б...

Учитель зайшов збоку Тарасенка і обійняв його за плечі.

- Якби ти, Гришо, був дівчиною, обов"язково поцілував...

- Ну й вигадав ти, Славко, хріновину!.. - засміявся Тарасенко і також поклав руку на плече учителя.

Так вони і йшли селом, обнявшись. Обидва чорняві та стрункі, як брати... Тільки різної долі, яка одного одягнула у розкішну вишиту сорочку, а другого - у вилиняну на сонці і від власного поту совєтську гімнастерку...

7

Зійшов місяць і через дорогу лягли довгі тіні. Тінь лягла також на шкільний ґанок, де сиділи Журба і Яценко.

Вікна в школі відчинені і звідти чути голоси і сування парт. Там вкладалися спати кіннотники. Потім і там стало тихо, як і скрізь у селі. Лише в саду біля коней хтось тихо співав Кармелюка...

Десь за лісом простукав кулемет. Яценко повернув туди голову і запитав:

- Рано вирушаємо?

- Як можна раніше... Хто тепер у патрулях?

- Шуренко з Даньком. Данька змінить Мандрика, а Шуренко патрулюватиме до ранку... Що він там барахолив?

- Дрібниця... Якийсь килимчик на стіну...

- Ну й дурна голова. Через якесь барахло тепер всю ніч не спатиме.

Надійшов Скиба і коновод Яценка з лейтенантськими шинелями в руках. Передаючи Журбі його шинелю, Скиба сказав:

- Учитель постаралися для вас тут за школою окремий флігельок... Сторожка, по нашому. Я вже перевірив. Там і ліжко є.

Яценко чмихнув носом.

- Бач, які привілеї... Як начальство, так і флігельок окремий...

- Інакше не може бути, - вдаючи поважного і з тоном власної гідности відповів Журба.

- Звичайно-звичайно!.. - підхопив Яценко. - Ти і за столом сидів, ніби гетьман перед турецькими послами...

Журба засміявся. Потім підвівся із сходів і потягнувся усім тілом

- Пора вже й тобі, Серьога, на бокову... Чуєш, як хлопці хроп"ять, аж школа трясеться... Показуй, Скибо, дорогу до того флігелька.

Біля флігелька, що притулився в саду за школою, Скиба ніяково сказав:

- Тут, правда, і світла немає...

- Нічого, якось влаштуюсь... А ти де спатимеш?

- Біля коней. Надворі тепло і зручніше. Навипадок чого, враз буду з кіньми тут...

- Тікати від німців ти навчився. Це правда...

Крізь вікно світився місяць і Журба відразу знайшов ліжко. Ліг не скидаючи чобіт і паса з наганом.

Тілом розлилася приємна втома. За вікном тихенько шаруділо листя. Швидко прийшов сон... Але наган муляв під боком і Журба поклав його під подушку. І тоді почув, як стукнула дверина клямка...

- Це ти. Скибо?..

Ніхто не відповів... Ось вже скрипнула дошка підлоги і крізь щілинки очей побачив, як на світлому тлі вікна майнула постать... Рука швидко вихопила з-під подушки вагана і тоді ж почув тихе:

- Це я, Ганка...

Подумав, що це сон. Але дівочий голос був живий, ніжний, хвилюючий...

- Ви не подумайте чогось такого... Я прийшла лише побажати вам щасливої дороги... Ви, кажуть, удосвіта лишаєте нас...

- Від"їзджаємо... Нам треба... - не знайшов чогось іншого відповісти Журба.

- Я оце хотіла вам сказати, що ви були такі добрі до наших людей...

Журба сів на ліжку.

- Виходить, що ви прийшли в ролі делеґатки від села?

- Ні. Я сама... Дозвольте біля вас сісти... Ви були згубили на вулиці хусточку. Я випрала і принесла...А тепер вже мушу йти, щоб ваші патрулі часом не зловили...

Через відкрите вікно світив місяць і пливли пахощі нічного саду. Поруч дихало теплом і пахощами поля молоде дівоче тіло... В голові, ніби зловлені у пастку, металися думки... І тоді відчув, як шию охопили голі руки.

- Завжди вас пам"ятатиму... - шепотіла дівчина і, знайшовши в темноті його уста, поцілувала...

Схаменувся, коли її постать вже майнула біля вікна і так само тихо, як з"явилася, зникла за дверима...

Потім за вікном пройшов патруль, порушивши тишу ночі легеньким дзенькотом острог...

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

1

Фронтове життя в ескадроні капітана Савицького йшло нормальним для тих часів і обставин порядком. Бої чергувалися з маршами, значні події з буденними, на зміну труднощів і турбот приходили короткі відпочинки.

Після чергового виходу з оточення виявлялось, що і фронт посунувся далі на схід. І виходило щось вроді чехарди - перескочив одну перешкоду, а тут вже друга... І знову в оточенні, знову у ворожому тилу...

Все довшим і довшим робився пройдений шлях. Все більше й більше віділи ряди ескадрону. Одні гинули в боях, другі потрапляли в санітарний обоз, треті - просто десь зникали... За офіційною версією і в реєстрах ескадронів, полків і дивізії так і значилось - "пропав безвісти".

Але у ескадронного старшини* Петра Чумаченка, або, як його кликали в ескадроні за пухнасті вуса і круту вдачу, "вахмістра", склався з цього приводу свій погляд. Він навіть встановив певну систему, за якою міг безпомилково передбачити - хто саме і коли "пропаде безвісти"...

Коли наближався "критичний" момент, старшина Чумаченко йшов до фургону з ескадронним майном, брав там піхотинські черевики, що їх набрав повний мішок в одному розгромленому інтендантському складі ще під Равою Руською, і підходив з тими черевиками до кандидата в списки "пропавших безвісти"...

- Бачу, чистиш сідло... Молодець. Армійське майно треба берегти... Ось закурюй мого...

Кіннотник від несподіванки торопів. Бо де ж таке було на світі, щоб завжди крикливий і присікуватий старшина Чумаченко, "цар і бог" ескадрону, частував тютюном та ще й промовляв такою лагідною мовою, хоч до рани прикладай...

- Кажеш, скучив за домом?...-питав старшина, ховаючи кисета.

- Як не скучити. Усю срочну прослужив і разу вдома не був.

- А той дім напевно близенько. Рукою подати...

* Старшина́ - вахмістр, бунчужний.

- Якраз над Бугом... Кілометрів п"ять лишилося.

- Та-а-ак... Тоді я ось що тобі скажу, Буг... Скидай но чоботи і взувай оці піхотинські ходаки...

- Ходаки?!.. Та ви що, товаришу старшина? Мої чоботи, ніби щойно з колодки. Ви ж їх видали кілька днів тому... Пригадуєте, як один чобіт подер, наскочивши на колючий дріт...

- І багато не розмовляй, коли із старшиною говориш! Вдома на хазяйстві можна і в черевиках походити. А в кінноті без чобіт - скандал. Сам знаєш. Скидай!..

Наступного дня перед маршем, поки ще не з"явився капітан Савицький, старшина Чумаченко проїхав вздовж фронту ескадрону і біля третьої чати притримав каня. Пошукав очима когось в кінних рядах і, незнайшовши, перевів погляд на подерті чоботи лівофлангового кіннотника.

- Поки капітана нема, поїхали заміню чоботи, бо ці вже каші просять... Маю нову пару в резерві...

Біля фургону ескадронної канцелярії Чумаченко сказав писареві:

- Пиши ще одного пропавшого безвісти...

- Хто такий? - мляво запитав писар.

- Осталчук. З третьої чоти.

Коли над"їхав капітан Савицький, писар звернувся до нього:

- Товаришу капітан, як бути з лейтенантом Журбою?.. Його з роз"їздом вже пора також подати,як пропавших безвісти.

- Почекай, - коротко відповів капітан Савицький і поїхав на правий фланг ескадрону.

Повертаючись саме з обозу, Чумаченко чув цю розмову. Дивлячись у слід капітанові, сказав:

- Мудра людина наш капітан... А ти, штабна криса, людей не знаєш, життя не розумієш... Та ж писарська твоя, чернильна душа, лейтенант Журба з полтавців і хлопці його здебільша полтавці та кубанці... Вони ще повернуться.

2

Того ж дня, коли кінчився лісовий масив і рух відкритою місцевістю міг закінчитися розгромом з повітря, ескадрон капітана Савицького одержав наказ зупинитися у невеличкому селі, що притулилося до лісу. А перед полуднем туди примчав штабний пікап, в кабіні якого, поруч з шофером, сиділа Оксана.

Серед рядових кіннотників ескадрону її майже ніхто не знав. Ходили лише поголоски, що начальник полкового штабу має доньку, від одного погляду якої можна вмерти.

Тому біля похідної конов"язі, де зупинилася Оксана, щоб довідатись у якій хаті розташувалася ескадронна канцелярія, її зустріла сотня пар цікавих пильних очей.

Поява молоденької медсестри з відзнаками інструктора медслужби, та ще й у короткій темносиній спідничці і акуратних маленьких чобітках - викликала таке неймовірне враження, що ввесь ескадрон, як на команду, припинив чистити коней... Навіть присутній старшина Чумаченко на якусь мить втратив свою звичайну суворість та рівновагу.

На запитання Оксани, де знаходиться канцелярія ескадрону, полетіли такі плутані пояснення, що це наглядно вказувало на бажання ескадрону затримати біля себе гарненьку медсестру - якнайдовше... А Данько підійшов ближче і почав жалітися на недугу серця і категорично заявив, що тільки вона, медсестра, може його врятувати... На це Оксана відповіла такою гострою "шпилькою", що ескадрон, аж покотився від сміху, сполошивши коней, ніби вибухом бомби...

Старшина Чумаченко одним рухом руки біля вус припинив сміх і, граційно вклонившись Оксані, пояснив, що ескадронна канцелярія розташувалась в хаті... через дорогу...

Капітан Савицький добре знав Оксану. Навіть, як кажуть, носив у серці безнадійну до неї любов... Після бесарабської кампанії Савицького перевели служити в цей полк. Він відразу увійшов у коло полкових любителів преферансу, які часом сходилися на квартирі підполковника Гордієнка для розваги в "пульку"... Оксана частувала гостей чаєм або легкою закускою, коли хтось з командирів приносив для "ліпшого настрою" пляшку вина. Сидячи на дивані з книжкою, Оксана неодмінно звертала на себе увагу капітана Савицького. Він клав на стіл карти і голосно зідхав.

- Якби ж не оті мої роки... І чому я пізніше не народився?..

- А ви змініть метрику, капітан, - жартувала у відповідь Оксана.

- Якби ж допомогло... - знову зідхав Савицький і брався за карти...

Тепер, почувши громовий сміх ескадрону, капітан Савицький відвів очі від мапи і подивився у вікно. Сцена біля конов"язі його не здивувала. Він лише подумав: "От жеребці, тепер якусь медсестру зачіпили" і знову схилився над мапою...

Коли на порозі стала Оксана, Савицький якусь мить на

неї дивився і враз зірвався зза столу. Показуючи за вікно, здивовано вигукнув:

- Так це ви там були?!.. А я не пізнав. Багаті будете... Та ж ви сідайте, будьласка.

Оксана поклала на лавку свою санітарну сумку, скинула пілотку і стряхнула волоссям.

- Волосся!.. - вигукнув Савицький. - Що ви зробили із своїм волоссям?..

- Підстригла, - просто відповіло Оксана, посміхнувшись кутиками своїх чудових рожевих уст.

- Чи ви розумієте, який злочин вчинили супроти себе? - стурбовано говорив капітан. - Таке волосся підстригти!..

- Згідно з армійськими порядками.

- Які тепер порядки!.. Ви подивіться, як моя банда виглядає. Чуби відпустили, ніби махновці... І я їм не забороняю. Кажуть, у Самсона сила була у волоссі...Правда, у цих самсонів і так сили, хоч відбавляй...Чим вас почастувати? Хочете холодного молока?.. Або почекайте, ось господиня вареники варить. Пообідаєте зі мною?

- Навіть дуже радо!.. - вигукнула Оксана. - Я вареники їла ще у Великих Мостах.

- А до вареників маю в резерві пляшку трофейного німецького вина. Бо ж ліпшої нагоди, як ваша візита, напевно не буде... До речі, що вас привело до нас?

- Вас відвідати. Хіба ж цього не досить? - відповіла Оксана, кокетуючи своїми сірими очима.

- Більшої чести не прибумаєш... - тихо промовив капітан, схиливши чорняву з легкою сивиною на скронях голову.

- Крім того, довідатись про... Журбу.

Капітан уважно подивився на Оксану. В його великих очах з"явився ледве помітний смуток. Але він тут же весело сказав:

- Так ось в чому полягає дійсна причина вашої візити!..

- Ви мене не так зрозуміли... - почервоніла Оксана.

- Тут нема чого багато розуміти, а вам червоніти... Хочете почути мою, скажімо, другого батька думку в цій делікатній справі?

- Я завжди вас дуже шанувала. Крім того ви найближчий приятель мого батька... - говорила Оксана, дивлячись кудись через вікно.

- Так от, щодо моєї думки про ваші відносини з лейтенантом Журбою. скажу вам щиро, що якби ваш вибір зупинився на комусь іншому, я б, як другий батько, протестував .. Хоч Журба і пройдисвіт, за те що досі не з"являється в ескадроні, проте, взявши до уваги усі за і проти, він заслуговує вашої уваги... Задовольняє вас

моя характеристика?..

У кутиках Оксаниних очей заблищали сльозинки.

- Скажіть, чому ж цей самий пройдисвіт не з"являється? Що з ним? Де він досі пропадає із своїм роз"їздом?

- Бачите, на це є первні причини з його боку...Я старий кіннотник і мене подо різних вибриків в кавалерії не проведеш... Запевняю вас, що Журба незабаром з"явиться, як сніг на голову... В данному випадку тут діє своєрідний тактичний вибрик. Ось подивіться на мапу...Тепер ми наближаємося до Буга. Переправа буде зв"язана з певною небезпекою, бо для швидкості ми форсуватимемо річку полками. А це буде добра ціль для авіації. У нас іншого виходу немає, бо ззаду наздоганяють німецькі танки. А для вашого Журби вихід є... Він з невеликим загоном може переплисти Буг непомітно для німців, вибравши для цього відповідний час і місце...

- Невже він такий розумний?!.. - вигукнула Оксана.

- Тут справа не в розумі, - засміявся капітан Савицький. - Тут ролю грає звичайний інстинкт самозбереження, добре розвинений в кавалерії. Плюс - трохи нахабства з домішком відваги, також притаманна риса кіннотників. Та ж там самі Тарасенко і Менжелій чого варті! Вони навіть із всесвітнього потопу вилізуть сухими!..

- І чубів не замочать?.. - засміялася Оксана.

В цей час із суміжної кухоньки виглянула господиня. Сковзнувши поглядом по Оксані, вона подивилася на стіл і не зовсім привітно сказала:

- Якщо хочете обідати, начальник, то заберіть зі столу свої причандали...

- Зараз, зараз!.. - заметушився Савицький, перекладаючи на лавку мапу, бінокль, якісь папери.

Зза спини господині визирав ескадронний писар і Савицький накинувся на нього:

- Чого там за жіночими спідницями ховаєшся!.. Неси трофейну пляшку. Не бачиш, яку гостю маємо!..

3

Вертаючись з ескадрону Савицького, Оксана заїхала в штаб дивізії, де на доручення воєнлікаря Вербицького одержала пляшку йодоформу і якісь порошки.

Коли в"їхали в сусідній із штабом дивізії ліс, де розташувався медсанбат, Оксана сказала водієві зупинити

пікап і заявила, що далі піде пішки. Той лише здивовано подивився на молоденьку медсестру, любительку ходити пішки, і розвернув пікап.

Лишившись сама, Оксана поклала на землю свою санітарну сумку, скинула пілотку і радісно вигукнула:

- Яка тут краса!..

Вгорі тихенько шарудів ліс. Десь упала суха гілка. Спірхнула пташка. Зашебетала друга...

Пригадала, як ще п"ятикласницею виступала на концертах шкільної самодіяльности в ролі лісової німфи. Тоді на ній була легенька як вітер біла суконка і віночок з лісових квітів. Тепер сувора військова форма зв"язувала грацийні рухи, а замість сцени була лісова трава і тирчали пеньки...

Але краса природи і якась прихована радість оволоділи дівчиною і вона закрутилася у вільному танку...

Трохи хитаючись і переводячи дух підійшла до молодого дуба і охопила його руками. Пружні дівочі груди відчули холодний дотик лісової кори, а уста промовляли:

- Який ти стрункий та гарний дубочку... Подивися з висоти, чи не видно того пройдисвіта з роз"їздом. Адже, капітан казав, що цей роз"їзд десь поблизу вештається.

Небо почало затягатися хмарами. Заколихались верхи дерев. Збіралося на грозу. Оксана взяла санітарну сумку і швидко пішла просікою.

І тоді їй назустіч з"явилася піхота. Йшла безладно, окремими групами, одинцем. Ані команд ані зауваг як це нормально буває на марші. Обличчя сірі,витягнуті, виснажені тяжкими походами та боями... Окремо від решти, в супроводі двох автоматників, йшов сивоголовий полковник. В руці сучкувата палиця, шинеля недбало внакидку. Порівнявшись з Оксаною, полковник запитав:

- Якої частини?

- Кавдивізії! - чітко відповіла Оксана.

- Дивізії?!.. Ах не віриться, що ще існують цілі дивізії... У мене колись був полк, а лишилося... Де ж тепер штаб вашої дивізії?

- У сусудньому лісі! - так само чітко відповіла Оксана.

Полковник ще деякий час мовчки дивився на своїх піхотинців, що йшли просікою, потім сказав автоматникам:

- Пора і нам рушати, охоронці ви мої. Бо потім буде тяжко наздоганяти... - і пішов, спираючись на свою палицю...

Пройшли два молоденькі лейтенанти. У одного зім"ята проста пілотка. У другого на голові сталевий шолом, що нагадував собою казанок для варення польової каші... На обох чудернацькі штани, останній винахід інтендантства. І такі ж чудернацькі чоботи-кірзячі...

Перед очима встали образи батька, капітана Савицького, Журби, Калиновича, старшини біля конов"язі першого ескадрону... Які вони всі інакші, не подібні на цю нещасну піхоту. Чуму це так?..

Схаменулася від замислення, почувши біля себе голос:

- А де ваш кінь, амазонко подільських полів?..

Перед нею стояв капітан-піхотинець і посміхався.

- Я при медсанбаті і нам верхові коні не належаться, - дещо розгублено відповіла Оксана.

- Знаю... - далі посміхався капітан-піхотинець. - Це я пожартував... Але скажіть, що вас привело до цього медсанбату?.. З вашим виглядом бути тільки кінозіркою або балериною. А ви - в медсанбат...

- Опікуватись пораненими - це не понижує людської гідности, - вже сміливо відповіла Оксана.

- Звичайна річ. До того ж, біля такої медсестри хочби який поранений видужає...

- Дякую за комплімент. Але щиро бажаю в медсанбат не потрапляти...

На обличчі капітана з"явився смуток. Він подивився у слід піхоті і сказав:

- Піду своїх наздоганяти... Може ще зустрінемось на шляхах війни... Бажаю вам. амазонко. всього найкращого.

- Вам також, капітан...

На дощ збіралося не вжарт і ліс вже огортали вечірні сутінки. З просіки Оксана звернула на стежку. А там вже недалеко був і медсанбат...

Згадка про нього навіяла тяжкі думки. Перед очима попливли дні і ночі, заповнені стогонами поранених, напруженою до непритомності працею медперсоналу - серед закривавлених бинтів, тампонів, запаху йодоформу і карболки...

Ось між деревами потемнілого лісу майнув тьмяний вогник польового ліхтаря. Оксана поправила на собі санітарну сумку і тяжко зітхнула.

- Прийшла... Це ж тепер мій дім...

3

Журба ще раз за час війни переконався, що людський розум ліпше працює в бою - коли загрожує пряма небезпека... Очевидно,тут діє інстинкт самозбереження, настає раптовий перелом людської вдачі - скоріше і певніше реагувати на події, зв"язані з питанням - жити чи вмерти.

... В інтервалах між короткими автоматними чергами Журба швидко і детально оцінював своє становище.

Спочатку вилаяв себе безнадійним дурнем за те, що сам пішов розвідувати місце безпечного переходу фронту. Заспокоювало лише те, що із загоном лишився Яценко, який, хочби що, а з допомогою з"явиться...

Треба ж було, щоб саме цією дорогою і саме в цей час поїзджала машина з німцями. Правда, вони не помітили, як він шмигонув у кущі, а потім і випадковий окопчик. Це був щасливий випадок. Але нещастям було те, що машина не проїхала далі, а зупинилася якраз на прямій проти окопчика. Німці зіскочили з машини і тут же почали справляти свою нужду...І все обійшлося б гаразд, якби ж одному німцеві не прийшо в голову пройти глибше в ліс, де він наскочив на окопчик з Журбою. Це вже був явний збіг обставин...

Потім все пішло цілком закономірно. Журба викинув вперед автомат, а німець стрибнув за дерево. Журба тихенько свиснув. Німець спочатку виставив зза дерева свого парабелюма, а за ним голову. Тоді Журба показав на мигах, мовляв, ні пари з уст... Але німчур навпаки, як закричить щось своєю гартанною мовою...

Німці біля машини заметушились. Журба дав по них з автомата чергу і вони залягли... І ось тоді почалася гра у кота і мишу, хібащо з тою різницею, що тепер котів було багато, а миша одна...

Спочатку на вогонь Журби німці не відповідали, очевидно боячись підстрелити свого камрада, який ховався від Журби за деревом і становив від дороги відкриту ціль. Потім Журбу почали обходити зліва. Відповідно цьому маневрові і він почав обертатися у своєму мілкому окопчику. Коли німці зробили дугу в дев"яносто градусів, їх камрад за деревом опинився у Журби на фланзі. Цей німака навіть так осмілів, що розрядив свого парабелюма по окопчику, обсипавши Журбу рекошетною землею...

Ситуація ускладнилася тим, що тепер доводилося вести вогонь у двох напрямах - і по лаві, що обходила, і по німцеві, що ховався за деревом... А тимчасом думка працювала чітко, як і чітко вибивав короткі черги автомат. Було ясно, що німці мають намір зайти з тилу. Для Журби це означало опинитися між двома вогнями, і не як це говорять для прикладу цивільні люди, а в дійсності. Окопчик же, який до тепер служив укриттям і порятунком, перетвориться на звичайнісіньку мишоловку. І тоді закінчиться уся ця гра - у кота і мишу...

Журба вклав новий диск, дав кілька коротких черг і, вискочивши з окопчика, побіг у глиб лісу. Рій куль над головою примусив залягти за пеньком. Зробити наступну перебіжку вже не міг, бо німці змінили тактику. Поки одні перебігали, завершуючи обхід, другі вели нищівний вогонь... Ось тоді Журба переконався, ще й в тому, що щастя

може бути зрадливе і на війні... Шлях, щасливо пройдений від самого кордону, може обірватися ось тут, біля якогось випадкового пенька...

3

Коли на східній околиці лісу почулася стрілянина, Яценко відразу зрозумів, що його друг Журба - влип...

Довго не роздумуючи, він вказав пальцем на Данька, Гамалія і Шуренка, які мали автомати, а Тарасенкові наказав вести решту загону з кіньми слідом на зоровий звязок і слідкувати за сигналом, коли подавати коней...

Бігли спочатку швидко, як це дозволяли лісові хащі. Коли бій почувся зовсім близько, Яценко впав за деревом. Підбігли і залягли поруч Данько і Гамалій. Потім надбіг тяжко дихаючи вайлуватий Шуренко.

Якийсь час Яценко намагався встановити, де і хто веде вогонь. Якраз проти них сіяли горохом німецькі автомати. А десь зправа відзивався одинокий совєтський автомат...

- Вийшли якраз у фланг... - тихо сказав Яценко.- Шо, хлопці. вдаримо?..

- А чого чекати, трясця їхній матері!.. - витираючи з обличчя піт, відповів Гамалій.

Яценко став на коліно і відтягнув автоматний затвор.

- Готові?..

- Почекайте, товаришу лейтенант... - раптом відізвався Данько. - Дозвольте спочатку скоренько Отче наш прочитати...

- А ти його знаєш?

- Ще мати навчили...

- Тоді знаєш.

Данько почав швидко ворухати губами. І тоді автомат зправа замовк...

- Пішли!.. - рішуче сказав Яценко і перший встав з землі.

Йшли ріденькою лавою, сіючи перед собою автоматним вогнем. Спереду почулися крики: "Партизайне!.. Партизайне!.." і якісь команди... Коли вже ніхто не стріляв, біля лісової дороги загуркотів мотор і над головами засюрчали кулі. Потім в лісі стало тихо...

Журбу пішли шукати такою ж ріденькою лавою. А він вже йшов їм назустріч, стріпуючи з себе землю і суху траву...

- Вчас поспіли з допомогою?.. - байдужим голосом запитав Яценко.

- Розрахували точно до секунди... Вже останній диск розрядив...

Яценко подивився на Журбин кашкет, де чорніла дірочка від кулі, і схвильовано вигукнув:

- Подумати тільки!.. Такий кашкет зіпсули!..

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

1

Наближався серпень. Липа цвіла, аж дух займало.

Умлівав від денної спеки лісостеп. Вночі відживав. А світанками спадали такі роси, що коні сковзалися...

Одного такого світанку останнім переплив Буг ескадрон капітана Савицького. Наздогнав полк, коли вже зійшло сонце, і пішов у хвості похідної колони.

Курний шлях тягнувся перелісками, далеко від головних доріг. Передні ескадрони здіймали дорожню куряву і вона сірим шаром лягала на ескадрон капітана Савицького. Фиркали коні. Крутилися в сідлах вершники і, розмазуючи на спітнілих обличчях бруд, тихенько лаяли начальство...

А із зеленого гаю в полі, де не було куряви і повітря чисте, хоч пий, вийшов чвалом невеликий кінний загін. Коні виблискують ситими крупами, кусають трензелі, зриваються в намет...

- Щось на німців не схоже... - почулося в рядах ескадрону капітана Савицького.

- Не інакше, як це лейтенант Журба із своїми...

- Вони і є... Ондечки і Скиба вигарцьовує на своїй кобилі.

- І Менжелія ніде чорти не всяли...

- Там і лейтенант Яценко з ними.

- І Данько, як завжди, коня находу пестить...

- Ловко йдуть, пропащі безвісти!..

Тимчасом загін сховався в болці. Коли вирнув, опинився при самій дорозі. Тепер вже й обличчя вершників було видно, хоч читай. У одних веселі, самовдоволені. У других лінькуваті, з погордою.

- Де це ви пропадали?.. - дивувалися в ескадроні.
- У німецьких тилах... Ледве живими вирвалися...
- Видно по вас...
Порівнявшись конем з капітаном Савицьким, Журба почав доповідати, заздалегідь підготовану в голові легенду про блукання свого загону. Але капітан з місця підняв руку.
- Лишіть... І так все ясно. Тільки іншим разом зволите скоріше повертатись в ескадрон...
В"їхали в невеличке село, з якого ще вночі вибито німців. Десь спереду гула канонада. А ближче чулася тріскотня кулеметів. Там головний полк знову пішов на прорив.

2

Крізь відчинене вікно вливалося свіже після дощу повітря. Полковник Потапов нарешті погодився відчинити вікно, боячись протягів. Ось і тепер він весь час чхав і прикладав до носа хустинку.
- Казав Новицькому, щоб не відчиняв вікна. Тепер знову на цілий тиждень простудився...
Підполковник Гордієнко посміхнувся, підписав якийсь наказ і, передаючи його командирові полку, сказав:
- Тоді спіть надворі, як це робить Новицький. Там протягів немає...
- Вам все жарти.
- Чому? Я цілком поважно. Перестуда і подібні їй легкі недуги люблять вигідні умови... Коли були в оточенні і тинялися лісами та болотоми, ви, бодай, фізично не хворіли...
- Ох, чує моє серце, всиплять нам за те прокляте оточення!..
- Це обов"язково.
- Але ж дозвольте, хіба це наша вина?
- Це значення не має. Треба на комусь оскому зігнати. Як у нас до війни казали - була б справа, а людина знайдеться...
- То було до війни, а тепер без справи до стінки поставлять... Я не розумію, чому я, командир полку, мушу відповідати за дії вищого начальства.
- Ви ніби щойно народились. Бо така дурацька система.
- А ви із своєю мудрістю, хоч на трон.
- Нажаль їх вже мало лишилось. Хібащо на англійський. Правда, є також... кремлівський.

- Ви знову у політику. Полетить колись за неї ваша голова...

Підполковник Гордієнко нічого на це не відповів, бо саме побачив у вікно, як на подвір"я колишньої МТС в"їзджала маленька автоколона. Спереду і позаду скреготіли гусеницяти транспортери з автоматниками. А всередині, мов великі черепахи повзли три легкові машини, помальовані під літній камуфляж.

- Це хто?.. - почувся за спиною не то здивований, не то переляканий голос командира полку.

- Одна машина командира дивізії. А передня, судячи по вимпелу, командувача армії. Але з неї виліз хтось незнайомий...

- Чого ж ми стоїмо?!.. - заметушився полковник Потапов. - Треба зустрічати!

- Навіщо?.. Якщо ми їм потрібні, самі знайдуть...До речі, Новицький вже побіг до них...

На коротеньких ніжках з товстими литками - не вбіг, а вкотився маленький чоловічок у формі генерал-лейтенанта. Велика, непропорційна до тулупа голова. На брезклому обличчі булькуваті очі. По-цивільному відвисло кругленьке черево.

"Жаба" - подумав підполковник Гордієнко і сам здивувався такому влучному порівнянню.

А полковник Потапов швидко заховав до кишені хустинку, якою щойно витер ніс, і почав доповідати. В цей час в хату вже входили командир дивізії, якісь два незнайомі полковники і майор із штабу дивізії.

Чоловічок у генеральській формі не дослухав рапорту командира полку і заговорив таким тоненьким голоском,що у підполковника Гордієнка від здивування полізли вгору брови.

- Я... новопризначений член воєнради армії...Так.що прошу любити і жалувати...

Підполковник Гордієнко ледве стримався, щоб не посміхнутися. Лише подумав: "Ким ти був до війни? Неінакше, як директором якогось м"ясокомбінату або курорту для партійних вельмож"...

А той далі говорив своїм тоненьким голоском:

- Бардак в армії розвели... В оточеннях відсиджуєтесь... А воювати хто буде?!..

- Наш полк, прориваючись з оточення третину людей втратив... - сказав підполковник Гордієнко.

- А вас хто питає!.. - ах підскочив член воєнради. Ви хто такий?

- Начальник полкового штабу, - спокійно відповів підполковник.

- Чому не з полком на передовій?

- Цей полк тепер в резерві,-зауважив командир дивізії.

- У якому такому резерві?!.. - ніби дзига закрутився по хаті член воєнради. - Батьківщина кров проливає, а ви тут в резервах відсиджуєтесь! Архиєрейське життя завели... Розгільдяйство! Наказу верховного командування не виконуєте! Директиву самого товариша Сталіна, стояти на смерть, соботуєте!.. На фронт! Всіх на передову, від полковників до кухарів... І стояти на смерть, до останнього набою. А останній собі!..

"І як земля витримує такого дурня?" - думав підполковник Гордієнко, з нудьгою дивлячись у вікно. І раптом схаменувся, що він в хаті сам. Потім повільно пішов до дверей, де майор з штабу дивізії замикав генеральську свиту.

"Як приїхав, так і від"їхав - думав підполковник Гордієнко, дивлячись у слід автоколоні. - Нічим не порадив, нічим не допоміг. Порожнє ти місце на землі, хоч і мундир генеральський надів... Чи порожнє? Адже ж через таких третина людей полягла. А скільки в армії таких полків?"...

3

Чим далі на схід, тим тяжчими ставали бої.

Ескадрон танув на очах. А сам капітан Савицький з двома зв"язківцями - все що лишилося від ланки управління - днями і ночами мотався по передньому краю рідненької оборони, що її займав спішений ескадрон.

З командирів лишився тільки Журба і Яценко. Десь в тилу перебував з обозом і кухнею старшина Чумаченко. Часом привозив провіянт, трохи тютюну.

Бувало поповнення. Але толку з нього - самий клопіт. Без боєвого досвіду, ліниві, байдужі, здавалося навіть до власної долі - понадсорокалітні дядьки.

Окопи копають, поки біля них Журба чи Яценко. Тільки відійшли, вже лопатки кинули. І так пролежать цілісінький день, курячи домашній тютюн і мріючи про дім.

Коли ж починається артилерійський чи мінометний обстріл, половина гине у мілких окопчиках. Решта без наказу лишає свої позиції, тікаючи в тил, і тоді їх стинають німецькі кулемети...

Вже третій день, як ескадрон обороняв підступи до станції з правого флангу, де був стик із сусідньою піхотною дивізією. Оборона побудована розумно, відразу видно, що тут не обійшлося без вказівок самого начальника штабу. З трьох німецьких танків, які підтримували першу

атаку мотопіхоти, два підбила фланговим вогнем батарея капітана Дороша. Після цього німці вже не кидали в наступ на цьому відтинку своїх танків. Не дуже рвалася до станції і їх піхота. Втрати в людях значно зменшились, і все було б гаразд, якби ескадрон не був голодний. Вже другу ніч на позиції не прибувала кухня.

З двох післаних капітаном зв"язківців довідатись, чому старшина Чумаченко припинив годувати ескадрон, одного накрила міна. а другий,повернувшись доповів,що Чумаченко реґулярно кожної ночі висилає на передову повний котел каші наполовину з м"ясом, і що кожного разу кухар йому доповідає, що кашу роздав.

- Що за хріновина!.. - аж вилаявся завжди стриманий капітан і покликав із сусіднього окопу Журбу.

- Проберіться, лейтенант,у тил і довідайтесь, що за таємниці відбуваються з отою кухнею?..

Слова "каша з м"ясом" миттю облетіли окопи і викликали всілякі зауваги, здогади, суперечки.

- Не інакше, як старшина сам пропиває в тилу і пшоно і м"ясо...

- Не з тих. Це мабуть кухар годує замість нас, солдаток-вдовичок в селі...

- Мене за ці дні так підтягнуло, що й забув, як дівчата виглядають.

- Те що підтягнуло, навіть добре. Бува поранить у живіт, не дуже терпітимеш...

- А для мене й смерть не страшна, якби тільки спочатку каші наїстися...

4

Між окопами переднього краю оборони і станцією місцевість була відкрита і весь час перебувала під обстрілом німецьких мінометів.

Спочатку Журбі довелося повзти. Коли до перших пакгаузів станції лишилося пару сот метрів, почав швидко перебігати, прислухаючись - де і коли має розірватися чергова міна. За першим пакгаузом зупинився і перевів дух. Тут вже було безпечніше, бо довгий ряд станційних споруд тягнувся до самої станції, а там вже починались виселки і саме село...

Раптом Журба побачив, як від діброви, де стояли коноводи, хтось перебігає йому навздогін. Біг,падав і знову зривався між вибухами мін так спритно, що це міг бути не хто інший, як Скиба...

Розмазуючи на обличчі піт з землею, Скиба говорив:

- По п"ятах б"є, проклятий Фриц... Оце побачив вас, як перебігали і вирішив, що ви взяли напрямок на село. Ну й слідом за вами...

- Хто дозволив?

- Ніхто... Просто подумав, що Степовик вже третій день без вівса кору догризає, а в селі можна вівса дістати...

- Що за брехло!.. Кажи ліпше, Скибонько, що сам вже третій день сала не бачив.

- Для вас же сало стараюся, а ви гніваєтесь...

- І що мені з тобою робити? Відіслати назад - міна вб"є...

- І вб"є! Цим разом обов"язково вб"є...

Далі йшли вповний ріст, маскуючись за пакгаузами. Скиба, як звичайно, не витримав довгої мовчанки і почав розмову.

- Ви, мабуть, у штаб?

- Ні... До старшини Чумаченка. Довідатись, чому не присилає кухню.

- І справді. Вже котрий день без кухні... Але подивіться, чи це не наша кухня отамічки біля водокачки стоїть?..

Заходили сутінки і Журба здивувався, що його коновод так добре бачить.

- Ти певний?

- Можу присягнутись. По конях видно. Обидва з білими зірками на лобах... Тільки чомусь кухар сам без їздового.

- Бо усіх їздових капітан в окопи забрав.

- Добре зробив. Нехай і вони повоюють... Чому він там стоїть? Мішає в котлі чи що?..

- Мабуть каша пригоріла, - посміхнувся Журба. - Так що нам не потрібно йти в село. Повернемося з кухнею... Ти чому став?

- Товаришу лейтенант, мені щось боязко робиться...

- Тобі?!.. Під мінами безпотреби бігаєш і не боїшся, а тут в укритті раптом злякався... Але ж і фокусник з тебе, Скибо!

- Та ви тільки подивіться, що цей кухар, сука, робить!..

Коли підійшли ближче, Журба побачив, як кухар, стоячи спиною до них, швидко працював великим черпаком з довгою ручкою. Він занурював черпак у котел, набірав повно каші і тут же в якусь яму випорожнював, ще й пристукував до колеса... А на другому боці ями крутилися два собаки. Вони хватали з каші кусники м"яса і швидко їх ковтали...

Тоді ж позаду почулося кінське тупотіння. Потім із

сутінок надвечір"я виринув верхи капітан Савицький у супроводі свого коновода Гармаша.

- Це ви, лейтенант?.. - запитав капітан з коня. - А я вже шкодував, що післав вас під мінами бігати... Мене самого викликали в штаб... Що тут відбувається?..

Журба мовчав. Він дивився, як з рук кухаря повільно виповзав черпак. Ось він гримнув до колеса і полетів у яму. Собаки відскочили у бік, потім посідали і почали облизуватись...

Капітан Савицький повільно зліз з коня і став поруч Журби. Його великі розумні очі сховались у щілинках страшної зневаги, а слова падали, як смертельні удари шаблі.

- Та-ак... Виходить, що годувати собак безпечніше, ніж людей... Звичайно, тут кулі не свистять і міни не рвуться. Та і своя дорогоцінна шкіра цілою лишиться... Вона ж куди дорожча, ніж у другого...

- Простіть... - ледве промовив посинілими устами кухар.

- Тобі?.. Це людині можна простити. А ти хіба людина... Лейтенант, ви б йому простили?

Журба мовчав.

- Ну а ти, Скибо? Ти б йому простив?

Дивлячись кудись у бік, Скиба відповів:

- Нехай він скажиться, щоб я йому прощав...

- Тоді може ти, Гармаш, маєш милосердя до цього виродка?

Чорний від сонця і степових вітрів сидів на коні капітанів коновод, нащадок чорноморських хліборобів. Йому заважала дивитися біла пов"язка на голові з цяточкою засохлої крови. Якийсь час він мовчав. Потім сплюнув під ноги юневі і відвернувся...

- Тоді і я тобі не прощаю... - зовсім тихо промовив капітан. І в ту ж мить в його руці майнув наган.

- Не робіть цього!.. - став Журба перед дулом нагана.

- Відійдіть... Це не ваша справа.

- Хоч самі не робіть, капітан... Віддайте під суд.

- Я тут суддя!..

Тоді ж біля вуха Журби тріснув постріл...

Вже з коня капітан Савицький розпорядився:

- Сідай, Скибо, на кухню. Відвеземо її в тил. Вона ж порожня... А ви, лейтенант, повертайтеся в окопи і пришліть когось, щоб поховав цього грішника...

5

Коли новий кухар підняв герматичну кришку кухні, з неї повалив пар і пахощі свіжезвареної каші з м"ясом.

Кухня зупинилася після окопів першої чоти Журби,яка була в другому ешелоні оборони ескадрону. Капітан Савицький вскочив в окоп Журби і сказав:

- Повечеряємо разом. Крім того, я маю до вас одну справу.

Ніч видалася темна. Низькі хмари ховали місяць і зорі. Лише інколи в напрямі німецьких окопів світилися ракети...

Їли мовчки. Давалось знати довге голодування.У протилежному кінці окопу сьорбав гарячу кашу телефоніст. А над окопом примостилися ескадронні зв"язківці і біля них новий кухар.

- Їжте, хлопці. Наїдайтеся за всі голодні дні. Може хто хоче добавки?.. Тут вистачить для всіх.

Йому ніхто не відповів.

Журба подумав: "Мовчать, бо під враженням події біля водокачки"...

Мовчанку порушив знову кухар:

- А старшина Чумаченко її добре охрестив...

- Кого? - перепитав хтось.

- Та ж оту кухню, кого ще...

- Як то так - охрестив?

- Дуже просто. Зібрав усіх тиловиків, що були поблизу, і кричить, вимити її десятьма водами, щоб і духу того паскдного не лишилося!.. А черпак викинув у кущі...

- Що не кажіть, а капітан наш має руку тверду...

- З такими як той був Инакше не можна.

- Щодо мене, то я б його не стріляв.Шкода кулі... Я б його у ту яму з кашею головою,щоб захлинувся, гад!...

- І вродяться ж такі паскуди, прости Господи...

Коли від"їхала порожня кухня і всі розійшлися по своїх місцях, капітан Савицький звернувся до Журби.

- Ви що, все ще думаєте про суд?..

- Неприємна справа...

- А ви думали, що командувати ескадроном сама приємність?.. Ось почекайте, доведеться і вам покомандувати.

- Поки доведеться, може й війна закінчиться...

- Тоді маю для вас неприємну новину... Знаєте, чого

мене викликали в штаб?

- ?..

- Наказали передати вам ескадрон.

- Мені?!.. Це чому?

- Бо мене забірає в штаб підполковник Гордієнко. У них там вже майже нікого з командирів не лишилося...

- Я буду протестувати!..

- Не поможе. У начальника штабу також... тверда рука... А з ескадроном ви справитесь. Крім того маєте добрий сержантський склад. Яценка призначите своїм помічником. Вони вас не підведуть... Тільки покиньте свій лібералізм у вигляді сьогоднішнього випадку... Таких типів треба нищити, поки вони не наробили для інших великого лиха. На моєму місці він також не виявив би милосердя. Різниця лише в тому, що я це робив з тяжким серцем, а він застрілив би мене з приємністю...

- Що ж ви йому в житті зробили?

- Особисто нічого. Справа в тому, що до таких, як я і ви, тобто командирів, у нього жила вперта ворожнеча.

- Цього вже я зовсім не розумію... Що ж я йому зробив?..

- По-перше, ми, командири, користаємося в армії певними привілеями, матеріяльними, звичайно. Маємо право на приватне помешкання, інколи ліпший шматок з"їмо, викуримо справжню цигарку. Крім того ми на варті не стоїмо, окопів не копаємо...

- Дозвольте, капітан. Але ж ми переважно ночами не спимо, під кулі першими ліземо... Ви ж самі знаєте, що нашого брата більше гине...

- Але той тип не хотів цього знати. Він лише думав про власну шкіру, як би її зберегти. І я вас запевняю, що тут справа не в отій проклятій каші. Тут головне у поведінці людини взагалі. Вірте мені, Жупба, що той кухар, якого я розстріляв власною рукою, не зупинився б перед тим, щоб за рахунок цілого ескадрону зберегти власну персону...

- Це я вам вірю. Тільки не можу зрозуміти, звідки та ворожнеча до нас, командирів?..

- Це питання не можна узагальнювати. У вашого ж Скиби, Данька чи Менжелія, як і у мого Гармаша й у того телефоніста, що спокійно собі спить - у них ворожнечі до нас, командирів, немає. Навпаки, вони нас шанують і вірять нам. Чому?.. Бо поділяють з нами одну долю... Кого я маю на увазі, то це окрема категорія людей і ім"я їм - шкурники, паразити... Вони і носять до нас, командирів, ворожнечу, бо ми перші, хто перешкоджає здійснити їх еґоїстичні, тваринні наміри... О, я вичитав ту ненависть в очах обозників, наших дядьків, яким наказав іти

в окопи... Мені, дорослій людині, яка за життя вже чимало страхів бачила. від тої ненависти аж моторошно стало... Вони, бачите, уявили, що я посилаю їх на смерть. Ну а як же тим, що весь час в окопах, заставах,секретах, роз"їздах?.. Хіба ж їм також не хочеться жити?..

- Це правда... Скажіть, капітан, ви, здається, безпартійний?

- Безпартійний. Чому питаєте?

- Тут може виникнути одне, як кажуть, делікатне питання...

- Викладайте сміливо.

- Як ви вважаєте, чи оця сама боязнь іти в окопи не є фактично небажання воювати... за існуючий режим...

Капітан Савицький раптом засміявся. збудивши телефоніста.

- Що? Німці?!.. - вигукнув той зпросоня.

- Які там німці!.. Вони тепер сплять. Продовжуй і ти.

Широко позіхнувши, телевоніст знову скрутився калачиком в куті окопу. А капітан вийняв з нагрудної кишеньки пачку цигарок.

- Закуримо ще по одній. Тільки для обережності сядьмо нижче в окоп... А спати цієї ночі нам здається не доведеться... Бо незабаром світанок...

- Я й так спати не хочу. Вас цікаво слухати, - сказав Журба сідаючи на дно окопу.

- Цікавого тут мало. А користь є... Я фактично хочу ознайомити вас із самою суттю командування ескадроном, як тактичною одиницею. У ваших тактичних, організаційних і господарських здібностях я не сумніваюся. Моя порада вам буде інакша. Пам"ятайте завжди, Журба, що ви, як командир, передусім маєте справу з людьми, при чому, різної вдачі, і їх треба розрізняти - хто порядний, а хто сволота... Ви тільки хвилину тому висловили припущення, що боязнь іти в окопи, підставляти свою голову кулям - можна пояснити небажанням воювати за існуючий режим... Це вже політика. Але в більшості таких випадків люди керуються у своїй поведінці не політичними мотивами, а звичайними шкурницькими... Перебування в тилу не зменшує служіння режимові, і багато є людей, які працюватимуть на воєнному заводі від зорі до зорі, аби тільки не фронт... Ви ж самі знаєте, що без тилу армія не може воювати. Уявіть собі таке, що одного дня робітники і селяни раптом перестали працювати, учителі вчити. інженери будувати, лікарі лікувати... Що сталося б з режимом?

- Як режим, припинив би своє існування.

- Ліпшої відповіді не може бути!.. І не вірте усім цим голосним чи прихованим заявам про симпатію чи ворожнечу до режиму. Оцінюйте людей не за їх політичними,

соціяльними, інтелектуальними прикметами, а за суто - людськими. Ви дивіться, що робиться навколо. Хіба в цьому хаосі різних понять, ідей, вбивства, руйнування не ліпше триматися звичайних чесних людей... Тримайтеся таких, як Яценко, Тарасенко, Скиба, Менжелій. Ви ж сини одного народу... Як командир ескадрону, будьте до них них суворими але справедливими. Думайте про них день і ніч, щоб не були голодні і холодні... І боронь вас Боже повести своїх людей у полон. Це ж ганьба для кожного вояка, не залежно від політичної, соціяльної чи національної структури армії, в якій він служить... Німці ідуть у цю землю не як вороги режиму на цій землі, а народу. Їм потрібна Україна і Кубань з їх природними багатствами і народом, як рабом... А щодо нашого народу, закрутився він, ніби білка у колесі - куди не повернись, скрізь вороги. І я волію радше вмерти в бою, ніж у полоні..Ну що, заговорив я вас?..

- Зовсім ні. Навпаки, почуте від вас зробило на мене велике враження...

- Це нормально. Коли я мав ваші роки, також мав схильність до свіжих вражень, і так само багато чого не розумів...

- Коли ж ви передасте мені ескадрон?

- Формально, коли прийде із штабу наказ. А щодо передачі усяких там сідел та вуздечок, то хто їх рахує на війні... Головне я вже вам, Журба передав. І цим головним є частина моєї душі... Приймаєте - добре. Ні - ваша справа...

- Хочете розписку?.. - засміявся Журба.

- Вірю і так! - і собі засміявся капітан Савицький.

6

У селянській хаті, призначеній для ескадронної канцелярії, сидів Журба і допрівав дванадцятим потом...

Надворі серпень так завзявся пекти, що здавалося стріха на дахах ось-ось спалахне.

А на столі перед Журбою лежала гора різних паперів. І чого тут тільки не було!.. Списки людського і кінського складу ескадрону, табелі майна, якісь накладні, заявки, розписки, копії наказів, інструкцій, розпоряджень... І все це треба було переглянути, упорядкувати, дещо підписати, або накласти резолюцію, як командира ескадрону.

Вже котрий раз сам до себе говорив: "Оце так влип!.. З окопної біди та в паперову"... А тут, як на гріх, захворів ескадронний писар. Якось забіг до канцелярії веселий, що зняли з фронту для поповнення. Яценко. Але на пропозицію Журби, щоб допоміг з паперами, замахав руками і втік на річку, де ескадрон купав коней...

Ось у руках опинилася пояснювальна записка старшини Чумаченка про те, що такого-то дня у такому-то селі пропали дві кінські попони. А у кінці стояло зауваження: "Прошу списати за рахунок війни"... Такі махінації в кінноті Журба добре знав. Ще й подумав: "Якщо Чумаченко сам не заміняв попони на сивуху, то допустив, що хтось це зробив. Так чи інакше, а вина його, як старшини ескадрону"... Журба посміхнувся і поставив зліва вгорі резолюцію:"Вартість пропащого майна вирахувати із заробітної плати старшини Чумаченка"...

Хтось постукав у двері.

- Увійдіть!.. - відповів Журба, переглядаючи наступний документ.

Потім почув від порога дзенькіт острог і знайомий голос:

- Прибув у ваше розпорядження!

- Калинович!.. - зірвався Журба, мало не зваливши лавки, на якій сидів. - Яким чудом?! Чого стоїш, ніби перед генералом?.. Проходь. Сідай... Хочеш холодного молока?..

- Не відмовлюсь, - посміхнувся симпатяга Калинович.

- Там біля мисника глечик. Пий до дна!

- Думаєш, не подужаю, - знову посміхнувся Калинович і почав пити прямо з глечика.

А Журба розпитував:

- Де ж ти пропадав?.. Почекай, коли ми останньо бачились? Здається у Великих Мостах... Пригадуєш веранду і на ній веселу компанію... Скільки ми тоді чорного польського пива випили? Мабуть, пляшок сто!.. Ти як, проїздом, чи в яких справах?

- Почекай. Дай молоко допити.

- Пий. Господиня ще принесе.

- А вона молода? І мабуть солдатка?.. Правда, вони всі тепер солдатки...

- Відставити приватні балачки!.. - засміявся Журба. Доповідай, що тут робиш!

- Кажу ж, прислали допомагати героїчному ескадрону захищати територію, бо вже й до Дніпра недалеко лишилось...

- Недалеко... А чи надовго до нас?

- До гробової дошки... Правда, тепер без гробів ховають...

- Жартуєш, як завжди. Молодець! Духом не падаєш!

- Бо як упаду, то вже не встану... А я тобі ще й поповнення привів.

- Невже?!

- Ще й яке!.. Двадцять кадровиків, двох сержантів і одного лейтенанта. Зі мною матимеш два.

- Це здорово! Хто ж лейтенант? Може знаю?

- Власною персоною - Шмельов...

- Не вірю! Ти жартуєш!

- Він також не вірив, як підполковник Гордієнко говорив йому, що досить тобі біля штабу крутитися. Пора і пороху понюхати. А в ескадроні Журби від того пороху аж почорніли...

- Де ж він подівся?

- Не знаєш Шмельова?.. Пішов спочатку квартиру шукати... Ось він здається іде...

За вікном майнула чиясь постать. Потім відчинилися двері і на порозі став Шмельов.

- Так ось де наше нове начальство розташувалося!.. Не погано, не погано... І я вже квартирку по сусідству знайшов. І думаєте, у кого?.. У солдатки. Правда, почала жалітись, що чоловік з фронту не повертається. Каже, хоч без ноги, аби живий повернувся... А я їй пропоную. мовляв, приймай мене. Я на двох ногах...

- Відставити єрунду! Доповісти, як належиться в армії!.. - раптом почувся тихий але твердий голос Журби.

Шмельов розгублено подивився на Журбу. потім на Калиновича. Той відвернувся до вікна і почав мугикати якусь пісеньку...

А Журба знову тихо але твердо:

- Доповідайте, що робите в розташуванні мого ескадрону.

Шмельов враз виструнчився, приклав руку до дашка і доповів:

- Лейтенант Шмельов прибув у ваше розпорядження!

- Це інакша справа. А тепер можете іти і чекати, поки викличу.

Шмельов хвацько, по кавалерійськи обернувся і вийшов з хати.

- Ну й цирк!.. - засміявся біля вікна Калинович.

Журба взяв з лавки кашкет і попрямував до дверей.

- Підли познайомлюсь з новоприбулими. А потім, на річку купатись...

7

Напевно при народженні Журби, йому посміхнувся з неба Святий Юрій, бо з нього не виріс боягуз. Правда, героя з нього не вийшло, бо ж справжніх героїв буває один-два на цілий полк. І все ж, десь через два тижні, як дивізію зняли з фронту для переформування, Журбу, Тарасенка, Менжелія і Данька - викликали в штаб дивізії і кожному вручили медаль "За відвагу".

Коли повернулися в ескадрон, поблискуючи на грудях новенькими медалями, старшина Чумаченко категорично заявив:

- Це діло треба замочити!..

Того ж вечора в одній хаті край села зібралась ескадронна "знать"... Крім безпосередніх винуватців торжества, тобто, власників нових медалів, прийшли Яценко, Калинович і Шмельов. Старшина виступав в ролі організатора і господаря вечірки. А коли посідали за стіл, у двері непомітно прошмигнув Скиба, який також відносив себе до ескадронної "знаті", бо був коноводом не будь-кого, а самого командира ескадрону...

Коли вечірка увійшла в свою нормальну колію, тобто, було щедро випито, розказано найновіші анекдоти і відспівано кілька фронтових пісень - прибув зв"язківець із штабу полку і передав Журбі наказ, що о шостій ноль-ноль ескадрон повинен бути готовий до маршу.

Потім зв"язківець вийняв з нагрудної кишеньки згорнений вчетверо папірець і також передав його Журбі.

Розгорнувши папірець, Журба прочитав: "Поздоровляю з медаллю. Цілую. Оксана".

- А це що за таємниці?.. - зайшов ззаду Яценко.

- Приватна справа і тебе не стосується, - відповів Журба, ховаючи записку.

- Зрозуміло... - багатозначно промовив Яценко і пішов на своє місце.

Тоді з краю стола підвівся Скиба.

- Ви мені вибачте за втручання... Але дозвольте випити за боєвих подруг... За тих медсестер, що в медсанбатах доглядають наших хлопців...

- І чому це прийшло у твою голову?.. - здивовано подивився Чумаченко.

А Калинович запропонував:

- Зспіваймо тепер про оту розлуку, коли беруться за руки... Тільки нехай хтось інший починає, бо я ще заплачу...

Тарасенко кашлянув і почав:

"Коли розлучаються двоє"...

Його підхопив молодим тенором Яценко:

"За руки беруться вони"...

Раптом він замовк, схилив голову і змахнув з щоки сльозинку.

- Якби ви знали, хлопці, як я вас усіх люблю...

РОЗДІЛ ДЕВ"ЯТИЙ

1

Моросив дощ - дрібний, пронизливий. Сіре набубнявлене небо нависло над степом, селом з ріденькими висілками і залізничною станцією...

Кудись у сіру промоклу даль бігли блискучі на дощі колії - мимо спорожнілих пакгаузів, обгорілої диспетчерської будки, підкошеного снарядом симафору...

На запасних коліях стояв з продіравленими боками товарний ешелон. А вздовж перону витягнувся довгими зеленими пульманами санітарний потяг і приймав поранених.

Їх підвозили з ближчого відтинку фронту. Розміщували в залі станції, на пероні і на привокзальному ринку, під відкритим небом, на дощі... На пероні поранених сортували - на "легких" і "тяжких". Потім розносили по відповідних вагонах, а деяких вертали в середину станції, якщо виявлялося, що вони вже - "безнадійні"...

Медсестрам і санітарам допомагав знятий з фронту кавалерійський ескадрон. Лишивши коней у привокзальній діброві, кіннотники носили поранених, прикривали від дощу плащ-палатками, підносили до посинілих уст фляги з горілкою і вели підбадьорюючі балачки. Зна"ючи земляка,

писали на скору руку листа і просили, коли поїде додому на поправку, щоб передав цю вістку з фронту...

На мокрий перон вийшов старший лейтенант у дощовому плащу і з накинутим повер капкета башликом. Він покликав до себе високого чорнявого сержанта, дав йому якесь розпорядження і пішов вздовж санітарного потягу, обережно ступаючи між пораненими.

Біля пульмана з великим вікном і написом "операційний" старший лейтенат зупинився і почав припалювати цигарку. Зіпсув на доші один сірник, другий, подивився на змоклу цигарку і кинув її під вагон...

Тоді ж у великому вікні операційного вагону з"явилася чиясь голова - і зникла... А через хвилину з тамбура, минаючи усі східці, зіскочила молоденька медсестра і повисла на шиї старшого лейтенанта.

- Андрію!..

А він стояв почервонівши і ніяково поглядав на гурт медсестер, які з цікавістю спостерігали цю сцену.

- Ну годі вже... Пусти, бо люди дивляться...

- Нехай собі дивляться... - і знову ставши навшпиньки, Оксана поцілувала Журбу.

Він хотів щось сказати, а вона вже говорила:

- Яка я рада , що ми зустрілись!.. Ти ж також радий? Правда?.. Не говори, бо по очах бачу, що радий... Чого ми стоїмо на дощі! Пішли у вагон... Ні-ні! Тебе там не пустять, бо ти здоровий... Пішли у станцію... Чому ти упираєшся? Тягнути тебе чи що?..

У станційній залі, переповненій пораненими, знайшли біля колишнього буфету вільний куточок. Колись тут на шинквасі були для подорожніх різні закуски. Тепер же на ньому розлігся поранений в ногу кіннотник і ліниво потягав щось з фляги.

- Як нога? - офіційним тоном запитала Оксана.

- Яка?.. - вдав наївного чи порахував за наївну незнайому медсестру кіннотник.

- Крайня, - не моргнувши оком, відповіла Оксана.

- О, ви про цю, сестричко... Так би відразу питали. А то, знаєте, людині, яка довго не була в тилу, всілякі думки в голову лізуть...

- Ось покладемо на операційний стіл - усі думки з з голови вилетять... Ін"єкцію проти стовбняка робили?

- Щось кололи...

- Тоді раджу менше тягнути з цієї фляги, бо може виникнути шкідлива реакція.

- Від цього добра?!.. Ніколи не думав...

Але Оксана вже обернулася до Журби.

- Ну а ти як? Далі недоторканий?.. Не інакше, як мати за тебе моляться... Ану покажи медаль... Почекай! А це що?.. Ти вже старший лейтенант? Коли ж це ти встиг?

Почекай, не говори, нехай я спочатку наговорюся... Чому ж ти все мовчиш? Розповіж про себе...

- Ти ж не даєш, цокотухо...

Тоді у дверях залі, що виходили на привокзальну площу, з"явився Скиба. Почав оглядати залю і, побачивши Журбу, пішов до нього, маневруючи між пораненими на підлозі.

- То це ви і будете дочка нашого начальника штабу, а нашого старшого лейтенанта знайома, чи щось в цьому роді?..

- Щось в цьому роді... - засміялася Оксана. - А скажіть, чи ваш старший лейтенант має більше таких знайомих?..

- Що ви!.. За вас тільки й думає. Навіть у сні згадує...

- Брехло!.. - скривився на обличчі Журба.

- Андрію! Хіба ж так можна! Він у тебе такий симпатичний!

- Це ж перше тріпло на весь ескадрон!.. Ти ліпше скажи, Скибо, що тут робиш?

- Прийшов вам сказати, що тут на виселках одній селянці замовив картоплі для нас зварити...

- Картопля!.. - вигукнула Оксана. Ой, як це чудово звучить!.. Андрію, пішли картоплю їсти. Тільки почекайте мене тут. Піду спочатку запитаю нашого хірурга. Він добрий. Відпустить...

... Дощ не переставав. Кількаденна сльота перетворила все навколо на таку непрохідну грязюку, що хоч розводь руки і пливи. Промокла вечірня мла огорнула виселки. Такий же промоклий вітер проймав до кісток. А в селянській хаті було тепло і затишно. Пахло парним молоком. На стіні мирно стукали дешевенькі ходики. Десь у куті відзивався цвіркун...

Біля печі поралася господиня, висока, плоскогруда селянка, з порепаними босими ногами. Вона інколи поглядала в сторону Октани, яка лежала під кожухом на ліжку, роздягнена до сорочки. Тут же на жердці сушилась її форма, а на теплій лежанці - чоботи.

Господиня підійшла до ліжка і запитала:

- Зігрілися? Може вип"те ще гарячого молока?

- Ні, тіточко, дякую... Ви такі добрі...

- Інакше не можна. Ви ж свої люди...

З одного краю стола сидів Журба і щось записував у свій блокнот. А з другого примостився Скиба і нарізав сало. З-під його гострої фінки лягали на тарілку рівним рядочком ніжно-рожеві шматочки. Ось він покінчив з салом і простягнув руку під лавку. І тоді на столі з"явилася німецька фляга.

- Це проти простуди... - обережно покосився на Журбу.

- Аби була причина... - посміхнувся Журба і заховав у кишеню свій блокнот.

Тимчасом господиня поставила на стіл казанок з вареною картоплею. Потім принесла кілька свіжих огірків.

- Вечеря готова. Їжте , що Бог післав.

- Оксано! - покликав Журба від столу. Картопля твоя парує!..

- Нехай не встає, - перебила господиня. - Я їй у ліжко подам. Не бачите, як бідна змокла...

Коли господиня підійшла до мисника біля порога, Скиба попросив:

- Прихватіть там, тітко, чарочку для нашої сестрички, щоб зігрілася...

- Я пити не буду, - почулося від ліжка.

- Хоч пригубіть, - припрошував Скиба.

- Не буде діла... - завважив Журба. - Вип"ємо самі і господиню почастуємо за її доброту до нас.

Випивши чарку, господиня хати ще більш подобрішала. Вона пішла через сіни у комору і повернулася з мискою курячого холодцю.

- Це я для свого Івана тримала. Як забрали позавчора окопи копати десь за Дніпром, ще й досі не повернувся...

- Пишіть пропало... - сказав Скиба.

Журба подивився на нього з докором.

- Але ж і язика маєш!.. У жінки горе, а ти із своїми заввагами...

- А хіба я що?.. Це я про вуздечку із Степовика подумав. Не інакше, як батарейці зняли. От і кажу, що пишіть пропало...

- Свою і зняли. Це ж ти у них потягнув.

- А що мав робити. Від старої самі пряжки лишилися.

- Зловлять тебе колись хлопці капітана Дороша, шкіру з живого здеруть...

- Мій дід казав, що у кубанців по три шкіри. Ще дві лишиться.

- Хіба тебе в чомусь переконаєш...

А господиня все припрошувала:

- Ви їжте, потім поговорите. Ви молоді та здорові і вам треба багато їсти...

Першим зза столу піднявся Скиба.

- Мабуть пора до коней подивитись... А ви, товаришу старший лейтенант, відпочивайте спокійно. На випадок чого, враз буду з кіньми...

- При одній вуздечці?.. - посміхнувся Журба.

- Доведеться десь організувати... Про це я сам думав.

Прибравши зі столу, господиня пішла до комори спати і біля столу лишився самий Журба.

Догорав каганець і від нього на стінах бігали чудернацькі тіні. По вікнах тарабанив дощ. У напрямку фронту знову розходилася канонада...

На ліжку зітхнула Оксана. Потім тихо сказала:

- Андрію, іди приляж біля мене. Тобі ж треба хоч трохи поспати...

На невеликій подушці ледве вміщувалось дві голови. Локон м"якого шовковистого волосся лоскотав ніс...

- Навіщо підстригла волосся?

- Це відросте... У нас з довгим не можна. Крім того, я ж тепер в операційній...А пригадуєш, Андрію, як у Великих Мостах ти приходив до мене позичати книжки... А одного разу допомагав білизну надворі знімати...

- Хіба ж таке забудеш...

- Потім пішов дощ і ми тікали в сіни, хлюпаючи калюжами, ніби малі діти...

- Це ти хлюпала. Я оминав...

- А в сінях було темно... І ти мене поцілував...

- Цього вже не пригадую.

- Брехун. За це поцілуй тепер... Та не так міцно,бо ще задушиш... Тобі тільки дозволь... Цього не можна тепер... Нехай колись після війни...

... Санітарний потяг відходив пізно вночі. Несподівано, стривожений відгомоном недалекого бою.

Мимо перону набірали швидкість пульмани, товарняки, відкриті платформи з польовими кухнями... Ось на стиках рейок простукали колеса останнього вагона і потяг зник у промоклій млі...

Лишилася порожня станція, чорний степ і сльота...

2

За придніпрянське село у плавнях вже другий день триває упертий бій. Фронт тут підійшов майже до самих берегів, обігнув підковою Канів і потягнувся далі вздовж течії Дніпра.

В наспіх вирритих окопах, а то й просто у високих житах, залягли спішені ескадрони. Вони змінили піхоту і відразу опинились під шаленним гарматним вогнем.

Методично, шквал за шквалом летіли снаряди. Здрігалася земля. Палахкотіло жаром повітря. Взлітав масний чорнозем і разом з розпеченими уламками та перестиглим зерном розлітався полем. То тут то там чулися зойки та

стогони поранених...

Вже котрий раз підполковник Гордієнко припадав до окуляра стереотруби, вишукуючи щось на місцевості.

- Почекайте, голуб"ята, я вас таки знайду!..

Раптом стереотруба завмерла.

- Таки знайшов!.. Так ось де ви примостилися...З такого зручного спостережного пункту і дурень зуміє корегувати вогонь... Новицький!.. Командира батареї сюди!

- Батарея!.. Батарея!.. - кричав у польовий телефон адютант. - Що ви там, поглохли?.. Капітана Дороша негайно на ке-пе!*

Прорачкувавши окопом до начальника штабу, Новицький запитав:

- Де ви їх засікли?

- На горі... Добрий вибрали спостережний пункт. Але не надовго. Ось ми їх зараз звідти сполошимо!..

- Дозвольте подивитись?

- Тільки голови не висувай.

Якийсь час Новицький дивився в окуляр стереотруби,а потім сказав:

- Це ж Тарасова гора...

- Яка-яка?

- Тарасова. Там і пам"ятник йому Шевченкові стоїть. Я з екскурсією там був, коли ще десятирічку кінчав...

Підполковник Гордієнко почав розглядати мапу.

- Так і є!.. От нещастя на мою голову, не одне так друге... І воюй, як хочеш. Це ж історичні місця і шоб батареєю туди... Вона ж змішає все з землею...

Новицький щось думав. А підполковник знову припав до стереотруби.

- І полковник десь подівся. Напевно вже за Дніпром... А де комісар? Це ж його справа вирішувати долю всяких культурних надбань...

Новицький посміхнувся.

- Комісар поліз у тил. Там якісь газети роздають.

- От Молопи нещасні! Тут земля під ногами горить.Люди гитуть. А у них пропаганда в голові...

Раптом зробилося тихо. Це замовкла ворожа батарея, припинила ріденький вогонь і батарея капітана Дороша.

Підполковник подивився на годинник.

- Тепер у німців вечеря. А для нас нагода зайнятися пораненими...

- В ескадроні Журби вже почали виносити, - зауважив Новицький. - Товаришу підполковник, дозвольте щось запропонувати?..

- Викладай!.

- Може обійдемося без батареї... Незабаром ніч. І якщо післати туди наших розвідників, вони тихцем...

- Хто ж тих розвідників поведе? У них тільки сержант лишився...

* командний пункт.

- Дозвольте мені.

- Не дозволяю. Ти і Савицький - все що лишилося при мені... До речі, де він?

- Капітан у першому ескадроні. Там таке робиться...

- Ось вже Дорош підповзає. Порадимося з ним.

За хвилину в окоп командного пункту звалився командир полкової батареї. Витираючи спітніле обличчя, весело посміхнувся.

- Хіба ж можна так ганяти командира батареї... Ніби на фронті з"явився сам Гітлер...

- Відставити жарти! - перебив підполковник і коротко поінформував про ситуацію.

Трохи подумавши, капітан Дорош відповів:

- Найліпше взяти на шрапнель. Але шрапнельні всі кінчились. Та й фугасних лишилось по два на гармату...Крім того, по тій горі?.. Не можна, підполковнику, не можна..

- Без вас знаю... Новицький пропонує організувати нічну пішу партію.

Капітан Дорош ще раз подивився у стереотрубу і сказав:

- Ідея не погана... Ех, якби хоч пару шрапнельних...

Підполковник подивився на Новицького.

- Поведеш розвідників... Тільки з умовою, щоб був обережний.

- Обіцяю. Крім того, я ж казав, що ці місця мені знайомі...

3

Ніч спустилася над Канівщиною. Вже не було видно Тарасової гори. Потонули в теплряві й навколішні села.Лише де-не-де чорніли високі тополі.

Вздовж Дніпра, показуючи лінію фронту, взлітали ракети - білі, зелені, червоні. Там де червоні, зав"язувалось перестрілка і темну ніч перетинали вогняні трасери. Вони схрещувались між позиціями і тягнулися далі - в невидиму, випадкову ціль... Часом на березі розірветься снаряд або хлюпне у воду міна...

На польову дорогу між житами вийшла тінь. За нею друга. Ось їх вже здвадцять. Тіні зійшли з дороги і зникли у високих житах...

- Наші розвідники пішли... - тихо сказав телефоніст на командному пункті.

Підполковник Гордієнко ще якийсь час дивився взадумі на протоптану в житі стежку і виліз з окопу.

Усю ту ніч начальник штабу пробув на ногах. В супроводі двох зв"язківців він обходив передній край оборони свого полку, уточнював вогневі точки, сектори обстрілу, намічав місця можливого просочення ворога.

Біля деяких окопів зупинявся і будив міцно сплячих кіннотників.

- Чому окоп мілко викопали?

- Всеодно не надовго, товаришу підполковник. Завтра знову відступати...

- Нема вже нам куди відступати... Позаду Дніпро, широке і глибоке... А окопчик треба поглибити, бо завтра пожалієш...

На позиціях першого ескадрону все виглядало інакше. Тут окопи були викопані в повний профіль. Були добре замасковані і мали круговий обстріл. Кожний окоп на трьох і коли двоє спали, третій вартував.

- Відразу пізнати, що вступили у володіння Журби, - напів жартома зауважив підполковник і тут же зачепився за якийсь дріт.

- Телефонний... - пояснив один з зв"язківців, ближче розглядаючи дріт.

- Тоді тримаймося його. Мусить привести у самий окоп Журби.

Невдовзі з темряви ночі почулося тихе але рішуче:

- Пароль!

- Дніпропетровське! - відповів підполковник.

- Дуло! - поспішно подав відгук вартовий.

Над самим окопом підполковник запитав:

- Де командир ескадрону?

- Спить. І наказав, щоб при жодних обставинах не будити.

- О-о!.. Якщо наказав, то не будіть. Наказ командира треба виконувати... Крім того, командирові, у котрого скрізь порядок, дозволяється трохи поспати.

Коли верталися на командний пункт, один із зв"язківців сказав:

- У вас, товаришу підполковник, також все впорядку, а ви ось не спите...

- І вам не даю. Правда?

- Ми вже біля вас звикли...

- Не все, голубе, у мене впорядку, тому і не маю права спати... У мене ж не один ескадрон, а чотири. Плюс батарея, сапери, розвідники, зв"язківці, величезний обоз. Ось післав на ту гору розвідників - з голови не виходить.

Решту дороги йшли мовчки. Часом підполковник зупинявся, дивився в напрямі Тарасової гори і слухав ніч... Коли підходили до окопу командного пункту, в напрямі гори почулися вибухи гранат. Потім кулеметні черги. Вони сполошили сплячий фронт. То тут то там заговорили німець-

кі та совєтські кулемети.

Потім фронт знову притих. Припинився бій і на Тарасовій горі... А коли почало світати, тою ж протоптаною в житі стежкою повернулись полкові розвідники. Їх вів сержант. Він підійшов до окопу командного пункту і доповів, що наказ виконано...

Підполковник мовчки дивився туди, де з ранкового туману виростала зелена гора. Нарешті запитав:

- Адютант там лишився?..

- В житі поховали... Ми й місце примітили. Може після війни рідня відвідає...

Коли розвідники відійшли, підполковник ще раз подивився на Тарасову гору і з сумом промовив:

- Чуєш, Тарасе, як по тобі пам"ять відзначають...

На підполковникову мапу упала краплинка. Телефоніст здивовано подивився на небо. А воно було чисте - хочби хмаринка. Сама блакить...

4

В окопах переднього краю стояла напружена тиша. Там чекали чергової, третьої за кілька годин атаки.

Раптом в окоп ланки управління першого ескадрону звалився Скиба.

- Ти що тут робиш?!.. - здивувався Журба.

- Прийшов вас відвідати.

- Знайшов час... Ось зараз німці знову в атаку підуть...

- Ну й нехай ідуть, харцизи рогаті. Я для того і автомат у старшини Чумаченка позичив.. Правда, довелося збрехати, що для вас, ніби ваш заїло...

Вдивляючись у ворожі позиції, Журба наказав:

- Негайно вертайся до коней. Тут і без тебе досить.

- Біля коней Щуренко справиться. А ви мене не жиніть. Так усю війну з тилу не вилазитиму... Вже пів ескадрону в медалях ходить, а я хіба що, гірший серед гірших...

В цей час вздовж окопів полетіло луною:

- Ува-а-ага!..

- Почина-а-ається!..

- Стережи-и-ись!..

З байраку виїхали танки. Журба нарахував їх дванадцять. Вони швидко обігнали піхоту і взяли напрямок на його ескадрон.

Йшли вряд, на звужених інтервалах, не стріляли, не маневрували. Йшли як на параді, лише погойдувались на

нерівній ріллі... Слідом бігла піхота. Також не стріляла, ніби зберігаючи усю силу вогню для атаки.

Над полем нависла могильна тиша. Її не витримав ескадронний телефоніст. Він сів на дно окопу і простогнав:

- Тепер нам кінець...

На нього з призирством подивився Скиба.

- Чого розм"як?..

Він став поруч Журби і поклав автомат на бруствер окопу. Журба повернув голову до телефоніста.

- Передай на батарею: вогонь по сектору три.

Телефоніст, далі сидячи на дні окопу, передав на батарею заявку. Потім простягнув трубку Журбі.

- Командир батарей на дроті...

У мембрані почувся хриплий голос капітана Дороша:

- Журба!.. Багато помогти не маю чим!.. Шість снарядів, все, що лишилось... Надійся на Бога...

- Зв"яжи з ке-пе, - знову наказав Журба телефоністові.

Той кинувся до другого апарату і передав Журбі трубку.

- Говорить перший... Ситуація у мене ускладнюється..

Відразу крізь тріск у мембрані почувся знайомий голос підполковника Гордієнка:

- Сам бачу! Не мусів доповідати... Цим разом не витримаєш, Журба. Ввесь ескадрон ляже... Ти мене чуєш?.. Відходь на село. А там по конях і на переправу... Більше наказів не буде. Дій сам...

- Знімай зв"язок! - крикнув Журба телефоністові і повернувся до зв"язківця: - Передай чотам відходити по-черзі на село... Перша відходить чота Калиновича. За нею - Шмельова... Яценкова буде зі мною!..

Над окопами, в напрямку німців, прошаруділо кілька снарядів і відразу перед танками піднялися стовпи землі. Танки зупинились. Залягла також піхота...

Але з лісу, що підходив до байраку, виповзли три самохідні гармати. Погойдуючи довжелезними жерлами, вони попрямували дорогою, яка відділяла чоту Калиновича від решти ескадронних позицій.

- Відріжуть... - з тугою сказав Журба.

Було добре видно, як з того ж лісу вийшла лава піхоти. Самохідні гармати почали плювати вогнем і тоді лава побігла.

Навіть неозброєним оком було видно, як з окопу вискочив з "діхтярем" в руках Калинович. За ним кільканадцять кіннотників, і всі побігли назустріч німцям...

Потім Калинович припав на одно коліно і випустив з рук кулемет... Над окопом Журби просюрчав рій куль. Але він їх не чув. Він далі дивився, як падав Калинович, як його підхопили двоє кіннотників і потягнули назад в

в окопи. За ними повернула решта і всі побігли не в село, а в плавні...

- Назад!.. Назад!.. - кричав Журба. - В село!.. До коней!..

Але чота Калиновича бігла в плавні, вже без свого командира...

- Ось я їх зараз заверну! - крикнув Скиба і вискочив з окопу.

Тепер почали обстріл також танки. Випереджуючи їх, побігла піхота. З байраку з"явилося ще до батальйону і звідкись почали обстрілювати міномети. Вони відрізали шлях до села... Полем рвалися міни. Падали кіннотники. Одні підіймалися і бігли далі. Другі лишалися лежати там, де розірвалася міна.

- Чого чекаєш, Журба?!.. Щоб сам Гітлер нагнав?!..

В окоп вскочив Яценко. Вклавши в автомат новий диск, він дав кілька коротких черг по найближчих німцях. Журба зробив те саме і оглянув позаду себе поле.

- Тепер вже і нам пора...

- Тільки по-одному.

- Боїшся з окопу вилізти?..

- Боюся тебе самого лишити.

- Тоді давай разом!

Бігли, падали і знову бігли разом, як на команду.

В якійсь воронці Журба запропонував:

- Може махнемо прямо в село?

- По воронках ліпше... - переводячи дух, відповів Яценко. - Закон великих чисел каже, що імовірність попадання у ту саму воронку дорівнює майже нулю...

- Нехай буде по-твоєму, Архімед... Намічай наступну!.. Готовий?.. Побігли!..

До наступної воронки Журба не добіг. Страшної сили повітряна хвиля підхопила його ззаду і кинула на землю.

Коли відкрив очі, в них пекло і миготіли вогники. На зубах скрипів пісок. І дивно - нічого не було чути... Ворухнув одною рукою. Потім другою. Так само ногами... "Цілі" - подумав - і підняв голову.

За кілька кроків позаду лежав Яценко. Поруч чорніла велика свіжа воронка. Вітерець приніс від неї запах тротилу...

- Побігли далі!.. До села вже близько! - а сам знав, що Яценко вже не побіжить...

Підповз ближче і подивився в очі.

- Таки зачепило, Андрію... - промовили вже безкровні уста.

- Куди тебе, Сергію?..

- В живіт... Пече... Каєш флягу з водою?

- Води не можна, коли в живіт... Сам знаєш... Дай перев"яжу...

Перевернувся на бік і вийняв з кишені пакетик з бинтом. Ще й подумав: "Таки придався... Як не мені,то другові"... Розірвав пакетик і хотів перев"язати рану, але в тому місці, де Яценко тримав руки, між пальцями сочилася кров і виднілося щось синювате, слизьке...

- Цього не перев"яжеш, Сергію... Тримай так... Я тебе потягну... Ну чого крутишся? Болить?.. Потерпи, друже. Я тебе врятую, а в тилу вилікують...

- Скажи, Андрію, ти справді мій друг?..

- От дурна голова, таке питаєш...

- Тоді візьми наган і кінчи мої муки...

- Замовкни, бо в морду дам... Ніколи не давав, а тепер дам... - вже крізь сльози говорив Журба. - Ми тебе врятуємо... Он Скиба вже від плавнів перебігає... Побачило, чортове козаченя, що нас міна накрила, і біжить рятувати... І Тарасенко від села біжить. Він міцний, сам тебе понесе...

- Не піднось так голови, Андрію, бо ще й тебе зачепить...

- Не зачепить... Тепер тут святе місце...

- І справді святе... Дивись, яке небо синє і сонце ніби сміється... А знаєш, Андрію, у мене вже не болить. Як добре...

У кутиках побілілих уст затремтіла і застигла щаслива посмішка, і Журба знав, що вона була вже неземна...

- Що ж це ви, хлопці, надумали?.. Спочатку Новицький. Потім Калинович. А тепер Яценко, друже мій дорогий.

... Того серпневого дня в придніпрянських плавнях сталося чудо. Раптом затих бій. Перестали свистіти кулі. Замовкли гармати. Вже не чути гуркотіння танкових моторів... А вони втрьох йшли полем бою, навіть не схиливши голів... Спереду Тарасенко ніс на своїх сильних руках тіло Яценка. За ним йшов Журба. А позаду плентався Скиба - пригнічений, обм"яклий...

- І чому на світі таке буває, якщо добра людина, то гине, а всяке стерво - куля не бере... Я це не про вас, товаришу старший лейтенант... Ви добрі. І сержанта Тарасенка так-сяк можна терпіти...

5

До канівського мосту підтягались рештки військ на правому березі Дніпра. Тисячі людей різних звань і родів військ, різні види транспорту, озброєнь, військового майна - заповнили канівські вулиці, провулки, парки, сквери, околичні сади... Кілька разів на день налітала німецька авіація і тоді певна кількість людей, коней і машин збільшувала статистику воєнних втрат... Але цю статистику ніхто не писав.Вона лишиться неточною для істориків війни...

На цій одній з дніпровських переправ перестав існувати будь-який порядок. Військові звання, накази, погрози, прохання - не мали жодного значення. Запанував закон сили, закон боротьби за існування, і на міст першим ступав той, хто був сильніший та спритніший...

А сам міст бомбили безперервно. Літаки з"являлися зза Тарасової гори, скидали бомби, поверталися на свої бази і знову прилітали з вантажем нових бомб. І дивна річ - жодна бомба в міст не влучала. Він далі надвисав через Дніпро, довгий, цілісінький, немов заворожений...

Вночі до мосту кидалося все, що могло рухатись.Люди, коні, машини творили суцільний могутній потік, який не могла зупинити жодна земна сила. Якийсь майор став серед живого потоку і намагався навести порядок. Він кричав, просив, грозив наганом і воєнним трибуналом, але його ніхто не слухав. Якийсь полковник на легковій машині зумів дещо заспокоїти паніку на мосту. Але виявилось, що він пропускає на другий берег лише свою частину...

Усю ніч прочекав біля в"їзду на міст Журба із своїм ескадроном, сподіваючись зустріти когось із своєї дивізії. Йшла піхота. Йшли сапери, зв"язківці, артилеристи без гармат, танкісти без танків, навіть пройшла група пілотів у теплих комбінезонах, видно з важкого бомбардувальника - але кіннотників не було.

Кілька разів намагався проскочити на міст Шмельов. Але кожного разу Журба його зупиняв, підносячи автомат.

- Почекай... На міст ступиш разом із своєю чотою. І коли я накажу...

Коли почало світати, підїхав конем Чумаченко.

- Мабуть пора вже й нам на той берег...

- Сам знаю... - роздратовано відповів Журба і, трохи подумавши, додав: - Підтягай ескадрон. Як подам команду, так і вріжемось усім ескадроном в колону. Тільки дивись позаду, щоб ніхто не відстав.

Зібравшись у щільні ряди для прориву на міст, ескадрон чекав команди. За батареєю на механічній тязі виявився невеликий інтервал і Журба підняв руку для команди... І саме тоді, десь посередині мосту, почувся страшної сили вибух...

Хтось несамовито кричав, що в Каневі вже німецькі танки. Комусь притиснуло гарматою ногу і він кляв на чому світ стоїть гармашів. Ті що на березі, натискали на міст. Їм назустріч линули ті, що вже були на мосту...

Іржали коні. Ревіли мотори. Кричали люди...

Віл зенітної батареї підійшов до в"їзду на міст майор і почав спокійно вдивлятися в туман над Дніпром.

- Наші підірвали міст... Здасться середній проліт... А я й плавати добре не вмію... Ніколи не думав, що кінчу життя утопленником...

А Журба вже дивився вздовж берега, де стояли на причалі рибальські човни, кілька моторівок, вітрильник з оголеною щоглою, два катери дніпровської фльотилії, а далі - дві великі баржі...

- Ліпше на баржу... - сказав поруч Тарасенко. - Бо ж коней кидати не будемо...

- За мною!.. - крикнув Журба і пустив Степовика з місця в намет.

Коней перевели по кладці без труднощів. Але виявилось, що баржа сама не пливе.

- От чортова ковінька! - лаявся Чумаченко, заглядаючи під корму.

- Один з катерів потягне... - сказав Тарасенко і з бісиками в очах подивився на Журбу. Той зрозумів, що задумав сержант і гукнув:

- З автоматами!.. За мною!..

Коли підбігли до трапу військового катера, на ньому блиснули багнети і почулося погрозливе:

- Стій! Ні кроку далі!..

- А ви потихше, братішки-воднички! - відізвався Тарасенко. - Ми до вас із справою, а ви вакханалію підняли... Ану, чипляй оту баржу! Вона ж сама не пливе!..

На катері мовчали.

Тоді трапом пішов Тарасенко з "діхтярем" в руках, ніби з іграшкою.

- Розступись! Розступись, братва!.. Щоб бува когось не зачепив...

- Признавайся, хто тут у вас моторист!.. - спрямував Данько свій німецький автомат на молоденько водника дніпровської фльотилії.

А Менжелій підштовхував перед собою командира катера.

- Рухайтесь, рухайтесь, мічмане далекого плавання. Наказуйте, щоб ця посудина взяла баржу на буксир... І вибачайте за таке некультурне поводження. Війна, самі знаєте...

6

Легко погойдувалась на дніпрових хвилях баржа. Широко розставивши ноги хиталися коні і перелякано крутили білками очей. Між ними лінькувато походжали кіннотники, ляпали по шиях, заспокоювали...

Десь спереду у ранковому тумані стукали мотори катера. Від нього до баржі натягнувся просмолений канат, то плескаючи на поверхні, то занурюючись під хвилі...

Навколо пливли у тому ж напрямі всілякі човни, плоти, якісь дошки, бочки, частини парканів - з рештками відступаючої в цьому районі армії...

Все далі й далі лишався позаду правий берег, а лівий все ще ховався в ранковому тумані... Потім почало сходити сонце і його яскрі проміння освітили правий берег. І тоді побачили на ньому німецькі танки. Кілька з них плюнули вогнем і над Дніпром профуркотіли снаряди. Один виднo перебив канат, бо баржа почала відставати від катера і, повернувшись боком, поплила за течією... Другий снаряд влучив у корму, де сиділи звісивши ноги Данько і Шуренко. Спочатку вони десь зникли, а коли корма почала осідати у воду, на поверхні з"явилося дві голови... Третій снаряд пробив підводну частину баржі і вона почала швидко нахилятись...

- Коней!.. Тримайте коней!.. - кричав Журба, зловивши Степовика за повід.

... Кінь плив легко і швидко, розмірено хитав головою і рівно дихав. Журба пригадав, що кінь пливтиме не легше, якщо триматися не за гриву, а за хвіст. Степовик поплив ще швидше і обігнав інших коней... Цього сонячного ранку з"явилися зза Тарасової гори літаки. Але цього разу були не бомбардувальники, а легкі штурмовики. Вони летіли майже торкаючись хвиль і сіяли бортовим вогнем по людських і кінських головах. Коли над головою пройшла перша кулеметна черга, Журба пірнув з головою. Другий раз, випустив хвіст і відразу відчув, як налиті водою тяжкі чоботи тягнуть до дна. В плече врізалася шкіряна

портупея і заважала грести. Спробував її скинути, але вже не було сил і на це. Зробив ще кілька слабих махів і тоді відчув під ногами щось тверде...

- Берег!.. Земля!.. - зробив ще кілька кроків і упав...

... Серце працювало рівно, спокійно. І груди дихали рівно, глибоко. Це відчувалося тому, що лежав грудьми на піску. Тільки було дуже холодно і сонце чомусь не гріло.

Коли відкрив очі і подивився навколо, то побачив що лежить під кручею, у тіні. До берега тихо хлюпала вода, а трохи далі пасся Степовик. Він заплутався передньою ногою в повід і скакав, ніби стриножений.

Десь над кручою чулися голоси. Потім і вони змовкли. А коли виїхав з-під кручі, побачив Скибу. Він їхав на своїй кобилі без сідла і заглядав під кручу.

- Кось згубив?!.. - гукнув Журба.

Скиба швидко підвів голову і широко посміхнувся.

- Вас був загубив!.. А тепер знайшов!..

- А сідло де?

- Під живіт кобилі перевернулося... Мусів обрізати підпруги...

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

1

Гнана танками частина кінноти встигла проскочити канівський міст ще перед тим, як його висадили в повітря совєтські сапери. Потім ця частина опинилася аж в районі Золотоноші. Кілька сот кіннотників переправились вище по Дніпру, де був понтонний міст, і вийшли в район Борисполя. А один ескадрон досягнув лівого берега вплав.

Подія небуденна і про неї заговорили в штабі армії. Якийсь полковник з генерального штабу доводив, що таких випадків в історії війн було мало. Його дехто підтримав і навіть виникла пропозиція скласти списки для нагород.

Але раптом все обернулося в інший бік. Надійшли дані, що на лівому березі, якраз в районі переправи героїчного ескадрону, мав місце самосуд... Штаб армії був

повідомлений, що кількох саперів вибито так, що їх відправили на перев"язочний пункт. А самого начальника переправи знайшли в яру застріленого...

Але прямих доказів, хто саме вчинив самосуд, не було. Крім того, не було можливости розпочати офіційне слідство, бо розсіяну після останніх правобережних боїв кінноту - було не легко зібрати...

І все ж, на засіданні штабу армії член воєнради запропонував розфортувати злополучну кавалерійську дивізію.

- Це неможливо, - кричав він, - щоб в совєтській армії панувала гайдамаччина!.. Я цих чубатих гайдамаків розжену в піхоту, коб і духу їх не лишилося!..

Про це засідання довідались на другий день в штабі дивізії, а потім в полку, яким вже командував підполковник Гордієнко.

Ходячи швидко по кімнаті, він говорив до свого начальника штабу, капітана Савицького:

- Я так і знав, що це робота отої жаби в генеральському мундирі... Уявити тільки - розформувати дивізію!.. Між іншим, ще цікавий факт, що він вжив слово "гайдамаки". Тут мусить бути щось персональне... Одним словом, це ідіотство розганяти частину кінноти, яка фактично стримала німців на цьому відтинку... І уявіть собі, майже вся дивізія переправилась, навіть хвостів не замочили...

- Дехто замочив... - посміхнувся копітан Савицький.

- Ви маєте на увазі ескадрон Журби?.. Ну це зовсім окрема стаття... Для цих... гайдамаків не те що Дніпро, їм море по коліна... І уявіть собі, таки перепливли! Як ті коти - як їх у воду не кидай, а вони пливуть...

Наступного дня прибув один з адютантів командувача армії і якось напів офіційно повідомив, що кінноту чіпати не будуть. А щодо отої "гайдамаччини", то розберуться після війни...

2

З придніпрянських байраків виїзджали вершники, одинцем і невеликими групами. Напували із степових криниць коней, виїзджали на скитські могили і оглядали золоту повінь житів, шукаючи гаю чи лісочка, щоб проскочити туди...

Там збіралися у чоти, чоти в ескадрони і виїзджали на битий шлях, де наздоганяли свої полки.

Так минули Дарницю, Семиполки, Остер і над Лесною

стали. Вдихнули повними грудьми пахощі чернігівських дібров, пустили на соковиту траву коней, а самі, вечорами, співали пісні, збіраючи над Десною дівчат...

Одного такого вечора Журбу викликали в штаб.

- Сідай, - сказав підполковник Гордієнко.

- Дякую. Постою.

- Воля твоя... Поїдеш заготовляти сіно для полку.

- Я?.. Сіно?..

- Що ж тут дивного?.. Навчився трохи воювати, пора і господарювати вчитись.

- Якщо накажете.

- Очевидно, просити не буду... Для нашого полку відведено район Козельця. Щоб у голів колгоспів вимагав сіно ліпше з ліпшого... Тільки, щоб мені не було там жодного барахольства. Зрозумів?.. Хібащо, пару свиней для ескадрону можеш реквізувати. Але росписок за них, зрозуміла річ, не давай. Нехай самі списують за рахунок війни... Будуть якісь питання?

- Все зрозуміло. Дозвольте йти?

- Почекай. Є ще одна справа...

- Я вас слухаю.

- Хочеш бачити Оксану?

- А хіба вона тут?!..

- Якби була тут, то вже сто разів бачив... У Козельці вона. Там розташувався армійський евакогоспиталь і наш медсанбат при ньому.

- Все буде зроблено. Дозвольте йти?

- Почекай...Бач, як поспішаєш, а спочатку:"Я? Сіно?". Знаю я вас. Сам був молодий... Передаси Оксані на словах, щоб за всяку ціну пробиралося до тітки на Кубань. Нехай у цій справі звернеться до Вербицького. Він, як головний хірург, може її звільнити, під видом якоїсь недуги чи що. А їй передаси цей пакет. Тут дві тисячі совєтських і тисяча німецьких марок... Чого так дивишся?

- Невже німці аж на Кавказ прийдуть?..

- Чому ж їм не йти, коли пускають... Про ці ж марки, щоб нікому ні слова... Це ще за Бугом наша розвідка одного цальмайстра перехопила. Ось вони тепер і придадуться Оксані...

- Це виходить, що вона на Кавказ, а ми на Урал?..

- Гора з горою не зустрічається... Хтось ще повернувся до ескадрону?

- Данько з Кенжелісм нарешті з"явились і привели з собою коня Шмельова. Кажуть, на березі знайшли...

- А сам Шмельов?

- Немає.

- Набуть втопився...

- Не думаю... Коли баржа почала тонути, він кинувся

в Дніпро без коня. Потім хлопці бачили, як плив на бочці...

- Це в Його вдачі... Взагалі, щось не подобається мені цей тип... До речі, де твоя медаль? У Дніпрі згубив?

- Ні. Не згубив...

- Чому ж не носиш?

- Бо справжні герої за Дніпром лишились...

- Все ще думаєш про той бій у плавнях?.. Розумію. Не легко втратити в один день трьох друзів... А медаль носи. Ти її також заробив. І це у формі наказу. Можеш іти...

3

У степу вершників зустрів росистий ранок. Колихалися, ніби море, достиглі жита. У синьому небі кружляли жайворонки. Стояли пахощі пізнього літа...

Жваво бігли відпочилі ситі коні. Гулко стукали битим шляхом підкови. Дзенькали весело стремена...

Ось низовик приніс пахощі сінокоті і коні побігли ще жвавіше. А потім зза пагорба виросло село...

- Саме до скіданку встигнемо!.. - завважив Скиба. Він нахилився з сідла, находу зірвав придорожній канупер і встромив його за вуздечку.

Наближалися до крайніх хат. Ніби вартові, перед селом вишикувалися стрункі тополі. Почалися городи. То тут то там закаврів мак...

На сільській вулиці перевели коней на крок. Зза воріт почала вибігати дітвора. Потім з"явилися дорослі. Але то були самі жінки та діди. І дивилися вони на вершників, як на якесь диво. І було чого, бо своїми гарячими кіньми, чубами та поставою нагадували повстанців з двадцятих років...

І раптом люди ожили. Заметушилися жінки, бігли до хат, поверталися і наздоганяли вершників.

- Візьміть, хлопці, по періжечку. Мабуть давно домашнього не їли...

- Може нап"єшся молока, козаче?

- Та я ж, тітко, розхлюпаю в сідлі...

- А ти з"їдь з дороги.

- Не можна нам. У нас командир суворий...

- Ось я Йому піднесу. Може подобрішає.

Якесь хлоп"я у полотняних штанцях і без сорочки вчепилося за стремено і сльозливо просить:

- Підвезіть хоч трошки...

Вершник нахилився з сідла і взяв до себе хлопця. А драгунське сідло тверде і муляє передньою лукою у нецензурне місце. Але хлоп"я терпить і сміється...

Поруч йшла його мати з немовлям на руках і питала:

- Скажіть, чи не стрічали де мого Івана, Петренка? Він також у кавалерії служить...

- Чудна жінко!.. Хіба ж мало на світі тих Іванів та Петренків!..

І звичайно, не обійшлося тут без дівчат. Як зібралися в поле у білих хустках і босоніж, так і йшли поруч кінних рядів та знущалися...

- Дивись, Марфо, як той зуби продає. Це до тебе...

- Пхи!.. Цей якийсь пришелепкуватий. Я собі іншого виберу...

- Нема з чого тут вибірати...

- А я вже вибрала. Отого в ластовинні, ніби горобине яйце...

- Що ж ти з ним робитимеш? Воно таке миршаве...

- Біля Манькиного вим"я відгодую...

Скиба засовався в сідлі і почервонів. А Журенко до нього:

- Що, припекло?.. Це тобі, варивода, не з нас воду варити... Це, брате, степовички. Вони тебе ще й з сідла стягнуть...

Скиба перекинув ногу через шию кобили і сів боком.

Якесь дівча аж присіло.

- Дивіться, люди!.. Цирк починається!..

А очі Скиби вже звузились у переможному призирстві.

- Дивлюся на вас, дівчата, а самого жаль бере...

- Це чому?..

- Без парубків сумуєте. Нема кому й полоскотати...

- Бач, який милосердний знайшовся!.. А ти зліз би з коня та полоскотав...

- Він?!.. Та це миршаве не навіть не знає, де найбільше лоскоче...

Кінними рядами прокотився сміх. І тоді Тарасенко притримав коня.

- Припинити побрехеньки!.. І підтягнись!.. Там спереду якесь сільське начальство повихолило. Щоб мені виглядали, як орли!..

Виїхали на сільський майдан. Перед сільрадою стояло троє, поважних, пихатих, як звичайно сільська влада. Посередині виступав ще досить молодий чолов"яга, видно, залишений в тилу по "броні". Поруч нього крутилися дві молодички. Вони мали на собі - на знак війни - військову форму і виглядали воїновничо... Та що огрядніша і з обличчям червоним, як буряк, простягнула перед собою руку і зненацька вигукнула:

- Хай живе наша непереможна кавалерія!..

- Тю!.. Сказилася!.. - кинувся в сідлі Скиба. - На смерть перелякала!

Стояла на ґанку сільради місцева влада і чекала, коли серед проїзджаючого мимо ескадрону почнеться патріотичне захоплення... Але замість нього почалися побрехеньки, глумливі та голосні.

- Ну й пики ж понаїдали на тилових харчах...

- А він ніби той мерин коренний виступає.

- А вони ж біля нього, як ті пристяжні вибрикують. От щастя трапилось людині...

- Гей! Менжелій!..Заснув там чи що! Поверни но свою кобилу до них задком, матимеш фотографію на пам"ять...

- Повертай свою...

- Тю! Здурів!.. Та ж у мене кінь. Не буде такого разючого ефекту...

Повитягалися розчаровані обличчя на ґанку. Немов закляла в "історичному жесті Ільїча" рука сільської активістки. Непривітні і ворожі погляди кидали в бік сільради вершники...

4

Доручивши Тарасенкові вози з реквізованим в колгоспах сіном, Журба вирушив до Козельця.

Не до вечора треба було покрити понад тридцять кілометрів, тому Степовика весь час вів перемінним алюром. Сильний дончак легко йшов широкою інохіддю, далеко викидаючи свої тонкі, у білих панчохах ноги. Десь позаду цокотіла підковами кобила Скиби...

Евакогоспіталь розташувався у міській лікарні з парком і у сусідніх більших будинках, з яких виселили мешканців. У менших зайняли квартири лікарі, медсестри та санітари.

Лишивши Скибу з кіньми в парку, Журба пішов шукати Оксану. Шукав довго. Нарешті у невеличкому будинку на околиці Козельця господиня відповіла:

- Є у нас така... Але її тепер немає вдома. Якщо бажаєте почекати, заходьте...

У невеликій але затишній вітальні запропонувала сісти і принесла з кухні склянку хлібного квасу.

- Попийте холодненького. А я піду поратися біля вечері.

Із суміжної кімнати вийшла дівчина у гинелі внакидку, між полами якої визирала нічна сорочка.

Позіхаючи подивилась на Журбу лінивими заспаними очима.

- Ви, чула, до Оксани?

- Хотів її бачити... - відповів встаючи Журба.

- А ви хто для неї?

Журба трохи зніяковів.

- Так... Старі знайомі...

- Зрозуміло... - знову позіхнувши, промовила багатозначно дівчина і почала перед стінним зеркалом поправляти своє біляве пишне волосся.

- А ви хто, дозвольте знати? - запитав в свою чергу Журба, запалюючи цигарку,

- Я охрещена Зінаїдою, але кличуть Зінкою. Простіше. Мешкаю разом з вашою Оксаною. І працюємо в госпіталі, підліковуємо вашого брата... А ви що, давно з фронту?

- Чому думаєте що з фронту? - поцікавився Журба. - Може Оксана про мене згадувала?..

- Авжеж... - кокетуючи великими блакітними очима відповіла дівчина. - На її місці, я б також згадувала... Як не кажіть, а старший лейтенант та ще й з медаллю...

Журба злегка почервонів.

- Де ж вона так довго затримується?

- Оксана? Відомо де... Як змінимося з нічного дежурства, я додому спати, а вона в поле квіти свіжі збірати. А сьогодні, мабуть, ще й за пайком зайшла. Тому і затримується... Ви тут чекайте на свою любов, а я піду влягатись, бо виглядаю лахудрою...

Журба пересів на софу і почав переглядати якийсь ще довоєнний журнал, без обкладинки і кількох перших сторінок. Потім непомітно для себе приліг і заснув...

Снилося йому полтавське село, де кожні шкільні канікули він проводив з матір"ю. Снилося, що лежить під кущем перед левадою, дивиться на небо і уявляє, на що подібна кожна хмара... На леваді бігає за метеликами сільська дівчинка Оленка. Ось вона підбігла до нього і почала лоскотати в носі травинкою...

- Облиш, Оленко, бо дожену і виб"ю!..

- Це тебе треба вибити!.. Ану признавайся, хто ця Оленка!..

Відкрив очі і побачив над собою букет кануперу, а за ним голову Оксани. Вона сиділа біля софи на підлозі і сміялася.

- Чому мовчиш?.. Признавайся, яка це Оленка приснилася?..

- Звичайне дівча з полтавського села, - відповів він і відхилив від обличчя польові квіти.

- Коли ж ти встиг відвідати свою Полтавщину?

- Все це було давно. І та Оленка, до якої ти приревнувала, також була мала, як і я...

- Я зовсім не ревную, - сміючись відповіла Оксана і тут же на підлозі почала укладати розтріпаний букет кануперу.

- Якщо ревнує, значить любить... - відозвалася від стола Зінаїда. - Оксано, допоможи стіл накрити, бо вже скоро хлопці прийдуть.

Оксана перехопила цікавий погляд Журби і пояснила:

- Це два лейтенанти інколи до нас заходять. Вони з виздоровляючих...

- Їм скоро знову на фронт, - додала Зінаїда. - Добрі такі. Прийдуть, поспівають, на гітарі пограють і підуть собі...

Журба посміхнувся.

- Зрозуміло без пояснень...

- Ага! Ти також ревнуєш! - переможно вигукнуло Оксана і вийшла на кухню.

Трохи згодом Зінаїда сказала:

- Ви не подумайте чогось такого... Ми з Оксаною в цьому відношенні - неприступна фортеця... Правда, Петро, наш літун-соколик, інколи витягне мене в садок і почне розціловувати, де тільки дозволю. І я в цьому не бачу жодного гріху. Якою була, такою й лишилася...

З кухні повернулася Оксана і поставила на стіл скляний глечик із свіжими квітами.

- Це я, Оксано, про наших хлопців оповідаю твоєму ненаглядному, - говорила далі Зінаїда. - Ну, а другий, Микола, танкіст. Цей закоханий у свою гітару і любить чарочку перехилити... Тамко, як повернемося бува з Петром із садку, а вони сидять собі у протилежних кутах. Микола бринькає на своїй гітарі, а Оксана не відводить очей від отої пузатої лямпи, ніби бачить в ній когось...

5

Лейтенант-пілот шкудильгав на поранену ногу. А у танкіста була забинтована голова. Обидва радо познайомилися з Журбою і виявились дійсно добрими та веселими хлопцями.

Поки дівчата поралися на кухні, готуючи вечерю, лейтенанти розпитували Журбу про останні події на фронті, як він заслужив медаль і коли знову йде на фронт.

Раптом танкіст заявив:

- Наше знайомство треба відзначити солідно...У дівчат, як закон, випити немає. Піду організую в санітарному обозі... Це у мене скоро і без зайвих балачок...

Коли повернувся, всі вже сиділи за столом. Поставив

дві пляшки казенної горілки і сказав:

- Боєвий наказ виконано!.. Правда, без жертв не обійшлося. Декого довелося потрясти за груди...

- У товєму стилі жити... - посміхнувся пілот і почав наливати чарки.

Чарка танкіста завжди виявлялася порожньою. Пілот і Журба не дуже відставали. Зінаїда пила з деякими перервами, а Оксана пригубила пару разів і заявила, що більше не п"є.

Співали під акомпанемент гітари танкіста. Вже за північ він відклав гітару і випив підряд три чарки.

- Тепер почнеться... - посміхнувся пілот.

А той вже підпер руками голову і раптом ні з сього ні з того, заплакав.

- Як так жити, то ліпше вмерти... Смокче мене в середині, порятунку немає... Осточортіло все на світі. І госпіталь з його халатами і термометрами, і поразки на фронті, і влада, чорти б її взяли... Якби не ви, давно застрілився... Бо ж люблю я вас усіх. І Петра, і Зінку з Оксаною. А тепер Андрія полюбив, як рідного брата... Застрілився б, та шкода вас покидати...

Раптом зірвався з стільця і пішов хитаючись до дверей.

- Ти куди? - запитав у слід пілот.

- Піду з того всього комусь морду наб"ю...

- Піду і я, - сказав встаючи зза столу пілот. - Бо ще й справді комусь з начальства морду наб"є...

Попрощалися на вулиці. Журба побажав лейтенантам скоро видужати, а вони йому - весело погуляти в тилу і не поспішати на фронт...

Коли лейтенанти зникли з очей, Зінаїда сказала:

- Я, Оксано, сама приберу зі столу. А ви погуляйте. Ніч така гарна...

Вийшли на саму околицю і стали під каштаном. Потім сіли на м"яку траву і так до самого світанку проговорили. Вона розпитувала про батька і усіх знайомих у полку, живих і вже загинулих... Він часом пригортав її до себе і тоді уста зливалися у довгих поцілунках...

Коли почало сходити сонце, вийшли на розвилок доріг і Оксана запитала:

- Андрію, куди ці дороги ведуть?

- Ліва твоя дорога. Вона веде через мою Полтавщину на твою Кубань...

- А ця?

- Це моя дорога. Вона веде на захід. Там тепер бої...

- Скажи, Андрію, чи ці наші дороги колись зійдуться?

- Чудна!.. - сміявся Журба. - Я тебе і без дороги знайду...

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

1

Фронт перейшов Дніпро і покотився далі на схід.

І знову закрутився Журба із своїм ескадроном серед вихору боїв, проривів, виходів з оточення, рейдів по ворожих тилах...

І як колись в боях потойбік Дніпра, швидко ріділи ряди ескадрону. Одні гинули в боях, інші опинялися в санітарних обозах, ще інші пропадали безвісти. На їх місце прибувало поповнення і з ним повторювалась та ж фронтова чахарда...

Але саме ядро ескадрону, тобто, невелика група тих "могікан", що почала війну з першого її дня і пройшла з боями Галицьке Поділля, Волинь, Правобережжя і переплила з кіньми Дніпро - лишилася майже без дряпинки...

Це "недоторкане ядро ескадрону", як охрестив підполковник Гордієнко Журбу і його найближче оточення, вміло завжди виходити цілісіньким з найскладніших ситуацій...

Бувало ситуація складалася так, що першому ескадронові доводилось відриватися від полку і діяти без нього довгий час. Так одного разу в оборону полку вклинилася рота німецьких танків і примусила ескадрон сісти по конях і, зрозгону, опинитись аж в армійських тилах...

Поблукали день високими житами та глибокими ярами, де губиться слід, а на другий день вийшли до якогось містечка, де починався масив чернігівських лісів.

Виявилось, що в містечку влади вже не було, хоч фронт був не далеченько. Але декого з представників влади побачили, коли наблизились до великого мучного складу. Перед брамою складу зібрався натовп жінок. Через їх голови з коней було видно подвір"я складу з високими ярусами мішків посередині. Тут же стояла бочка з пальним і біля неї метушився стрілець внутрішніх військ НКВД.

Він наливав у відро пальне і поливав ним мішки з мукою.

Другий енкаведист, з гвинтівкою напоготівлі, стояв біля брами. З коней було добре видно, як він наставляв на жінок довгий чотиригранний багнет і впевнено поглядав перед собою.

- Ану, відступись, хвашиська наволоч! Бо буду стріляти!..

А натовп гудів. То наближався майже впритул до енкаведиста, то відхлинав, коли той замахувався багнетом.

- Що ви надумали робити, нелюди!.. - кричали жінки.

- Нас голод чекає, а ви муку палите!..

- Почекайте, прийде і на вас лиха година! Кати прокляті!..

Стрілець внутрішніх військ НКВД, що поливав пальним мішки, кинув на бік порожнє відро і почав мацькати кишені, видно шукаючи сірники. Тоді натовп перед брамою линув на вартового і в той час почувся страшний зойк...

Коли натовп відлинув, посередині брами лишилася стояти одинока жінка з притиснутими до грудей руками.

- Мотрю заколов!.. - розпачливо прокричала якась жінка з натовпу.

Настала могильна тиша. Поранена багнетом жінка почала повільно сідати на землю. Енкаведист з гвинтівкою зробив крок від брами і клацнув затвором. А другий вже тримаючи в руці сірника, зблід і почав шукати очима свою гвинтівку...

І тоді серед тої могильної тиші тріснув постріл.

Ось енкаведист біля брами опустив до землі гвинтівку і між бровами у нього з"явилась темна цяточка. Він якийсь час здивовано дивився перед собою, потім випустив з рук зброю і упав...

Журба швидко обернувся в сідлі.

- Хто стріляв?!..

Але кінна лава мовчала. Сотня пар очей уперто дивилася на свого командира, так як інколи вміли дивитися ці сини з-над Дніпра, Кубані та сальських степів...

З лави виїхав Тарасенко і став мордою свого коня проти морди Степовика.

- Не питайте, товаришу старший лейтенант. Всеодно не скажуть... Вони ж і так шанують вас і завжди виконують кожний ваш наказ, кожний ваш рух... А цього не скажуть...

І Журба зрозумів, яке безкорисне було його питання. Він навіть зрадів, що кінна лава мовчала, як радісно, коли минає потреба виконувати небажаний, тяжкий обов"язок...

Журба повільно повів очима вздовж лави і побачив, як у сотні пар очей світилася вдячність...

А на подвір"ї мучного складу і навколо почалася неймовірна метушня. Хтось поніс поранену жінку. Окремий гурт жінок з коромислами і дрючками гнався за уцілілим

енкаведистом, який тікав вздовж вулиці без гвинтівки і кашкета... А більшість жінок метушилися біля мішків з мукою.

І потягнулися містечком білі стежки. Вкрилися мукою вулиці, кущі, паркани. Бігали містечкові жінки з відрами, насипками, ряднами, ночвами. Якась молодиця, почервонівши від зусилля, тягнула цілий мішок муки. Інша йшла серединою вулиці з переможним виглядом і повним подолом муки, оголивши вище колін ноги...

- Куме-е-едія!.. - реготав Данько.

А Скиба біля нього, придивлявся до вбитого енкаведиста і таємничо говорив:

- Б"юся з тобою, Данько, в заклад, що це робота Менжелія...

- А може Мандрики... Той також, пригадуєш, як взяв на мушку німецького офіцера, то в самого орла над серцем влучив...

- А я тобі кажу, що ніхто інший, як Менжелій, може так точно межиочі всадити...

Вершники розїзджалися бічними вулицями напувати та годувати коней. А Скиба і Данько все ще вигарцьовували кіньми серед метушні.

- Грабуй награбоване!.. - заохочував Скиба містечкових жінок.

- Тю! Другий Ленін знайшовся!.. - реготав Данько. - Хіба ж це тобі Петроград і революція!..

Скиба щось подумав і знову:

- Гуляй козацтво!.. Хай живе анархія і наш батько Журба!..

2

Збіралося на дощ і в кімнаті було парно, задушно.

Біля зачиненого вікна настирливо дзижчала муха, наводячи ще більшу нудьгу.

Воєнний слідчий капітан Приймак встав зза столу і відчинив вікно. Муха вилетіла, але крізь відчинене вікно у кімнату линула хвиля гарячого повітря - від розпеченого бруку, яким був вимощений двір, і високого муру, що огороджував подвір"я рівним чотирикутником. Біля протилежної стіни виднілась невелика цегляна будівля, з одними дверима і маленьким загратованим віконцем. Там же стояв вартовий. Млявий, байдужий, розм"яклий на полуденному сонці.

Мертво... Парко... Нудно...

Капітан із злістю зачинив вікно і знову сів за стіл.

Простий непофарбований стіл у багатьох місцях був пропалений цигарками і залитий чорнилом. Тут же стояла чорнильниця-невиливачка, проста, дешева, як у школярів. Жодних паперів. Жодних справ. Лише на краю стола лежала стара пожовкла "Правда", з фотографією Сталіна на першій сторінці.

Чи то від нудьги чи від якоїсь крамольної думки, воєнному слідчому капітанові Приймаку закортіло щось домалювати на фотографії, бодай легенько накропити ряботиння, якого не побачиш на жодній фотографії чи портреті "вождя"...

Капітан покосився на двері до суміжної кімнати, де монотонно стукала друкарська машинка, і вийняв з бічної кишені ручку-автомат. Але автоматика чомусь сама не писала. Тоді капітан вмокнув ручку у чорнильницю і витягнув дохлу муху...

І тут капітан Приймак зловив себе на думці, що невдача з чорнилом радує його.

"Бо боїшся - думав він про себе - Як і всі бояться, від солдата до генерала і маршала. І ця нитка безперервного страху тягнеться далі, до самого Кремля, де засів "верховний"... І він боїться - не тільки німецької, а й своєї армії. Ось і виходить якесь зачароване коло суцільного страху. І з цього кола немає виходу, особливо таким як він, воєнний слідчий капітан Приймак... Для тих, що на фронті, бодай є можливість здатися в полон, а там, як кажуть, що Бог дасть... Тут же, у глибокому тилу, не німці, а свої ж співслужбовці, всілякі представники та повноважені різних органів державної безпеки та соціялістичної законности - всі вони готові пожерти один одного... І звідки у людей береться такий страх?.. Не фронтовий - реальний, невідступний і оправданий воєнною філософією і воєнною психологією - а цей страх тиловий, огидний, якийсь липкий, що заліплює душу, розум, не дає вільно дихати, думати, сміливо дивитися в очі другій людині... Дурний народ!"...

В цей час пряме сонячне проміння проникло крізь вікно і засліпило капітана. Він взяв газету і затулив нею вікно. На звороті першої сторінки, якраз проти фотографії Сталіна, було надруковано карикатуру на "капіталіста", сидячого на мішку з доларами... На перший погляд виглядало, що капіталіст сидить на голові пролетарського вождя - в дуже непристойній позі...

- Чорт!.. Таке вийшло!.. - вголос вилаявся капітан і швидко зірвав газету...

"Хочби якась паршивенька справа, а то так з нудьги можна здуріти... Як це ще до війни казали - була б справа, а людина знайдеться... Але ж і придумав хтось, у саму

істоту влучив, кількома словами усю історію перемоги соціялізму в одній країні змалював... Ось він, воєнний слідчий, тепер марудить без справи. А, питається, набіса вона йому потрібна, коли усі ці справи ломаного гроша не варті. Якщо не якийсь підленький доносик, то явна фабрикація, вигадка, туфта... Взяти,наприклад, того капітана, полковникові в морду дав. Звичайно, в армії заборонено рукоприкладство, але капітан зробив добре,щоб тому, хоч і полковникові, не кортіло лізди до чужих жінок. За це капітанові пришили замах на життя совєтського командира і дали штрафний батальйон, з якого, після першого ж штурму німецьких позицій, виходить живими - цифра з одним нулем... Або той майор, що в присутності політрука поскаржився на те, що він ось воює, а його діти в тилу голодують. І цього - в штрафники на гарматне м"ясо. Така пролетарська законність... Правда, бувають і цікаві справи, навіть, багатозначні, якщо розглядати їх, як кажуть, з ідеологічної точки зору. Хіба ж не багатозначно для режиму було поводження того молоденького лейтенанта, якого обвинуватили у зраді батьківщини за якусь дурницю. На допиті якийсь Шмельов, з новичків в органах, заїхав тому лейтенантові в морду. А лейтенант у відповідь плюнув йому в обличчя кров"ю. Потім оповідали, як на другий день цей молоденький лейтенант сміливо дивився у дула гвинтівок і просив Шмельова: "Підійди хоч ближче. Дай перед смерт"ю, ще раз плюнути у твою гидоту".

Молодець! Таких би побільше... А так - дурний народ!

У двері хтось постукав.

- Увійдіть!.. - відірвався від думок капітан Приймак.

Увійшов посланець. Мовчки відсалютував. Мовчки поклав на стіл пакет і так само мовчки вийшов.

На пакеті, над адресатом, було відбито стандартною печаткою: "секретно".

- У нас все обов"язково мусить бути секретно, - посміхнувся капітан і відкрив пакет.

Як слідчий, капітан мав звичку кожну нову справу прочитати спочатку бігло, щоб схопити загальний зміст.Вдруге вже читав повільно, уважно обдумуючи кожне речення, кожне слово. Але цим разом, тільки почав читати, як відразу ж зрозумів, що тут йдеться про відкритий протест проти влади... Випадки розправи з комісарами на фронті - це одне. Але застрілити енкаведиста у тилу, на очах великого натовпу цивільних - це вже нішо інше, як відкритий виступ проти режиму...

Капітан Приймак завжди шанував сміливих людей, навіть ворогів. І тому подумав вголос:

- Смілива бестія!..

Потім знов взяв свою ручку-автомат, обережно вмокнув

у чорнильницю і зробив на справі дві помітки. Одну, де писалося, що попереднє розслідування на місці провів уповноважений Особого відділу, лейтенант Шмельов. Другу "пташку" поставив проти місця, де, чомусь, було підкреслено, що вбивство вартового-енкаведиста відбулося в присутності старшого лейтенанта Журби. Це відразу навело капітана на думку, що між тим, хто провадив розслідування і обвинуваченим - мусів бути якийсь старий зв"язок...

- Знову, якщо не якась туфта, то зведення особистих порахунків!.. - спересердя вигукнув капітан Приймак і вийшов з кімнати.

Ідучи до їдальні, думав: "І треба було тому дурневі зв"язуватись з якоюсь мукою. Поставили вартового і нехай стоїть... Так ні, мусіли шльопнути. А може добре зробили. Може, якби більше таких, то все обернулося у другий бік. А так - дурний народ!"...

3

Знову пробіралися ярами та перелісками, ховаючись від авіації. Знову, як колись на правобережжі, проскакували великі дороги і виїзджали на глухі, порослі бур"яном...

Колихалися ніби море перестиглі жита. У блакитному небі пливли кучеряві хмаринки і пролітали низько жайворонки. Десь гуділа канонада. Пролітали бомбардувальники. А тут - якби й війни не було.

У тіні запашних ліщин зупинялися і пускали коней на соковиту траву. Попивали холодне молоко від селянок і в полк - не дуже поспішали...

І ось, не встиг Журба переступити поріг штабу, як підполковник Гордієнко накинувся на нього:

- Де пропадав?!.

- Рукав полк... Ви ж змінили дислокацію.

- Ти мені не викручуйся дислокацією. Бо від того села, де ти відірвався від полку, не повних двадцять кілометрів, а ти десь вештався цілий тиждень... Знаю вашого брата. Тут війна іде, а вони по хуторах молочко попивають і з хуторянками шури-мури заводять... Сідай!..Ні!.. Не дозволяю! Стій!.. І відповідай, що наробив у тому мучному складі?!.

- Чийсь карабін випадково стрільнув...

- Ти що, за дурня мене маєш?.. Ось викличуть куди треба, там викручуйся, а я вимагаю правди!..

- Хіба я від вас колись щось ховав...

- Ви дивіться, яка щирість!.. А тепер брешеш! Зрештою, не в цьому справа. Біду ти на свою голову накликав. І, думаєш, мені тебе шкода?.. Голови твоєї шкода. Хоч дурна, а все ж голова...

Підполковник запалив цигарку, щось подумав і вже спокійно сказав:

- І все ж, справа твоя кепська... Хто б не стріляв, а відповідатимеш ти. Вже був наказ роззброїти ескадрон. але якось відстояли з нашим генералом. Тепер ведуть розслідування і тебе не сьогодні так завтра викличе слідчий...

- Нехай викликає...

- Не будь таким героєм. Це тобі не фронт... А щодо твоєї голови, то може якось врятуємо... Чого посміхаєшся?!.. Батько Жу-у-урба... Думаєш, не чув?.. Іди, іди вже з моїх очей. Поки сам не покарав усіма правами командира полку...

4

Лишивши Скибу з кіньми біля брами, Журба пройшов до невеликого, казарменого типу будинку, на який вказав біля брами вартовий. У дверях зустрівся з капітаном у загальновійськовій формі. Він видно кудись поспішав, але побачивши Журбу, зупинився і запитав:

- Ви, напевно, Журба?

- Так...

- Тоді, будьмо знайомі. Я - воєнний слідчий, капітан Приймак... Проходьте до моєї кімнати. Дижурний покаже... Я за хвилину буду з вами.

Капітан не з"являвся досить довго і Журба спочатку чекав біля вікна, розглядаючи байдуже забруковане подвір"я і флігельок-в"язницю у куті. Потім сів на стілець.

Коли до кімнати зайшов капітан, Журба швидко встав, але той махнув рукою і сказав:

- Сидіть-сидіть... Тільки підсувайтесь ближче, - і сам сів з другого боку стола.

Деякий час у кімнаті панувала тиша. Капітан переглядав якісь папери, а Журба дивився на нього.

Це була середніх років людина. Русяве пряме волосся.

Високе чоло і прямий тонкий ніс. Кілька зморшок на переніссі і у кутиках рота надавали вигляду вдумливої, зосередженої в собі людини.

Нарешті капітан заговорив:

- Звідки родом?

- З Полтави.

- Земляки, виходить...

Капітан відклав на бік папери, вийняв з кишені цигарки і простягнув Журбі, запаливши сам, відкинувся на спинку стільця.

Деякий час курили мовчки. Потім капітан знову заговорив:

- Що ж це ти, земляче, махновщиною займаєшся?..

- Якою махновщиною?.. - вдав, що не зрозумів Журба.

- Якщо забув, можу пригадати, - спокійно говорив далі капітан. - У тому містечку біля мучного складу хто анархію розвів? Хто застрілив вартового на посту? Хто був присутній, як розтягали державне майно і не заборонив?.. Може тепер пригадуєш?

- Щодо вартового, - рішуче почав Журба, - то сам я не стріляв і не бачив хто. А відносно муки, яку люди тягнули і яку мали спалити, то це не мая справа стерегти. Я фронтовик, а не якийсь там...

- Чому зупинився? Договорюй, що почав. Ти ж хотів сказати, що не якийсь там тиловик, представник усяких осточортілих органів державної безпеки, вроді мене...

- Проти вас особисто я нічого не маю...

- І я проти тебе, земляк, нічого проти не маю. Але хтось видно має... Скажи, маєш особистих ворогів?

- Здається, ні...

- Оце й погано, що здається. Треба бути в цьому певним, бо особистий ворог страшніший, ніж загальний...

- Що ж у тій моїй справі сказано? - подивився Журба на тоненьку папку, що лежала перед капітаном.

- Про це тобі не належить знати.

- Як так? - здивувався Журба. - Мене обвинувачують, а я не маю права знати змісту обвинувачення?..

- Ну й чого ти, Журба, ще викручуєшся?.. Справа ясна і складено її цілком законно... Вартового вбити!.. Скажи по-щирості, чи ти часом не водиш за собою замість ескадрону регулярної армії, якусь банду?..

- Війна... - не виразно відповів Журба. Потім трохи помовчавши додав: - З вашого тону можна зрозуміти, що ви мені співчуваєте... Чи це може одна з метод ведення слідства?..

- Буває й таке... - посміхнувся капітан. Але в даному випадку моє співчуття до тебе цілком щире...Не за той випадок біля складу, звичайно, а так, взагалі, як до земляка...

- Дякую і за це.

- Не поспішай дякувати... Бо справа твоя кепська... Ти заявляєш, що охороняти державне майно не твій обов"язок. Якщо ти виконував тоді із своїм ескадроном якесь невідкладне спеціяльне завдання, то ти можеш цим виправдатись. Але ж ви втрутились в дії НКВД. Застрілили вартового... Хіба це твій або чийсь в армії обов"язок?

- Той вартовий жінку заколов...

- Виходить, схвалюєш вбивство вартового?

Журба мовчав.

- Може сам наказав? - допитувався капітан.

- Нічого я нікому не наказував.

- Тоді хтось без наказу пальнув?

- Я вже казав, що не знаю, бо не бачив...

Капітан раптом схилився над столом і подивився у самі очі Журби.

- Скажи, якби знав, якби бачив, хто стріляв, сказав би?..

Впертий погляд аж пронизував. Але Журба витримав його і в свою чергу запитав:

- А ви, капітан? Ви сказали б?..

У капітанових очах з"явилось здивування. Деякий час він мовчки дивився на Журбу, потім різко сказав:

- Прошу мені питання не ставити! Бо не я під слідством, а ти!..

Журба мимоволі посміхнувся. Капітан це помітив, але змовчав. Він підійшов до вікна і там наступив на якусь стару газету.

- Але ж і порядки у нас! Навіть кімнати не приберуть від усякого сміття!..

Журба автоматично подивився на газету і побачив на ній велику фотографію Сталіна.

Капітан перехопив цей погляд і, почервонівши, вийшов з кімнати. Повернувся з алюміньовою кружкою в руці.

- Пий!..

Журба підніс кружку до рота і почув запах горілки.

- Чого скривився? Думав, що вода?.. Водою біду не запивають. А біду ти, Журба, собі нажив... Розстріляти не розстріляють, бо люди на фронті потрібні, але без штрафного ботальйону - не обійдеться...

- І звідти живими виходять...

- Виходять... Франтова статистика каже - відсотків п"ять... Взагалі, Журба, плюнь на все, бо від долі не втечеш. А наша доля така, що як не на фронті, то тут в тилу кожного чекає куля... Головне, вміти своєчасно ухилитись... А тепер йди і здай дижурному зброю.

- Я арештований? - спокійним голосом запитав Журба.

- Прошу затримати до воєнного трибуналу. Такі у нас

порядки... А нас лиши на собі. Не терплю розхристаних людей. Скажеш дижурному, що я дозволив.

Вже біля дверей Журба зауважив:

- Там біля брами мій коновод чекає з кіньми...

- Все влаштується без тебе... До речі, заховай кудись свою медаль.

- Чому?.. Я її в боях заслужив.

- Знаю. Тому і раджу заховати. Бо у нас героїв не люблять...

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

1

Почав падати дощ. Над розпеченим на сонці бруком заклубився пар. Теплий літній дощ не міг охолодити надвечірню спеку і здавалося, що вся земля запарувала...

Журба дивився крізь загратоване віконце на дощ і раптом побачив біля протилежного муру галченя - мале, видно, ще й літати не вміло... І звідки воно тут взялося? Потім побачив, що за муром ростуть високі дерева і на них чорніють галичі гнізда... Випало з гнізда, дурне, а тепер підстрибує, крильцями махає і все без толку. А може тому не летить, бо молоді крильця дощ намочив...

Раптом, як це буває в літню пору, дощ перестав і знову засвітило сонце. Галченя тріпнуло крильцями, ще раз і полетіло. Спочатку криво, смішно. Потім вище й вище - і перелетіло мур...

А ти Журба не перелетиш, бо крил не маєш... Хібашо думка твоя полетить на твою полтавщину і перекаже там матері привіт і повідомить, що ваш Андрій вже доходився на цьому світі до самого краю...

Увечері вартовий відчинив двері і поставив на стіл миску з пшоняною кашою, поклав хліб і грудочку цукру.

- Чаю немає... - сказав з ноткою співчуття. - Поспішили решту вилити... Принесу води.

Журба вечерю не їв, а воду випив всю. Потім подивився на грудочку цукру і простягнув її вартовому.

- На посмокчи. Веселіше стояти на варті... Я також

це колись робив, це курсантом військової школи.

- Вам також доводилося стояти на варті? - запитав вартовий, поклавши цукор за губу.

- Відстояв своє... А ти давно в органах служиш?

Вартовий мовчки дивився кудись у бік і раптом різко сказав:

- З вартовим говорити заборонено!..

Пізно ввечері прийшов капітан Приймак і приніс пачку цигарок. Сидячи на тапчані біля Журби, оповідав, як біля брами Скиба підняв дебош, погрожуючи, що ескадрон приведе, якщо Журбу негайно не випустять...

- Я не помилився, - реготав капітан Приймак, - що це не ескадрон регулярної армії, а якась банда!.. А ти, земляче, носа не вішай... Трибунал був страшний тільки мирного часу. Війна, брате, створює обставини, з яких можна вийти... Знайдеш вихід і ти...

Капітан пішов. А потім прийшов Шмельов.

Журба не вірив своїм очам. Хвилину мовчки дивився. Потім промовив:

- Ну, знаєш, якби тут з"явився сам Гітлер, я б так не здивувався... Тебе що, також сюди посадили?..

- Не мене, - з пихою на обличчі відповів Шмельов. - Це таких як ти саджають... Я тепер в органах державної безпеки влаштувався. Правда, батько допоміг. Він тепер комісаром дивізії... Це тобі родина Шмельова, а не якогось там Журби чи Яценка...

Шмельов подивився по камері, шукаючи де сісти, і зупинив погляд на тапчані.

- Тільки не тут, - зрозумів Журба намір Шмельова. - Це місце для таких, як я. Тому доведеться сідати на підлозі...

- Ти далі героя з себе ставиш, - іронічно посміхнувся Шмельов, сідаючи на кінчик столу. - Тут з такими героями раду дають скоро...

- Знаю, - і собі посміхнувся Журба. - Ти ліпше розкажи, яким чудом з Дніпра виліз? Ти ж мусів був втопитись.

- Бач, і не втопився... Це й на широкі води виплив... Тепер я пан над панами. Ось завтра поведу тебе перед воєнний трибунал.

- Ну й панування знайшов!.. - засміявся Журба. - Оце над такими беззбройними, як я... Вважай, Шмельов, у тих широких водах, на які ти виплив, можна легко втопитись..

- А ти мене не лякай, бо я ляканий і переляканий...

- Це ти правду сказав. Бо німці тебе так налякали, що ти кинув коня і на бочці плив... А тепер забірайся звідси!.. Мені огидно з тобою говорити!..

- Як захочу, то говоритимеш, - знову іронічно посміхнувся Шмельов.

- Останній раз кажу, іди геть!.. Бо викличу вартового і скажу, що ти, як старий друг з військової школи, намовляєш мене тікати...

- Ти що, здурів!.. - кинувся Шмельов до дверей і так ними гримнув, що з стелі камери посипалася штукатурка...

2

У великій залі клубу місцевого гарнізону крім Журби і двох вартових біля дверей нікого не було.

Двері були навстіж відчинені і Журба бачив, як проти дверей у коридарі стояв підполковник Гордієнко і ще троє незнайомих військових.

Підполковник щось переконливо їм говорив, часом показуючи головою на Журбу. Але ті лише поглядали на свої годинники і мовчали. Коли один позіхнув, підполковник круто повернувся і пішов геть...

Потім ті троє зайшли в залю і сіли за довгий стіл, накритий червоним полотном. Вартові закрили двері і завмерли біля них, приставивши до ніг свої піхотинські гвинтівки з довгими багнетами...

Середній за столом почав щось читати. Журба не міг розібрати монотонного, без жодного виразу читання і розглядав трійку воєнного трибуналу.

Той що сидів справа, налив з графіна води, трохи відпив і почав дивитися кудись на стелю. Той що сидів зліва, барабанив пальцями по столі і дивився у вікно...

Усі троє нічим не схожі на військових. Форма на них сидить, як на корові сідло. Люди такого типу - товсті, обжерливі, неохайні - рідко зустрічають навіть на тилових посадах. Кадрові військові їх так і називають - мішок з г..ном. У цих трьох навіть обличчя якісь незвичайні, ніби спеціяльно підібрані для їх власників. Особливо у того, що сидить посередині. Воно бліде, широке, з безкольоровими очима і маленьким кірпатим носиком. Суцільна біла пряма, без жодного виразу...

Він далі читав, монотонно, нудно, без жодних розділових знаків. Часто переривав своє читання позіханням і довбанням в носі... З окремих слів Журбі вдалося зрозуміти, що голова воєнного трибуналу читає акт обвинувачення. І дивно, не було жодного страху, навіть хвилювання. Бо ж і вирок вже знав наперед, як казав капітан Приймак. Вже не слухав бубоніння за червоним столом, думав

про своє - про свій ескадрон, з яким пройшов боєвий шлях від самого кордону, про підполковника Гордієнка - суворого але справедливого, про капітана Савицького - людину високих принципів і честі. Потім пригадав мати, Оксану... Які вони всі інакші, свої...

Прокинувся від думок, коли читання за столом раптом змовкло. Той же монотонний голос запитав:

- Чи підсудній має які зауваги до того, що тут чув?

- Ні, - байдуже відповів Журба.

- Чи підсудній визнає себе винним?

- Ні... - і раптом схаменувся, що така відповідь зараз викличе незадоволення, зауваги, протести, посилання на факти... І тоді знову почнеться уся ця нудна судова процедура... А йому ж так хотілося скоріше позбутися усього цього! Скоріше залишити цю напів темну залю з червоним столом, блідолицими суддями і такими ж бездушними вартовими біля дверей...

Ось біла пляма за столом, що претендувала бути людським обличчям, нахилилася до сусіда справа і щось з ним поговорила. Потім до другого. І знову полетіли у порожню залю монотонні незв"язні слова:

- Параграф... Стаття... Пункт... За зраду батьківщині підчас війни... Вища міра покарання... Зогляду на певні обставини... Рекомендації командування... Смертний вирок замінити штрафним батальйоном, без позбавлення військового звання...

А він вже й не слухав. Все єство вже рвалося у той батальйон штрафняків, на штурм німецьких позицій, під танки, кулемети - аби тільки у поле, в жита, під шатро зелених дібров, під сонце, зорі... Подалі від цих облич - блідих, пихатих, чужих...

Вертаючись під багнетами конвоїрів до в"язниці, Журба відчував полегшу, навіть - тріумф!.. Ну й чорти з вами і з вашими трибуналами!.. Але муку голодним людям таки роздали... І того йолопа біля складу шльопнули...

І пригадалася Журбі одна легенда про молодого лейтенанта, якого судив воєнний трибунал ще в тридцять другому році. Ця легенда ходила серед армійської молоді і багато пам"ятали її, як пам"ятають заповіт або молитву...

Коли увійшли у бічну вулицю, Журба обернувся до конвоїрів.

- Хочете почути останнє слово до воєнного трибуналу одного ось такого, як я?.. Правда, це було давно...

- Розмовляти заборонено, - відповів один.

- Нехай поговорить, - відозвався другий. - Тут і так ніхто не почує...

- Тоді слухайте це останнє слово... Громадяни воєнний трибунал, її звали Галочкою. Жила вона без батька і матері у невеликій хатині із садом і квітами навколо. Скрізь

цвіли сади і квіти, і скрізь ходила голодна смерть... Я лише виявив милосердя до цієї осиротілої і голодної дівчини. Я лише приносив їй кусник хліба і грудочку цукру від свого ж армійського пайка... І ви мене за це судите. Я ж людині життя врятував...

Журба замовк. Мовчали і його канвоїри...

3

І знову - загратоване віконце, то й же вартовий за дверима. Надвечір прийшов Шмельов. Був стриманий, натягнутий, офіційний. Таким же офіційним тоном заявив:

- З доручення начальства завтра поведу тебе на збірний пункт штрафників для відправки на фронт...

- Велика честь, що поведе не рядовий конвоїр, а лейтенант...

- Такі порядки... А для мене особисто, це буде присмність... - посміхнувся Шмельов, гойдаючись на своїх довгих ногах.

- І для мене буде присмність, коли придушу тебе десь вдорозі і втечу...

- Від закону і вироку не втечеш... - дещо стурбовано почулося у відповідь.

- А ти що, вже повірив і злякався?!. Ну й Шмельов!..

Але той вже швидко йшов до дверей.

Знову сам. Знову насамоті з своїми думками. А ті думки не легкі... Бо ж, хто не знає, що після першого ж бою у штрафному батальйоні мало хто живий лишається... Дотепер доля чи материна молитва охороняли. Може і тепер вони врятують... Цікаво, що тепер роблять в ескадроні?.. Напевно вкладаються спати. А Чумаченко, як звичайно, і не думає спати. Ходить гусаром і присікається до кожного - то коня коротко чи задовго прив"язав на конов"язі, то самовільно роззувся наніч, то карабін поклав не під рукою... Хотіли весь ескадрон роззброїти, а потім - піхотинські гвинтівки в руки, з п"ятьма патронами, і на штурм німецьких окопів... Ні, нехай вже він сам покутує. А тимчасом, будь що будь, спати треба. Бо завтра почнеться нове життя, тяжке життя штрафника...

Насвітанку збудив гул моторів. Знову, як і кожного дня, надлетіли німецькі бомбардувальники. Але тепер вони заходилися бомбити - не залізничну станцію і міст, а саме містечко... Перша бомба розірвалася десь зовсім недалеко. Стряслася в"язничка. Згасло світло в камері, з

стелі посипалася штукатурка... Від дверей кудись побіг вартовий. Повернувся, коли вже відлетіли бомбардувальники. Відчинивши двері, присвітив ліхтариком.

- Думав, що утік?.. - пожартував Журба.

- Я тільки бігав дивитися, що горить... - ніби винуватий відповів вартовий. - Горить прокуратура... Бомба влучила в самий будинок...

Знадвору потягнуло їдким димом. Вартовий замкнув двері і знову кудись побіг...

4

- Що не кажіть, а тому пройдисвітові везе!.. - відразу з порога вигукнув підполковник Гордієнко.

- Кого і що ви маєте на увазі? - запитав від столу з мапою капітан Савицький.

- Нікого іншого, як Журбу з його історією!

- Вас не легко розуміти, підполковнику...

- Що ж тут розуміти?.. Все ясно, як Божий день! Кажу ж, розбомбило прокуратуру зі всіма її трибухами. Я маю на увазі всіх членів трибуналу, оперативників і весь архів...

- При чому ж тут Журба?

- А при тому, що його справі кінець... Кінці у воду і шукай вітру в полі...

- Але ж дозвольте, підполковнику. Загинули документи і свідки, а вирок лишився в силі.

- Який там вирок! Хто про нього знає? Сам трибунал і світки згоріли. А постанову трибуналу перед полком ще не читали... Кажу ж вам, що везе тому Журбі!..

Капітан Савицький вийшов зза столу і почав ходити кімнатою. Потім зупинився і сказав:

- Тут є певна логіка... Якщо розібратися детально... Але ж, сам Журба під замком...

- І нехай посидить. Бо заробив!.. А голову піде розвіяти на фронт, тільки разом з нами... Нам же не сьогодні так завтра знову на фронт... - весело говорив підполковник Гордієнко, наливаючи в склянку чай.

- Щось підозріле ви затіваєте...

- Нічого підозрілого тут немає. Пишу офіційний рапорт генералові і прошу його санкції передати того лоботряса в моє розпорядження для покарання усіма моїми дисциплінарними правами... і я його таки покараю... Батько знайшовся!.. Ви ж чули, як його тихцем в ескадроні величають.

Вуса ще не ростуть, а вже - батько Ху-у-урба...

- І ви, підполковнику, сподіваєтесь, що з вашої затії щось вийде?..

- Звичайно, що ні, якщо з таким настроєм, як у вас.

- Щодо мого настрою, то ви його підняли до самих небес!.. - вигукнув капітан Сависький і побіг до дверей.

- Ви куди?

- Побіжу потішити по-секрету перший ескадрон. Бо ходять, ніби з хреста зняті...

5

Евакогоспіталь мав змінити дислокацію далі на схід. У зв"язку з цим воєнлікар Вербицький був зайнятий, як він сам казав, по самі вуха.

Коли до його кабінету постукала Оксана, у відповідь почула:

- Хто б там не був, зайдіть пізніше!..

Оксана ще трохи постояла біля дверей і пішла коридором до виходу. Аж раптом почула:

- Сестра!.. Гордієнко!..

Оглянулася.

- Це ви до мене стукали? - ішов насустріч Вербицький.

- Я лише хотіла щось запитати...

- Тоді зайдіть до мого кабінету. Я зараз повернуся і для вас, безумовно, час знайду...

Коли Вербицький повернувся, Оксана з місця випалила:

- Звільняйте з армії!..

Той від несподіванки аж став.

- Як це так звільняйте?.. Що це вам, заготзерно чи заготпушнина!.. Це ж військовий госпіталь... У вас щось трапилось?..

- Не знаю з чого почати... - ніяково заговорила Оксана. - Я сподіваюся, що з вами, як старим приятелем мого батька, можна бути щирою...

- Безумовно!.. Для підполковника я зроблю все, що в моїх силах. Я вас слухаю.

- Фактично, уся ця ідея із звільненням з армії, належить батькові... Він наполягає, щоб я виїхала на Кубань до тітки...

- Я його цілком розумію і підтримую, - спокійно зауважив Вербицький. - Правда, ця справа дещо скомплікована... Скажіть, ви на щось жалієтесь?.. Скажімо, на постійні болі в голові або раптове запаморочення?..

- Ні. Здорова, як самі бачите.

- Оце, власне, погано... Тобто, вибачте, я мав на думці те, що аргумент з поганим станом здоров"я не підійде... Вам же доведеться проходити медичну комісію і різні формальності.

Оксана швидко підвелася.

- Взагалі, скажу вам прямо, не подобається мені уся ця історія!.. Це ж виглядає на дезертирство... Але батько, ви ж його знаєте, впертий як...

- І добре робить... А відносно того дезертирства, то викиньте з голови. Бо це слово тепер по-різному пояснюють... Я ось що вам скажу, дорога Оксано, ідіть спокійно і чекайте мого виклику. Я цю справу якслід обміркую. І запевняю вас, що все буде якнайліпше!..

... Минали дні. Посилились налети німецької авіації. Наближався фронт.

Евакогоспіталь так і не зміг повністю виїхати далі на схід. Велика кількість нових поранених змішала усі евакуаційні плани. Медперсонал падав з ніг і Оксана забула про все особисте, мотаючись день і ніч серед поранених... Якось пригадала розмову з Вербицьким про звільнення з армії і їй зробилося соромно за себе. Жалість до поранених, почуття звичайної людяности оволоділи дівчиною і вона забула про все, крім обов"язків медсестри...

Аж одного дня її викликав Вербицький.

- Я ж вам казав, що все влаштується якнайкраще!.. Формується санітарний потяг з тяжко пораненими. Маршрут - прямо на Кавказ. А кінцевий пункт прибуття - Кисловодськ. Ви поїдете з цим потягом, як операційна сестра. І це цілком офіційно... Задоволені?

- Дякую, щиро дякую за всі ваші клопоти!.. - заговорила схвильовано Оксана. І раптом посумніла. - А як же з батьком?.. Це ж означає, що я з ним зовсім розлучуся...

Вербицький розсміявся.

- Хіба ж вам догодиш!..

Оксана зашарілася і тихо промовила:

- Наполегливий у мене татусь... А я його люблю і мушу підкорятись...

Вже біля дверей запитала:

- Скажіть, чи цей санітарний потяг пройде біля теперішнього розташування нашого полку?

- Обов"язково. Бо іншої магістралі немає... Але не думаю, щоб він там зупинився...

6

Лейтенант Шмельов був один з перших, хто довідався про знищення німецьою авіацією будинку прокуратури і всього, що було там підчас налету.

Фактично, Шмельов лишився без начальства. Як оперативник, він не підчинявся капітанові Приймакові або будь-кому іншому з військових юристів. Тому він вирішив виявити тут ініціятиву і виконати вирок воєнного трибуналу відносно Журби. По суті, тут не було жодного вияву особистої ініціятиви, бо нікому іншому, як йому, Шмельову, було доручено напередодні налету відвести Журбу на збірний пункт штафників, звідки їх мали відправити прямою дорогою на фронт...

Але не знав Шмельов, як і сам Журба, що наступного після засідання воєнного трибуналу дня, підполковник Гордієнко вирядив до командира дивізії спеціяльного посланця. Цей лейтенант для спеціяльних доручень повіз генералові рапорт, в якому підполковник Гордієнко доводив, що такі вчинки, як їх допустив старший лейтенант Журба такого то дня, в такому то місці, при таких то обставинах... не можуть лишатися без покарання. Оскільки ж знищено в огні усі матеріяльні докази і живі свідки судового процесу...

На цьому місці генерал припинив читання рапорту і, не без лукавства посміхнувшись, наклав резолюцію, щоб старшого лейтенанта Журбу передати для покарання командирові полку, підполковникові Гордієнко...

Цього всього також не знав - а ні Шмельов, а ні Журба, а ні перший ескадрон...

Того дня була перевірка кінського складу представниками дивізії. Начальник ветеринарної служби, у присутності командира полку, оглядав коней, що їх підводили почерзі кіннотники.

Перевірочна комісія опинилася перед небувалим фактом. Коні першого ескадрону, ліпшого у полку, були брудні, як колгоспні шкапи... Начальник ветеринарної служби дивізії здивовано поглядав на підполковника. А той стояв мовчазний, як скеля, і лише ляскав по халяві своїм франтуватим кавалерійським стеком... Кінь Менжелія, завжди чистий до лиску, цього розу був такий брудний, що підполковник не витримав і потягнув коня стеком так, що

той звівся на дибки і заіржав на всю околицю...

- Припинити цю комедію!.. - вигукнув підполковник Горієнко і швидким кроком пішов до своєї автомашини.

А там на нього вже чекав сержант Тарасенко.

- Дозвольте звернутись, товаришу підполковник.

- Не дозволяю!.. - люто подивився на сержанта командир полку. - Ви що, протест, бунт влаштували брудними кіньми?!. Та ж я головою ризикував, щоб вас, банду босяків, дурнів викінчених, не порозганяли по штрафних батальйонах!.. Що, може совість загризає за журбу?.. Самі лиха наробили, а тепер оскому зганяєте на мені та на конях!.. Геть з моїх очей!..

Але Тарасенко навіть не ворухнувся, лише очі опустив.

- Якби ж ми знали, що за ту прокляту муку покутуватиме старший лейтенант... Передали, передали кутті меду цим разом, що й казати...

- Пізно тепер жаліти. Треба було тоді думати про наслідки. Це ж вам не фронт, де все з рук сходило, гайдамацьке ви сім"я... - вже спокійно говорив підполковник.

- Дозвольте хоч довідатись, де він тепер?..

- Ніби, не знаєте...

- Та ніби, знаємо... Тільки ж який вихід далі?..

Підполковник дивився кудись у бік і мовчав. Потім, вже сідаючи в машину, сказав:

- З кожної, навіть найскладнішої ситуації можна вихід знайти. Було б бажання... Знайдемо і ми якийсь вихід...

А тимчасом, вздовж конов"язі першого ескадрону походжав старшина Чумаченко, лютий,як звір.

- Ану признавайсь, хто у того йолопа біля мучного складу стріляв?.. Признавайсь, сучі сини, бо з кожного почерзі шкіру здеру!..

Надійшов Тарасенко і тихо сказав:

- Облиш, Петре... Може все полагодиться без твого розпікання...

- Бач, який вчитель знайшовся!.. - відгризнувся Чумаченко. - А ти де був, що не доглядів? А тепер ходиш і скиглиш... І взагалі, нема чого мені вказувати, що робити. Я тут старшина. Забув?..

Побачивши, що надходить старшина, Скиба вдав,що старано разчищає копито Степанкові.

- А ти чого ховаєшся?.. Виходь на серединy!..

Скиба зрозумів, що це до нього і вийшов перед старшиною.

- Розповідай, чортове козаченя, як старшого лейтенанта продали...

Скиба розгублено дивився по сторонах.

- Чого очима водиш, як несвоїми?..
- Та ж своїми. У Сірка не позичив...
- Ти ще розмовляти будеш!.. Ось я тебе провчу! І за старшого лейтенанта і за його брудного коня!.. Чисть, поки очі повилазять!.. Підкавказький ти басурман!..

7

Полудень. На виселках мертва тиша. Бабине літо вже вступило в свої права, але сонце ще припікає і все що живе поховалося в тінь... Пахне полинь. Вітерець з поля несе білі пушинки кульбаби. У тіні верб біля конов"язі, звісивши голови, дрімають коні...

А біля верболозу над ставом примостився Скиба і чистить вуздечку.

Ось він побачив, як вигоном лінькувато йде сержант Тарасенко.

"Невже сюди нечиста несе..." - подумав і вдав,що не бачить.

А сержант вже підійшов майже впритул і став.

Скиба дивиться з-під лоба на брудні чоботи завжди акуратного сержанта і дивується. Особливо кидаються в очі небувалі плямки іржи на острогах сержанта...Ось на чобіт упало кілька зернят махорки. Це означає, що сержант скручує цигарку.

- Не знайшов що робити, так у тіні примостився... - почулося згори. - Пішов би ліпше коней вичистив, бо на них вже палець бруду наросло...

"Це у твоїй голові наросло" - знову подумав Скиба, але відповів:

- Та ж вичистив. Мало що очі не повилазили, як наказав старшина.

- Старшина-старшиною, а я, як безпосередній твій начальник, вимагаю додатково вичистити... І не тепер, а вночі, коли всі відпочиватимуть...І встань, коли із старшим говориш!..

- От лиха година, нічим не догодиш... - пробубонів Скиба і, кинувши в траву вуздечку, став перед сержантом.

- Припинити зайві балачки і вуздечкою не кидай, бо це ескадронне майно!.. Ану підожди... Ось я такої вуздечки не бачив в ескадроні. Неінакше, як знову потягнув у батарейців. Здеруть вони колись з тебе шкіру з живого.

- Нехай спочатку зловлять...

- Це правда, що тебе зловити, що ворону за хвіст... Ліпше скажи, де удосвіта мотався на Степовику?

- А ви звідки знаєте? - здивувався Скиба.

- Припустімо, що виходив до вітру і побачив, як ти наохляп з містечка вертався... Що там робив?

- О, ви про це... Так би відразу і питали... Сірвався був Степовик з конов"язі і мусів ловити...

- Ніколи не зривався...

- Мабуть овод укусив.

- Буває... Цікаво тільки, чому це Його понесло у містечко, коли пасовисько з росяною травою під боком...

- Може за своїм хазяїном побіг...Мій дід оповідав, як служив у царському конвої, Його кінь також тікав з конюшні і бігав за ним вулицями Петербургу...

- Ти мені дідівські байки не розповідай. Кажи правду, що в містечку робив?..

- Якби ж ви не перебивали... А кажучи правду, їздив у містечко розвідати про нашого старшого лейтенанта...

- Ну і що?

- Спочатку вартовий відганяв від себе, мовляв, з вартовим розмовляти заборонено... Тоді я змінив тактику і кажу, що тебе так само не сьогодні так завтра на фронт, і при цьому непомітно пачку махорки в руку. Він і подобрішав... А потім обережно виудив у нього, що завтра рано старшого лейтенанта поведуть в тутешню комуну... назву забув,де більше таких засуджених зберуть і прямою дорогою на фронт...

- Кажеш, завтра вранці?.. - дивлячись кудись у бік, запитав Тарасенко.

- Якщо той Полоп біля брами не збрехав...

Раптом, завжди суворий і придиркуватий сержант подивився на Скибу також небувало добрими очима і сказав:

- Коней вночі можеш не чистити... Нам також - не сьогодні так завтра на фронт...

Коли сержант відійшов, Скиба підняв з трави вуздечку і пішов до конов"язі, де на правому флангу стояв напроти кінь засудженого командира ескадрону...

Гладячи Степовика по морді, говорив у вухо:

- Кому ти тепер будеш служити?.. А чи знаєш, конику білоногий,чує-відчуває моє серце, що ти далі служитимеш своєму хазяїнові...

Рудий білоногий дончак стриг вухом і тихенько іржав, чи то від лоскоту у вусі, чи може тому, що коні інколи розуміють, що їм говорять...

8

У тихий світанок увірвався сигнал на сурмі:

- Сполох!..

І невдовзі на широкому вигоні виселок почали шикуватися ескадрони.

Дзвеніли стремена. Хропіли коні. У шаленному леті промчали на лівий фланг кулеметні тачанки і гавбиці полкової батареї. За ними витягався обоз...

Усі ескадрони на рудих конях. Коні першого - білоногі. Другого - з білими зірками на лобах. Гриви і хвости коней третього - руді як вогонь...

Битим шляхом на захід, де йшли бої, витягався рудокінний полк підполковника Гордієнка.

Ось підполковник обернувся в сідлі і запитав капітана Савицького:

- Ви певні, що Журба має наздогнати нас на марші?..

- Вибачте, підполковнику. Але ви про це питаєте вже десятий раз...

Підполковник притримав коня і поїхав поруч із Савицьким.

- Нічого не розумію... Повторіть, що довідався посланець?

- Звольте. Можу повторити. Повернувшись він передав, що Журби у тій катузці вже немає... Оце і все.

- І ви спокійно прийняли це повідомлення?..

- Я ж його вам передав. І вважаю, що остаточне рішення в цій справі, як і в кожній, ваше.

- З вашого офіційного тону можна зрозуміти, що тут вина моя...

- Я ніколи не сумнівався у ваших щирих намаганнях допомогти Журбі.

Підполковник Гордієнко різко повернувся в сідлі.

- Що?! Допомогти тому пройдисвітові?!.. Я мушу мати його тут, і то негайно, щоб якслід покарати!..

Капітан Савицький посміхнувся.

- Чим? Відправленням на фронт в ролі командира його ж ескадрону?..

- Ви, капітан, забуваєтесь!.. Я тут за принцип, що розпорядження генерала мусить бути виконано. А виходить,

що це розпорядження хтось затримав, своєчасно не передав, або просто - проспав. А Журба тимчасом зник...Що за порядки!..

Капітан Савицький знову посміхнувся.

- Я за Журбу ніколи не турдувався. Радку і вам...

- Журба-журбою, а де подівся Тарасенко?..

Капітан Сависький перестав посміхатися і дещо ніяково сказав:

- Вибачайте, але я забув вам доповісти, що Скиби десь немає...

- Що?!.. І ви вважаєте себе начальником штабу?.. Люди з полку розбігаються... Інші десь зникають, на прикладі Журби, а ви спокійно їдете на фронт!..

Капітан Савицький нахилився попестити по шиї коня, ховаючи посмішку...

9

Містечко зустрічало світанок цього дня багатьма руїнами, згарищами, моторошною тишою...

Наближався фронт. Ще звечора поспішно евакуювався райком партії, за ним НКВД і міліція. На вулицях безлюддя. Лише де-не-де серед руїн копочаться окремі обивателі, вилобуваючи рештки домашньої утварі...

Ось якась жінка з цікавістю подивилася на вулицю,де проходили два військові. Задній тримав в руці нагана і скоса поглядав по сторонах... Коли військові підійшли ближче, передній голосно сказав:

- Ти хочби нагана сховав, Шмельов. Жінка з тебе сміється. Одного ведеш і боїшся, що втечу...

Шмельов промовчав, але нагана сховав.

Коли вийшли на околицю, він знову вийняв наган і різким голосом сказав:

- Крок вправо, крок вліво - вважатиму за втечу, а тому стрілятиму без попередження!..

- Бач, як завчив свою молитву... Слово в слово. - посміхнувся Журба.

Займалася зоря. З поля линули осінні пахощі. Прокидалася земля. Але на вигоні - порожньо, ні душі, Лише раз перейшла дорогу жінка з відрами. Боязко оглянувшись, зникла за воротьми...

- Куди головою крутиш?.. - почувся голос Шмельова.

- Таки боїшся, що втечу... - посміхнувся Журба і вдихнув повними грудьми вітерець з поля.

Шмельов мовчав. А Журба далі говорив:

- Куди ж це ти мене ведеш. Якщо не воєнна таємниця. Прямо на фронт - не повірю. Бо там чекає на тебе генерал Страх... Чув про такого? Певно, що чув. Він навіть добрий твій знайомий... А мене чекає піхотинська гвинтівка без патронів, щоб самим багнетом довір"я заслужив. Цікаво, чим ти таке довір"я заслужив, що аж в конвоїри вибився...

Журба говорив і краєчком ока спостерігав, як між хатами і садками виселок майоріла ніби знайома постать...

Щоб відвернути увагу Шмельова, Журба став і сказав:

- Куди нам поспішати?.. Закуримо, чи що...

- Чому ні. Ще й можу почастувати, як кажуть, на пам"ять дорогим "Казбеком"... Бачиш, які у нас в органах курять...

- Кури свої органи сам. Я звик до фронтової махорки.

Скручуючи цигарку, далі обережно слідкував за невідомою постаттю. Ось вона швидко перебігла город і зникла за хатою. Коли знову з"явилася і блискавкою перемахнула через пліт, Журба пізнав - Тарасенка...

Тепер усю свою увагу Журба зосередив на тому, як непомітно від Шмельова слідкувати за Тарасенком і відгадати його намір...

Порівнялися з останньою хатою, де починалося кукурудзяне поле. А коли вийшли на рівень з її другим рогом, звідти раптом пролунало:

- Лягай, Журба!..

І він упав. Швидко, усім тілом до землі. Як падають в бою, коли навколо свистять кулі і шарудять смертельні уламки мін...

У наступну мить над ним пройшла автоматна черга. Потім ззаду надлетів Шмельов. Боляче вдарив чоботом у бік і тут же упав...

В дорожній куряві лежав його наган. Обернена до неба половина обличчя швидко блідла. З кутика рота стікав червоний струмочок...

Схопивши з куряви наган, Журба побіг за ріг хати. Крізь відчинене вікно чувся плач дитини і причитання.

- Матінько рідна!.. Вже німці стріляють!..

За тином стояв Тарасенко з автоматом в руці.

- Лови!.. Може придатись!..

Автомат перевернувся раз у повітрі і боляче вдарив у простягнуті до нього руки.

- Тарасенко!..

Але сержант вже зник за хатою...

10

Кукурудзяне поле кінчилося і почалося жито.

Від швидкого бігу били в груди колоски і сипали перестиглим зерном. Дихав рівно, в такт бігу. Інколи зупинявся, прислухався до степу, міряв очима віддаль, що пробіг і, набравши повні груди повітря, біг далі...

Все довшою і довшою простягалася протоптана в житі стежка. Все далі й далі лишалися позаду стріхи виселок і струнки тополі...А бігти ставало важко. Вже не так твердо ступали ноги, частіше билося серце, піт заливав очі...

Боже, дай ще сил!.. Хоч до того лісу. В його густі хащі. Де губиться слід і чекає порятунок...

Вздовж узлісся проходила стара дорога,заросла бур"яном. За нею починався чагарник. Добігши до нього, Журба упав... Гаряче тіло з приємністю приймало холодок землі. І серце починало працювати рівно. І тоді відчув, що зараз засне, як засипляють в бою, коли минає пряма небезпека...

Але приспана свідомість нагадала, що ворога треба зустрічати віч на віч. Він повернувся головою до дороги, перевірив автомат і заснув...

Такий сон дає відпочинок виснаженому тілі. Він глибокий, без примар, байдужий до всього. Бо на варті стоїть інстинкт самозбереження. Він охороняє від небезпеки, ловить кожний звук, кожне шарудіння. Він і збудив Журбу, коли на дорозі почулося глухе тупотіння підков...

Журба ближче підсунувся до дороги і навів на неї автомат...

Ось зза чагарника з"явився вершник двокінь. В правій руці він вів на поводу другого коня, який, як і кожний заводний кінь, витягнув по гусячому шию і впирався.

І вершник на рудій кобилі, і рудий білоногий дончак, і дощовий плащ, приторочений до сідла - все було таке знайоме!..

Журба став на одне коліно і підняв над головою автомат.

- Стій!.. Куди так розігнався!..

Від несподіванки коні шарахнулися в сторону. Степовик наставив вуха і завертів білими очей.Потім задрав

верхню губу і тихенько заіржав.

- Пізнав, харциз голомозий!.. - шарпонув коня за повід Скиба. - А я вже думав, що вас не нажену...Так швидко бігли, ніби за вами сам Гітлер гнався...

- Ти звідки?.. Що тут робиш?.. - дивився на свого коновода вражений Журба. І сам не знав - чи сварити чи цілувати...

- Там таке робилося!.. - почав щасливий Скиба.

- Де?.. Що?..

- Та ж тамечки, у зв"язку з вами... Вам тепер нема чого боятися... Є наказ про ваше ніби звільнення...Ось читайте самі.

Скиба скинув кашкета і вийняв звідти вчетверо зложений папір.

Журба швидко пробіг очима рапорт підполковника Гордієнка з резолюцією генерала. Потім подивився в напрямі містечка і тихо сказав:

- Виходить, Шмельов даремно загинув...

- Чому даремно?.. - здивувався Скиба. - Собаці - собача смерть...

Журба ще деякий час взадумі дивився в поле і потім запитав:

- Звідки у тебе цей наказ?

- Це ми з сержантом Тарасенком забрали у дивізійного посланця... Коли вже вас повів Шмельов.

- Виходить, наказ розминувся з його долею...

Ловлячи ногою стремено, Журба промовив:

- А наша доля така, що зв"язала вона мене з тобою одним мотузком - не розірвеш...

11

На заході гула канонада. А в степу, де ще не побувала війна, стояла тиша...

Високо в блакитному небі зупинився в полеті яструб. Пройшов низовик і погнав житом хвилі. І було видно, як на скитську могилу винеслися два вершники на рудих конях. Постояли, подивилися на далеке шосе, де проходили війська з обозами, і повільно з"їхали з могили - знову в степ, знову у золоту повінь житів...

Виринули на залізничному насипі.В степову даль бігли блискучі колії... Десь на заході тривожно гудів паротяг. Потім пройшов санітарний потяг.Набираючи швидкість, промайнули довгі пульмани з червоними хрестами, товарняки, відкриті платформи з польовими кухнями...

Коли на стиках рейок простукав останній вагон,Журбі почулося, ніби його хтось кликав...

Потім - і санітарний потяг і дивний голос - зникли в степу. Журба легенько торкнув повід і сказав:

- Поїхали, Скибо, наздоганяти полк...

Ще довго майоріли в степу два вершники на рудих конях. Все далі й далі простягалися в житі дві нерозлучні стежки. Ось вершники перетворилися на дві чорні цяточки. Потім і вони зникли, де золоту повінь житів перетинала синя смуга чернігівських лісів...

КІНЕЦЬ

В. Остапенко

1920. Київ... Народився один із сучасників нової доби духовного занепаду людства.

Роки початкового навчання...Перші юнацькі шукання, захоплення, розчарування...

Університет... Пляни, надії, мрії...

Кінець тридцятих років... Кінець усьому вимріяному... Військова школа...Призначення в Західну Україну... Нові, багаті враження.

Потім війна... Фронт... Поранення...

Знову фронт, бої, нагороди, друге поранення... Полон...

Кінець війни... Захід і Схід увеселявся тріумфом перемоги... А звичайний козацький сотник, шкутильгаючи на поранену ногу, опинився на роздоріжжі життя... На Схід вороття немає, а Захід - чужий, холодний...

Куди іти?.. Що шукати?..

Звернув на Захід. Довго там шукав і знайшов - Новий світ...